

MAGYAR KISEBBSÉG

Nemzetpolitikai Szemle

ÖTVEN HÓNAP ÉSZAK-ERDÉLYBEN: A HORTHY-RENDSZER INTEGRÁLÓ KÉSZSÉGÉNEK PRÓBÁJA (1940-1944)

- „A Szent István-i eszme lényegét Teleki a következőképpen foglalta össze: »mindenféle olyan jogot, amely az állam egységét nem sérti, [...] megadunk mindenkinek«. Az államhűségért és a magyarság kárpát-medencei vezető szerepének elismeréséért cserébe tehát bizonyos nyelvi, kulturális jogokat biztosítottak a nemzetiségek számára. Soha nem hátrózták meg azonban pontosan ennek mibenlétét, illetve az is gondot jelentett, hogy az egyes nemzetiségi személyek megítélésében azok két világháború közötti, magyarokkal szembeni magatartása volt a mérvadó. [...] A látszólag nagyvonalú és engedékeny politika csupán a nemzetiségpolitika keretét vagy inkább politikai kommunikációját biztosította, a gyakorlatban a magyar kormány nemzetiségpolitikája a magyarságpolitikát jelentette, az észak-erdélyi magyar lakosság minden téren való erősítését. [...] A magyar kormányra vonatkozóan a bécsi döntés a románok egyenlő állampolgárként való kezelését mondta ki, azonban az egyenlő állapot eléréséhez a magyarokat előbb fel kellett hozni a románok 1940-es szintjére (ebből egyenesen következik, hogy a románoktól vélt vagy valós előjogokat kell elvenni a magyarok javára). [...] a bécsi döntést a magyar kormány a trianoni béke jóvátételeként értelmezte, egy olyan nemzetközi egyezményként, amit mindkét fél – beleértve a románok is – elfogadott, s ami felhatalmazza a magyar kormányt, hogy a magyar lakosságot ért súlyosabb sérelmeket „részben reparálja”, akár a román lakosság kárára is.”

SÁRÁNDI TAMÁS

Nemzetiségpolitikák mérlege

MAGYAR KISEBBSÉG

Nemzetpolitikai Szemle

Alapította dr. Jakabffy Elemér, dr. Sulyok István és dr. Willer József 1922-ben.

POLITEIA - Romániai Magyar Politikatudományi Egyesület folyóirata

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SZÉKELY ISTVÁN

SZERKESZTŐK:

BAKK MIKLÓS

BÁRDI NÁNDOR

GYÖRGYJAKAB IZABELLA

KISS DÉNES

KISS TAMÁS

LŐRINCZ D. JÓZSEF

SZABÓ ÁRPÁD TÖHÖTÖM

SZÉKELY ISTVÁN-GERGŐ

TORÓ TIBOR

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BARBU DANIEL

BÍRÓ GÁSPÁR

BODÓ BARNA

KÁNTOR ZOLTÁN

KOVÁCS PÉTER

SALAT LEVENTE

SCHLETT ISTVÁN

TAMÁS SÁNDOR

SZERKESZTŐINK VOLTAK: BORBÉLY ZSOLT ATTILA, MARKÓ ATTILA,
TAMÁS SÁNDOR (VOLT FELELŐS SZERKESZTŐ), TORÓ T. TIBOR.

OLVASÓSZERKESZTŐ: KÜRTI MIKLÓS

MEGBÍZOTT SZERKESZTŐ: INCZE ÉVA

A lapszámban megjelent tanulmányokat lektorálta:

Bárdi Nándor, L. Balogh Béni, Egry Gábor

Hálózati elérhetőség: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/>

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

RO - 400095 Cluj-Napoca/Kolozsvár ■ Str. Iuliu Maniu/Szentegyház utca 39/4.
Jud. Cluj/Kolozs megye ■ Tel/Fax: 0040-(02)64-597 317 ■ E-posta: iszekely@rmdsz.ro

KIADJA:

JAKABFFY ELEMÉR
ALAPÍTVÁNY

KÉSZÜLT: a kolozsvári TipoOffset Kft. nyomdájában

A lap kiadását a

BETHLEN GÁBOR
Alap

és a

támogatja.

A lapszám összeállítása a Kisebbségi magyar közösségek a 20. században 109073. sz.
OTKA program keretében és támogatásával készült.

ISSN 1224-2292

FÓRUM

Csilléry Edit

A nemzethűség jelentése a felvidéki és kárpátaljai igazolási eljárások során

*„Ne hidjetez a csehek hazugságainak!
Rémmekkel ijeszgetik az átadásra
kerülő magyar területek lakóit!
Tovább hazudoznak!
Egyetlen szavukat se hidjétek!
Az igazság ez:
A magyarok földet adnak a szegényeknek!
Élelmiszervonataik már
indulásra várnak!
Minden állami alkalmazott a helyén marad,
csak a cseheknek kell elkotrodniok!
Senkinek bántódása nem lesz, bármilyen
politikát vallott az átadás napjáig!
A magyar pengő huszor többet ér
mint a cseh korona!”¹*

A trianoni békeszerződés revíziójára törekvő magyar politika erőfeszítéseinek² és az európai hatalmi viszonyokban bekövetkezett változásoknak köszönhetően 1938–1941 között jelentős területekkel gyarapodott Magyarország. Az impériumváltozások a magyar kormányzat számára lehetőséget adtak arra, hogy ezeken a területeken bizonyos mértékű társadalmi-gazdasági átrendeződést hajtsanak végre.

1 A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL) – MNL OL, K 28, 57. csomó, 1940-H-15445. Röplap. Eredetivel megegyező írásmód.

2 A revíziós elképzelésekre és azok megvalósulására lásd: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2009, 77–191., 268–305.

Miután az új-régi országrészek a magyar nemzetépítés hatókörébe kerültek, a kormányzat elsősorban a magyaroknak akart kedvezni. A korabeli közbeszédből vett frazeológia szerint a kisebbségből többségbe került magyarságnak elemi igénye volt arra, hogy az idegen uralom alatt eltöltött évek sérelmeit egyrészt kárpótolja, másrészt az elveszített vagy újonnan keletkezett gazdasági, kulturális és közigazgatási pozíciókat visszaszerezze.³ Bár azt nehéz eldönteni, hogy ez alulról jövő igény vagy a központi akarat kiszűrése volt, mindenesetre a korszak jogalkotását és a mindennapi közbeszédet ezer szállal átszötte. Csak azok tarthatták meg állásukat, akiknek a magyar nemzethez való hűségét, lojalitását és politikai megbízhatóságát megkérdőjelezhetetlennek ítélték. Ezek alapján döntött el, hogy ki kaphatott tisztes nyugdíjat, iparendeléyt, szociális támogatást vagy földet. Nem csak bizalmi vagy magasabb társadalmi presztízsű állásokért folyt a harc, hanem megbízhatóság és nemzethűség alapján döntött el az is például, hogy ki lehetett bába, erdészeti napibéres, szolga, vonatfékező vagy éppen útkaparó. Az állam kenyere nem ehetett mindenki, tehát a szűkös erőforrásokat a kiválasztás módjának kialakításával igyekeztek az ideológiailag támogatott csoportok tagjai számára biztosítani, melyek a hajdani csehszlovák területen élők között elsősorban a magyarok, másodsorban pedig a ruszinok voltak.⁴ A korszak nemzetiségpolitikája az egyes népcsoportok esetében külön-külön meghatározta, hogy a magyar állam és a nemzetépítés szempontjából hoz-

3 Egy távolabbi nézőpontból szemlélve úgy tűnik, hogy a 20. század eleji, Kárpát-medencét érintő különböző nemzetépítési folyamatoknak hasonló eszközei és intézményrendszerei voltak, amit hatalomváltások esetén alkalmaztak. Ennek elemei vázlatosan az országból való kiutasítások, internálások, igazolási eljárás, a köztisztviselők és közalkalmazottak részéről az államra tett hűségeskü, az állam nyelvét számon kérő nyelvvizsga, kényszernyugdíjazás, áthelyezés az ország más területére és egyes esetekben a nem kívánt emberek vagy csoportok likvidálása (kitelepités, lakosságcsere). Az említett hasonlóság ellenére fontos hangsúlyozni, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy a különböző rezsimek ezeket milyen arányban és vehemenciával alkalmazták.

4 A kárpátaljai lakosság legnagyobb hányadát – az 1941-es népszámlálás szerint 54,47%-át – a ruszinok alkották. Itt már maga a megnevezés is többes. Többek között a magyar őslakosok a rutén, a hivatalok és a közigazgatás gyakran a „magyar-orosz” megnevezést használja. Az érintett népcsoport ruszinként nevezte meg magát, de ezt a korszakot megelőzően az ukrán szinonimájaként használták. Lásd bővebben: Fedinec Csilla: Kárpátalja (Kárpátaljai Kormányzóság) Magyarország fennhatósága alatt 1939–1944 (Érdekek hálójában és Magyar Felvidék kontra ruszin Kárpátalja alfejezetek). In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Argumentum Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 2010, 170–185.

zájuk pozitívan vagy negatívan viszonyul-e. Ezek okait most nem elemzem, de 1938–1944 között a ruszinokról mint a magyarokéval közös történelmű baráti népről, a németekről mint szövetséges nemzetről beszéltek. Az ukránok, csehek, szlovákok, oroszok, románok, szerbek, zsidók a magyar nemzet építésének bástyáin kívül estek, leegyszerűsítve: a magyar etnikulturális közösség szupremáciáját velük szemben kívánták megerősíteni.

Az előbbieket következtében a Felvidéken és Kárpátalján igazolási eljárásban kellett részt vennie minden közalkalmazottnak és köztisztviselőnek, amennyiben állami vagy közalkalmazásban akart maradni, esetleg oda akart kerülni, vagy bármilyen ellátásban részesült az államtól.⁵Az igazoló bizottságoknak üggyöntő volt a véleményük: akitől az igazolást megtagadták, nem ehette „a köz kenyerét”. Az eljárás során fő szempontként a nemzethűség jelent meg, ami alatt a magyar nemzethez való hűséget értették. E tanulmányban a felvidéki és kárpátaljai igazoló bizottsági esetek alapján azt járom körbe, hogy a hatalom milyen intézményeket és fogalmi keretet hozott létre szempontjai érvényesítéséhez. A téma kapcsán több fontos kérdés is felmerül: melyek voltak a fő szempontok, amelyek alapján az egyének nemzethűségét vizsgálták? Miként alkalmazták ezeket a szempontokat a bizottságok, és miként viszonyultak azokhoz a bizottságokban helyet foglaló személyek? Megvizsgálom, hogy kik voltak, akik eldöntötték és megmondták, hogy egy személy melyik nemzetiséghez tartozik, illetve a nemzethűsége megfelelő-e? Ezek a jogban is lefektetett szempontok miként módosultak a gyakorlatban, és milyen eredők nyomán változtak? Miként beszéltek magukról az érintettek az igazolási eljárások során? A rendelkezésre álló igazoló bizottsági iratok alapján mit tudunk meg az egyes emberek nemzeti identitásáról? Áttekintem a történeti értelmezés dilemmáit, illetve a hivatalos források torzító hatásának nehézségeit is, továbbá azt, hogy az egyes értelmezési keretek milyen új szempontokat nyújthatnak. Röviden kitérek arra, hogy az igazoló bizottságokat miért nem alkalmazták Észak-Erdélyben, és helyettük milyen gyakorlat alakult ki.

A téma kibontása előtt szeretnék néhány fogalmat tisztázni, amelyek később, az elemzésben kulcsszempontként bukkannak majd fel. Elsőként számot kell vetni azzal, hogy melyek az értelmezés alapegységei. Ha a nemzetépítések harcaként írjuk le a korszakot, akkor az az alapvető narratíva kínálkozik, hogy a vizsgált időszakban a hatalomváltás révén a magyar államépítés került pozícióba, és a magyar nemzetépítők (a kormányzat és az állami elit) vitték véghez akarataikat az ország lakosságán. Nem célom meg-

5 1939/2300. ME rendelet (Felvidék), 1939/7800. ME rendelet (Kárpátalja).

kérdőjelezni ennek a narratívának az érvényességét, mindössze más szempontokat is be szeretnék vonni az elemzésbe. Először talán azt érdemes megnézni, hogy az igazolások különböző szereplői milyen eltérő céllal vettek részt a területi változások nyomán létrejövő társadalmi újrendeződésben. Összefoglalóan elmondható, hogy a helyi közösségek az új hatalmi felállásnak és saját céljaiknak megfelelően rendezni akarták soraikat. Ennek egyik részeként az egyes emberek állami vagy közigazgatási forrásból származó jövedelemhez akartak jutni. Másrészt pedig az állam a vele szemben lojálisnak gondolt nemzetiségeket (ezek sorában első helyen a magyarok, második helyen a ruszinok álltak) gazdasági, politikai és társadalmi előnyökhöz akarta juttatni.

A következő elemzési alapegységek, a kutatott eljárások szereplői eltérő nézőpontokat adtak számomra. Az egyik a központi kormányzat; a kategóriát az elemzés szempontjából nem bontom tovább. Köztes helyzetben vannak az igazoló bizottságok tagjai, ugyanis ők azok, akik egyben a hatalom részesei, képviselői és közvetítői, ugyanakkor a helyi közösségek tagjai is. A kormányzat rájuk bízta azt a feladatot, hogy a területi revízió után felállított szempontok alapján különböző, elsősorban a nemzetiség alapján meghatározott csoportokba sorolja be az embereket. Ilyen csoportok voltak például a következők: magyarok, akik az idegen uralom alatt hűek voltak; magyarok, akiknek a magyar nemzethez való hűsége megkérdőjelezhető; ruszinok, akik lojálisak a magyar államhoz stb.

A kormányzati diskurzus (törvények, sajtó stb.) a különböző nemzetiségekről egységes csoportként nyilatkozott, ahol az egyes emberekről kétséget kizáróan és egyértelműen megállapítható, hogy melyik csoporthoz tartoznak. Az egyöntetű vélekedés az eltérő csoportoknak azonos tulajdonságokat és azokhoz társuló bizonyos viselkedésszerűségeket is tulajdonított. Ilyen volt például az, hogy a ruszinok hűségesebbek voltak a magyar államhoz.⁶ Akik nem ennek az elvárt viselkedési formának, csoportnormának megfelelően viselkedtek, azokat próbálták kiszűrni. A kormányzat ennek eldöntését a helyi közösségekre bízta úgy, hogy az igazolás megítélését vagy az annak megtagadásáról való döntés jogát delegálta a bizottságoknak.

Rogers Brubaker szerint az egyes nemzetek vagy nemzeti kisebbségek nem foghatók fel állandóan létező (vagy azonos kiterjedéssel, határral bíró)

6 A korszakban felélesztett történeti hagyomány szerint a magyar és a ruszin baráti népek. Ennek alapja, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához uradalma ruszin falvainak majdnem mindegyikéből jelentkeztek önkéntesek, akik kitartottak a fejedelem mellett, ezért kapták tőle a „gens fidelissima” megtisztelő jelzöt. Hodinka Antal: *II. Rákóczi Ferenc és a „gens fidelissima”*. Pécs, 1937, 3.

csoportként. Úgy vélekedik, nem állja meg a helyét az elképzelés, mely szerint ezek a nemzetiségi csoportok befelé homogének, kifelé pedig lehatároltak. Az objektív tulajdonságokkal rendelkező csoportok szerinte az elitek és az úgynevezett társadalmi vállalkozók konstrukciói, akik különböző célok végett beszélnek minden szituációban önálló entitásként egy adott nemzetről vagy nemzeti kisebbségről.⁷ A „csoportizmus” helyett azt javasolja, hogy az etnicitásra mint elemzési kategóriára kell tekinteni, felhívja ugyanakkor a figyelmet a kategóriák és csoportok megkülönböztetésének fontosságára. „A szubsztancialista nyelvezet szinte automatikusan arra késztet bennünket, hogy identitást, cselekvőképességet, érdekeket és akaratot tulajdonítsunk a csoportoknak. Ha viszont a kategóriákból indulunk ki, ez arra késztet bennünket, hogy inkább folyamatokra és viszonyokra, mintsem szubsztanciákra figyeljünk. Arra késztet a kutatót, hogy konkrétan megvizsgálja, hogy miként bánnak az emberek és szervezetek az etnikai és nemzeti kategóriákkal, ezek a kategóriák miként csatornázzák magukba a társadalmi interakciókat és szervezik a hétköznapi tudást és megítélést.”⁸ Úgy vélem, Brubaker és szerzőtársai felvetése inspiráló, új szempontokat ad az alább kibontakozó tudományos elemzésnek. „Az etnicitás látásmód [...] Nem önmagában létező, hanem a társas-társadalmi világ – amelybe természetesen a napi gondok is beleértendőek – értelmezésének egyik módja.”⁹ Az effajta értelmezési keret feszegetése is időről időre változhat, vannak például bizonyos helyzetek és időszakok, amikor egyes jelenségek és érvek mögött egy túletnicizált nézőpont húzódik meg. Az pedig igen gyakori, hogy az állami intézmények különösen hajlamosak az etnikai választóvonalak mentén strukturálni a társas viszonyokat.¹⁰

Az etnicitásról fentebb megfogalmazott gondolatok szorosan kötődnek az identitás, főként a nemzeti identitás kérdésköréhez. Jan Assmann egyip-

7 Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001. 7-8. sz. 60-66. Az etnicitás fogalmának kategóriaként való értelmezésére lásd: Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Budapest, 2011. Itt a szerzők megpróbálták a helyi átlagemberek mindennapi beszélgetéseiből kiszűrni, hogy a számos, mindennapi életet értelmező kategória közül az etnicitás mint kategória mikor és miként kerül elő akkor, ha nem kifejezetten erre kérdeznék rá.

8 Brubaker et al.: i. m. 12.

9 Uo. 219.

10 A népszámlálások egy hasonló helyzetet jelentenek, ahol mindenkit be kell sorolni egy előre meghatározott nemzetiségi kategóriába. Lásd például: Seres Attila (szerk.): *Magyar levéltári források az 1930. évi romániai népszámlálás nemzetiségi adatsorainak értékeléséhez*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 2011.

tológus meghatározása szerint a kollektív identitás egy csoport olyan önképe, melyet az adott közösség tagjai magukénak vallanak. Az önképpel való azonosulás azonban nem mindenkinél egyforma szintű, annak mértéke egyeseknél erősebb, másoknál gyengébb elfogadást jelent.¹¹ A kollektív identitás tulajdonképpen gyűjtőfogalom, melybe sok más mellett beletartozik a nemzeti identitás is. A kollektív identitásra érvényes állítás alapján így a nemzeti identitás egyéni szinten történő meghatározása sem minden esetben jelenti azt, hogy az adott csoport ugyanúgy vélekedik az egyes elemekkel való azonosulást illetően.

A nemzeti identitás egyes esetekben olyannyira képlékeny, hogy meghatározása komoly nehézségekbe ütközhet. Bindorffer Györgyi kulturális antropológus például a dunabogdányi svábok vizsgálata alapján kettős identitásról beszél, vagyis egyszerre tartja jelenlévőnek a német (sváb) és a magyar identitást.¹² Sőt, az egyes identitások elemei sem állandóak, hanem állandó változás alatt állnak, a változást pedig a történelmi, társadalmi, gazdasági és politikai környezet átalakulása okozza.¹³ Igen bonyolult olykor a nemzeti identitás meghatározása a peremhelyzetben élők esetében is. Akadnak közöttük, akik egyszerűen kényszerűségből vagy a meglévő helyzetből adódóan élnek ilyen helyzetben (például a szórványban vagy egy adott nemzetiség tömbjének, nyelvhatárának szélén), akadnak, akik önként vállalják ezt, mert például etnikailag vegyes házasságban élnek. Mindenesetre ezek a csoportok azok, amelyek a körülöttük, mellettük élő többségi nemzetiség asszimilációs hatásának leginkább ki vannak téve. Nem törekszem az asszimilációs szakirodalom ismertetésére, mivel az távol vinne a tanulmány témájától. Annyit azonban mindenképpen megjegyzésre érdemesnek tartok, hogy ezek a csoportok azok, amelyek egy esetleges határváltozáskor – például a könnyebb megélhetés, boldogulás érdekében – igen könnyen cserélnek identitást.¹⁴

11 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Fordította: Hidas Zoltán. Atlantisz, Budapest, 2004, 129–131.

12 Bindorffer Györgyi: *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.

13 Uo. 20.

14 Milton M. Gordon amerikai szociológus (aki az asszimiláció egyik meghatározó kutatója) az asszimiláció hét lépcsőfokát határozta meg, amelyek közül több már azt jelzi, hogy egy adott közösség vagy személy kettős identitással vagy éppen az eredetit elhagyni készülő önképpel bír. Lásd: Gordon, Milton M.: *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. Oxford University Press, New York, 1964.

Úgy vélem, a fentebb ismertetett módszertani, értelmezési keretek rövid bemutatása segít a tanulmányban később bemutatandó, az igazolási eljárás kapcsán tárgyalt esetek megértésében. Konkrétan: annak megértésében, hogy az emberek nem feltétlenül úgy viselkednek, ahogy vélelmezett nemzeti hovatartozásuk alapján az elvárható lenne.¹⁵ Hiszen „az egyének nemzeti identitása és vele a nemzeti hovatartozás nem állandó és meghatározott, hanem egy-egy szituációhoz kötődve kerül előtérbe vagy szorul háttérbe.”¹⁶ A „*national indifference*” (nemzeti indifferencia) fogalma is arra a jelenségre irányítja rá a figyelmet, hogy az emberek mindennapi életét és identitását gyakorta nagyon kevésbé határozza meg a nemzethez való viszony. A nemzeti indifferencia mint tudományos kategória nagyon sokféle viselkedést leírhat. Lényege, hogy a tudományban meglévő és az elitek uralta közbeszédétől eltérően azt hangsúlyozza, hogy a vizsgált jelenségeket, emberi viselkedéseket, egyéni identitásokat a nemzeti szempont kevésbé befolyásolja, s nem a politikai, nemzeti és nacionalista kategóriák szerint szervezzük meg az életünket.¹⁷ Ezek a kategóriák nem haszontalanok, csak a nemzeti lojalitás sokkal kevésbé meghatározó és mindenható, mint azt a modern nacionalista narratívák feltételezik.¹⁸ Tara Zahra arra hívja fel a figyelmet, hogy bár a lojalitás termékeny kategóriája a történeti elemzésnek, a nemzethez való lojalitás mint magyarázó tényező minden helyzetben való alkalmazhatósága megkérdőjelezésének nem kell átadnia a helyét valamely más kollektív identitást szervező kategóriának, például a nemnek (gender), a vallásnak vagy a regionalizmusnak.¹⁹

Források

Az igazoló bizottságok kutatása során rendelkezésre állt forráscsoport három fő részből tevődik össze. Első része a Felvidéken működő közalkalmazottak ügyeit tartalmazó iratcsomó, amely a belügyi bizottságok iratait közsé-

15 Zahra, Tara: *Kidnapped Souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*. Ithaca, Cornell University Press, 2008.

16 Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge, Harvard University Press, 2006, 119.

17 Uo. A „*national hermaphrodites*” szókapcsolatot is alkalmazza a szerző tanulmányában. 111.

18 Uo. 96.

19 Tara Zahra: *Imagined Non-Communities: National Indifference as a Category of Analysis*. *Slavic Review* 69 (Spring 2010), 111.

genként összegyűjti.²⁰ Itt zömében első fokú eseteket találunk.²¹ A második forrástípust a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának iratai képezik, melyek a felvidéki és a kárpátaljai igazoló bizottságok működése során keletkeztek.²² Ezek jelentős része a ruszin nemzetiségűek problémás ügyeit gyűjti össze. Itt mindegyik érintett tárca hatáskörébe tartozó esetre van példa. Főként másodfokú eseteket találunk. A harmadik forrás pedig az állások betöltésére és az igazolások lefolytatására vonatkozó rendeletekből áll. Ezek egy része megjelent a közlönyökben, másokat csak az érintettek kaptak meg. Utóbbira példa a kárpátaljai kormányzói biztos számára írt bizalmas rendelet, amelyet a belügyi igazoló bizottságok elnökeivel szóban kellett közölnie. A rendelet a belügyi igazoló bizottságoknak szóló irányelveket tartalmazta, azok mindenki számára ismert és hozzáférhető szempontjait részletezte, finomhangolta.²³ Ezek méltányossági szempontokat tartalmaznak, és a tipikus hibáknak igyekeznek elejét venni.²⁴ Azokhoz nagyon hasonló irányelveket fogalmaztak meg a felvidéki bizottságok számára is.²⁵

Mérték

Nem találtam pontos adatot arra, hogy hány embert érintett az igazolás, más tanulmányok alapján viszont meg lehet becsülni az érintettek számát. Kovács M. Mária az állami és közalkalmazottakat állítja tanulmánya közép-

20 MNL OL, K 568, Felvidéki Igazoló Bizottságok iratai, 1. csomó, 1939, Közigazgatási alkalmazottak igazolás.

21 Ezekben található minden ügyszámhoz egy jegyzőkönyv, amely tartalmazza a bizottsági tagok nevét, továbbá az igazolandó személyes adatait (név, betöltött tisztség, iskolai végzettség, közszolgálatba lépés dátuma). A jegyzőkönyv fő szempontjai, hogy az igazolást kérő tagja volt-e valamely csehszlovák nemzeti vagy szocialista pártnak, és hogy állása betöltésénél hogyan viselkedett. Egy elismervényt is tartalmazott arról, hogy a bizottságok döntését levélben kézbesítették.

22 MNL OL, K 28, Miniszterelnökség (továbbiakban ME), Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály ügyei, 57. csomó, 101. tétel. Ruszinok és volt csehszlovákiai lakosok nemzetiségű igazolásának ügyei. Benne még: az Igazoló Bizottság működési ügyei. 1939–1941.

23 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-B-15827. 35-47.8840/1939. Belügyminiszteri (továbbiakban BM) elnöki számú ügyszerint.

24 Erre az MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. 1941-L-18414 tételben számos helyen történik utalás, például: „Annak idején néhai Teleki Pál miniszterelnöksége alatt az igazoló bizottságok elnökei részletes utasításokat kaptak, amelyekben a felmerülő méltányossági szempontok érvényesülésének tágabb tere nyílt.”

25 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 38. A visszacsatolt felvidéki területen végrehajtott belügyi igazolásoknál a 2205/1939. BM számú kiadvány tartalmazza a követendő irányelveket.

pontjába.²⁶ Munkájából a következő adatok derülnek ki: „Az állami közigazgatásban és a közüzemeknél állandó alkalmazásban állók száma 1938 és 1942 között közel 80 000 fővel emelkedett, 120 596-ról 200 511-re. A létszámnövekedésből kb. 51 000 az állami közigazgatásra, a többi a közüzemekre, főleg a postára és az államvasutakra esik.”²⁷

A vármegyei, városi és községi alkalmazottak számáról sokkal nehezebb képet alkotni, mert az első hivatalos összeírás csak 1943-ban történt, publikált formája azonban csak a trianoni ország területére vonatkozó adatokat tartalmazza. A kimutatás alapján a visszacsatolt területek közigazgatási és közüzemi létszámát kb. 66 000 főre lehet becsülni.

A hatóságok határozott lépéseket tettek annak érdekében, hogy megszabaduljanak a tantestületek megbízhatatlannak ítélt tagjaitól. „1939. március 24-én a kormányzóság iskolaügyi osztálya körlevelet adott ki, mely szerint el kell bocsájtani a tantestületekből minden ukrán emigránst, aki 1918. október 28. után költözött Kárpátaljára. Csak azok az orosz emigránsok taníthattak, akik harcoltak a bolsevizmus ellen. A körzeti katonai parancsnok 1940. december 27-i jelentése szerint két év alatt az ungvári görög katolikus tanítói szeminárium tanári karának 70%-a lecserélődött »anyaországi« pedagógusokkal.”²⁸

Az igazolás megtagadásának arányáról nincs pontos adat. A rendelkezésre álló töredékes forrásokból az a kép látszik kirajzolódni, hogy a belügyi igazolások során a nagy többséget már első fokon igazolták. Például a kárpátaljai igazságügyi személyzetre vonatkozó eljárásokban az összes alkalmazottat igazolták.²⁹ Elég volt azonban néhány kirívó eset vagy akár egyetlen bizottság szigorúbb mércéje ahhoz, hogy közfelháborodást váltson ki. Teleki Pál például egy levelében is megemlíti, hogy „a visszacsatolt felvidéki területen működő igazoló bizottságok egyes esetekben igaztalanul működtek”, erre, mint „közismert tényre” hivatkozik.³⁰

A következőkben a kinevezések nemzetiségi arányait vizsgálom a visszacsatolt területeken. A vármegyei tisztviselők és egyéb alkalmazottak összlétszámát mutató táblázat részletesen közli, hogy a visszacsatolt területek vár-

26 Vizsgálatával már átvezet a terület-visszacsatolások időszakába. Magyarországon a trianoni békét megelőzően kb. 230 000 állami alkalmazott volt. A területcsökkenést követően a húszas évek második felére ez a szám 120 000-re apadt le, és az újabb terület-visszacsatolásokig nagyjából változatlan szinten maradt.

27 Kovács M. Mária: *Közalkalmazottak, 1938-1949. Valóság*, 1982. 9. sz. 41-53.

28 Fedinec Csilla: i. m., 180-181.

29 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. 1940-L-15057.

30 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. 1940-L-15057.

megyei közigazgatásában milyen arányban szerepeltek a különböző nemzetiségű tisztviselők.

A vármegyei tisztviselők és egyéb alkalmazottak összlétszáma ³¹				Az 1941-es népszámlálás nemzetiségi arányai ³²	
				százalék	A kettő aránya
		fő	százalék		
Felvidéken	magyar	405	96,65	84	1,15
	szlovák	12	2,88		
	rutén	2	0,47		
	összesen	419	100		
Kárpátalján	magyar	109	44,31	10	4,39
	szlovák	3	1,22		
	rutén	134	54,47		
	összesen	246	100		
Keleti és erdélyi vármegyékben	magyar	873	91,41	52	1,75
	német	8	0,84		
	rutén	11	1,15		
	román	63	6,6		
	összesen	955	100		
Délvidéki vár- megyékben	magyar	211	77,86	39	2,00
	német	28	10,33		
	szlovák	-			
	rutén	-			
	szerb	13	4,8		
	horvát	4	1,48		
	bunyevác (sokác)	9	3,32		
	vend	5	1,85		
	üresedésben	1	0,36		
	összesen	271	100		

31 MNL OL, K 150, BM általános 3108. cs. 18. f. ló.

32 Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai. Magyar Statisztikai Szemle. XXI, 1943. 5-6. sz.

Ami első pillantásra szembetűnő, az a magyar nemzetiségűek felülreprezentáltsága. A Felvidéken közel 100%-ban magyarokat neveztek ki, Észak-Erdély esetében pedig 90%-os volt az arányuk. Észak-Erdélyben a terület 38%-át adó román nemzetiségűek mindössze 6,6%-ban fordultak elő a vármegyei tisztviselők között.³³ Ezekhez a mutatókhoz képest Kárpátalja és Délvidék is üdítő kivételnek tűnik első ránézésre. Kárpátalján 44%, a Délvidéken pedig „csak” 78% volt a magyarok aránya a vármegyei tisztviselők között. A helyzetet árnyalja azonban, hogy az 1941-es magyar népszámlálás nemzetiségekre vonatkozó adatai szerint Kárpátalja esetében a magyarok a népességnek mindössze a tizedét alkották, azaz a magyar nemzetiségűek aránya a vármegyei tisztviselők között több mint négyszerese volt a nemzeti arálynak. A Délvidéken is mindössze 39%-ban éltek magyarok. Vagyis itt is közel kétszer annyi magyar volt a tisztviselők között, mint a terület lakossága körében. Tehát ami a források alapján a magyar kormány toleráns nemzeti politikájának látszott, az adatok tükrében korántsem tűnik olyan engedékenynek. Sokkal inkább a nemzeti arányok realitásához való alkalmazkodásnak.

Az igazoló eljárás sajátosságai

A bizottságok számát az igazolásra kerülő alkalmazottak számának megfelelően az egyes tárcák állapították meg. Kárpátalja esetében az volt a gyakorlat, hogy a három közigazgatási kirendeltség mindegyikében egy-egy bizottságot állítottak fel.³⁴ Kárpátalján 1939 októberében 16 bizottság működött.³⁵ A bizottságok elnökeit és tagjait az illetékes miniszter nevezte ki a miniszterelnök jóváhagyásával és a területek kormányzói biztosának megkérdezésével. A bizottságok elnökből, illetve négy rendes és négy pótagból álltak. A kormányzati szándék szerint igyekeztek olyan embereket kinevezni elnöknek és tagoknak, akik helyismerettel bírtak, pártatlanok és elfogulatlanok voltak. A tárcák különböző stratégiát választottak a bizottságok összeállításánál. Kárpátalja esetében ez a következőképpen nézett ki. Elnöknek szinte minden esetben a kormányzati körökhöz közel álló, magas rangú tisztviselőt neveztek ki. Itt látszólag nem a helyismeret dominált, hanem az, hogy a központi szempontok érvényesülése és az eljárások felett megbízható emberek őrködjének. A helyismeret látszólag inkább a tagok

33 Csilléry Edit: Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően. *Limes* 2006. 2. sz.73–90.

34 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-15162 – Ungvár, Munkács, Huszt.

35 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-I-19010.

kompetenciája volt. A Belügyminisztérium bizottsági elnököknek nyugállományban lévő állami és önkormányzati főtisztviselőket nevezett ki, a Földművelésügyi Minisztérium által kinevezett bizottságok tagjai között viszont főként a terület országgyűlési képviselői, plébánosok, esperesek és lelkészek szerepeltek. Az iparügyi bizottság tagjai nagyrészt főszoigabírók és bányamérnökök voltak. A Kereskedelem és Közlekedésügyi Minisztérium pedig négy bizottságot is kinevezett, mert a máramarosi közigazgatási kirendeltségben két bizottság is működött. A bizottságokban ülők tisztségei így a teljesség igénye nélkül a következők voltak: fogalmazó, polgármester, tisztviselő, lelkész, tanítóképző igazgatója, esperes, főmérnök, borászati felügyelő, állomásfőnök és községi bíró. A vallás- és közoktatásügyi tárca által kinevezett tagok foglalkozása: földbirtokos, banktisztviselő, intéző, gyógyszerész, bankpénztáros és igazgató-tanító volt. Ezek a listák azt látszanak megerősíteni, hogy a bizottságok feladata nem a szakmai szempont szerinti véleményadás volt, mert az igazgató-tanítón kívül a többi tagnak semmi köze az oktatáshoz és a tanügyigazgatáshoz.³⁶

Az igazolandó személyeknek egy nyilatkozatot kellett kitölteni. Ezen a személyes, a családi és a munkahelyi adatokon kívül még a párt- vagy egyesületi tagságra kérdeztek rá. Fontos szempont volt, hogy a vizsgált személy „Önként lépett-e be a társadalmi szervezetbe, egyesületbe, politikai pártba vagy egyéb alakulatba?” Ha nem, akkor pedig „...kinek a felhívására vagy utasítására?” Vizsgálták továbbá, hogy az illető személy milyen minőségben működött, milyen tisztséget viselt, és milyen tevékenységet fejtett ki az adott társadalmi szervezetben, egyesületben, politikai pártban vagy egyéb helyen.³⁷

Az igazolás menete a következő volt. Az igazolandók nevét kifüggesztették. A kifüggesztéstől számított nyolc napon belül bárkinek jogában állt az igazolási eljárás alá vont személyre vonatkozó adatokat – melyek alapján az illető viselkedése esetleg kifogásolható volt – szóban vagy írásban benyújtani.³⁸ Ezzel az eljárásbeli elemmel a döntés lehetőségét a közösség minden tagjára kiterjesztették, bár nem feltételezték, hogy ezzel a lehetőséggel gyakran élni is fognak. A Kárpátaljára vonatkozó kormányrendelet szerint az igazoló bizottság elnökének az igazolási eljárás alá vont személyek nyilatkozatának egyik példányát meg kellett küldeni a kárpátaljai kormányzói biztosnak, amit ő nyolc nap alatt az észrevételei közlésével visszaküldött.³⁹ Ez

36 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-15162.

37 MNL OL, K 568, 1. csomó, Turjaremete.

38 MNL OL, K 568 1. csomó, pl. Alsószelei község.

39 1939/7800. ME rendelet.

az elem a felvidéki eljárásrendben nem szerepelt.⁴⁰ Ennek oka Kárpátalja kormányzói biztosának véleménye szerint az volt, hogy „Kárpátalja területén a magánosok bejelentéseire aligha lehet számítani, és itt az igazolási eljárás előreláthatóan csak a hivatalok észrevételeire fog támaszkodni. Az igazolási eljárás alá vont személyek ugyanis túlnyomó részben magyar-oroszok lesznek, akikkel szemben a többi magyar-orosz előreláthatóan nem fog észrevételeket tenni oly alapon, hogy előző magatartásuk ellentétes volt a magyar érdekekkel. Szükségesnek látszik tehát minden egyes igazolás alá vont személy előző magatartásának előzetes kinyomozása, és ennek alapján tehetők csak meg a nyilatkozatokra az észrevételek.”⁴¹ A kormányzói biztos kéri, hogy az igazolásra kerülők nyilatkozatainak elküldése után a nyomozásra ne csak nyolc nap legyen, mert az kevés. Legalább a tárgyalást tűzzék ki későbbre. Az indítványt elutasították.

Az esetek többségében a bizottság ezek alapján döntött, az igazolandó meghallgatása nélkül. Ha kifogás merült fel az adott személy ellen, akkor szabályos tanúkihallgatások folytak arról, hogy az illető jó vagy rossz ember-e. A felek igyekeztek – személyesen vagy írásban – befolyásos pártfogókat felvonultatni álláspontjuk védelmében. A bizottságok döntéseiről postai úton értesítést küldtek. Valamennyi, igazolást kimondó határozatot a kormányzói biztosnak meg kellett küldenie az igazoló bizottság elnökeinek, hogy abban az esetben, ha az érintett az igazolást nem tartja megalapozottnak, az illetékes miniszternél előterjesztéssel élhessen.

Az 1938 novemberében visszacsatolt felvidéki területeken az eljárások zöme 1939 végéig lezajlott. Az 1939 márciusában megszállt kárpátaljai területeken viszont ez nem ment ilyen gyorsan, így 1940 októberében Kozma Miklós kormányzói biztos sürgette az ügyek teljes lezárását. „A nyugdíjelöltek feleslegesen terhelik az államháztartást, zavarják a tisztviselői státusok összeállítását, és lehetetlenné teszik a költségvetés megszerkesztését.”⁴² Miután Kozma célja az igazolási eljárások minél gyorsabb lebonyolítása, mielőbbi befejezése volt, előterjesztéssel élt, mely szerint a fellebbezéseket és minden más problémás ügyet a kormányzói biztos hatáskörébe kell utalni. Mivel a fellebbezések addig az egyes tárcák hatáskörébe tartoztak, s a földművelésügyi és a kultusztárca – ezeknél volt magas az elintézetlen ügyek száma – nem szívesen engedték volna ki ezt a hatáskört a kezükből, a minisztériumok egyeztetése és a rendelet előkészítése elhúzódott. Volt még egy formai ellenérv is, amely szerint a másodfokú eljárás lefolytatása akkor

40 1939/2300. ME rendelet.

41 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-H-15153.

42 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1942-P-22045.

is a kormányzói biztos hatáskörébe tartozna, ha egy bizottság által első fokon kimondott igazolás kapcsán korábban éppen neki volt észrevétele. Mivel a kormányzói biztos igyekezett minden befolyását latba vetni az ügyek mielőbbi lezárása érdekében, az egyes bizottságokra személyesen és a tárcán keresztül is nyomást gyakorolt. Például Máramarosban a kultusztárca leváltotta az előző bizottsági elnököt, és egy újabb bizottságot is létrehozott. Végül mielőtt a rendelettervezet életbe léphetett volna, 1940. november végén Kozma kérte, hogy indítványát tekintsék tárgytalannak, mert a Kárpátalján működő bizottságoktól naponta már csak tucatnyi ügy érkezik hozzá. Az igazolások körüli bonyodalmak azonban ezzel nem értek véget. 1941 elején újabb előterjesztés érkezett az eljárás gyorsítására és a hatáskörök tisztázására, 1942 nyarán pedig felmerült az igazolások felülvizsgálata. Utóbbi a minisztériumok ellenállásán elbukott, mert attól tartottak, hogy a már lezárt igazolási ügyek újra napirendre kerülnek.⁴³

Az eljárás alá kerülők három csoportjának jellemzése

Az eljárás alá kerülő személyeket a rendelet szerint három csoportba osztották. Elsősorban igazságot kívánnak szolgáltatni „olyanoknak, akik a csehszlovák uralom alatt magyarságuk vagy politikai magatartásuk miatt állásukat ellátás nélkül elvesztették, [akiket] idő előtt nyugdíjaztak, vagy [akik] közszolgálati álláshoz jutni nem tudtak.” Másodsorban következhetnek azok, akik a magyarsággal és a ruténséggel szemben barátságosan vagy semlegesen viselkedtek. Végül azoktól kívánták megtagadni az igazolást, „akikről kétségtelenül megállapítást nyert, hogy a cseh-szlovák uralom alatt teljesített közszolgálatuk közben magyarelles, vagy éppenséggel magyargyűlölő magatartást tanúsítottak vagy pedig a ruténséggel szemben volt ilyen magatartásuk.”⁴⁴

Az igazoló bizottságok kétféle döntést hozhattak: igazolják vagy nem igazolják az adott személyt. A nemzetiség, a nemzethűség és az igazságosság összefonódó szempontjai azonban csak látszólag egyértelműek, az igazolási eljárások esetei megmutatják, hogy a mindennapi gyakorlat egy napyon is cizellált szempontrendszeret rejtett.

Mint ahogy erről korábban már volt szó, értelmező rendeletek születtek az ügyben, hogy a belügyi igazoló bizottságoknak szóló irányelvek mindenki számára ismertek legyenek: a hozzáférhető szempontokat részletezték, finomhangolták, illetve méltányossági szempontokat határoztak meg. Az

43 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1942-P-22045.

44 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-B-15827. 35-47.8840/1939. BM.

esetek többségében könnyen és egyértelműen dönteni tudtak az igazolásról. Voltak azonban problémás esetek, ahol valaki nem a feltételezett és helyesnek tartott, az egységesen elvárt csoportszellemnek megfelelően viselkedett, miáltal az adott csoporthoz való tartozása megkérdőjelezhetővé vált. A rendelet szempontjai a nem egyértelmű, a kutatás szempontjából kiemelten érdekes esetekben igyekeztek iránymutatást adni. A szempontrendszer egymásba szövődő elemei a nemzetiség, a politikai orientáció, a szervezeti tagság, a nyelv, a rokonság, a beosztás, az életkor, a vallás, az erkölcsi viselkedés, és bár a rendelet nem tartalmazza, a szociális igazságosság. Az egyes esetek (főként a bizottságok számára problémásabbak) és a méltányossági szempontok mögött a nemzeti indifferencia vagy a többes identitás jelensége sejlik fel. Az esetek vizsgálata visz közelebb annak megértéséhez, hogy a kollektív és egyéni identitás milyen kapcsolatban volt egymással.

A szempontok az esetek tükrében

Nemzetiség

Az igazolások során elsődleges szempont volt az igazolandó nemzetiségi hovatartozása, nem magyar nemzetiségűek esetében pedig a magyar nemzethez való lojalitása; a többi szempont is szorosan kapcsolódik ehhez. Az esetek kapcsán azonban kiderül, hogy a nemzetiség nem mindig állapítható meg egyértelműen. A ruszinok esetében 1940 őszén felkérték a minisztériumokat, hogy az első bécsi döntés által visszacsatolt területen 1940 őszén még az igazolási folyamat hatálya alatt lévő rutén származású közszolgálati alkalmazottakról küldjenek igazoló bizottságok által összeállított kimutatást a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának, mely a továbbiakról „főtanácsadó Ő excellenciájának” és a kormányzói biztosnak feljegyzéseket küldött. „A főtanácsadó és más bizalmi férfivel [sic] átnézve megjelölte azokat az eseteket, ahol a felsőfokú véghatározat megváltoztatása volt szükséges.” Hivatalos adat nem volt arról, hogy ki rutén, kétséget kizárólag ez nem volt megállapítható, ezért – elegáns megoldásként – például a kultusztárca az összes függőben lévő ügyet elküldte. Kérik, hogy mondják meg nekik, ki rutén, kinek kell függőben tartani az ügyét.⁴⁵

Szervezeti tagság, politikai meggyőződés

Az igazolást nem lehetett önmagában olyan indokkal megtagadni, hogy az illető valamely magyarelles politikai pártnak vagy társadalmi egyesü-

45 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15057.

letnek tagja. „Az igazolás alá kerülő személyek magatartását azoknak a körülményeknek, azoknak a külső kényszerítő hatásoknak a szemszögéből is kell vizsgálni, melyek között az igazolandó személyek az elmúlt 20 esztendő alatt éltek és amelyeknek ki voltak téve.”⁴⁶ A vizsgálat szükségességét az indokolta, hogy a csehszlovák közalkalmazottaknak gyakran hivatali nyomásra kellett belépniük a magyarellenesnek tartott pártba vagy testületbe. A hivatali nyomásra való hivatkozás mellett szinte mindegyik esetben azzal is védekeztek az érintettek, hogy a problémásnak tekintett szervezetek deklaráltnan nem voltak magyarellenesek, hanem például sport célúak vagy önvédelmiék.⁴⁷

Hasonló helyzetbe került például tucatnyi adóhivatali tisztviselő, akik esetében azért tagadták meg az igazolást, mert beléptek a Strazs Svobodi nevezetű tornaegyesületbe. A tisztviselők focizni jártak. Állításuk szerint hivatali nyomásra léptek be a tornaegyesületbe, és kezdetben nem voltak tisztában annak magyarellenes voltával, s csak később derült ki, hogy a Strazs Svobodi magyarellenes volt. Fellebbezéseikhez csatolták a Magyar Párt elnökének nyilatkozatát, amiből az derül ki, hogy a Strazs Svobodi és a Narodní Garda magyarellenesek voltak, de „okai külön elbírálandók, mert kényszer hatása alatt is beléphettek”⁴⁸. A helyzet kivételességét igyekeztek az igazolási rendszer megbízhatóságra épülő logikáját alkalmazva megerősíteni. Például a Magyar Párt megbízhatónak számító elnökétől kértek igazolást, nyilatkozatot. Babinecz László adóhivatali tisztviselő nyilatkozatában, amit az igazolandónak kellett kitöltenie, bevallotta, hogy a Strazs Svobodi tagja volt, majd emiatt megtagadták tőle az igazolást. Az igazolandó személy az iratokban mint ruszin, de „magyarérzelmű” tisztviselő jelenik meg. Fellebbezésében Babinecz kifogásolja, hogy a pénzügyi igazoló bizottság „a cseh megszállás alatt tanúsított magatartását vizsgálat tárgyává nem tette, ellene senki feljelentést nem tett.”⁴⁹ A határozat csupán Babinecz László által 1938. december 19-én kiállított kérdőív alapján született. Sérelmezi az egyenlőtlen bánásmódot, más igazoló bizottságok az egyesület többi tagját gond nélkül igazolták. A kihallgatott tanúk egyértelműen azt vallották, hogy a ruszin nemzetiségű Babinecz László „a cseh megszállás alatt jó magyar érzelmű tisztviselő volt, aki a magyarok ügyeit különös jóindulattal intézte”. Arra vonatkozóan, hogy a magyarérzelműség alatt mit értettek, kevés instrukciót találunk. A volt csehszlovák alkalmazottak megítélése eb-

46 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-B-15827.

47 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-16441.

48 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15445.

49 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15445. 15.

ből a szempontból külön nehézséget okoz. Babinecz a fellebbviteli iratokban az állítja, hogy nem is volt belépett tag, hivatali presszió miatt járt el az egyesület óráira néhányszor, amelynek magyarellenességéről kezdetben nem is tudott, és az deklarálta a sportolás céljából jött létre. Felhossa igazolása mellett szóló indokként, hogy a csehszlovák időkben megtanult magyarul, és hogy a felesége magyar.⁵⁰ Bár a nyilatkozatban maga is vállalta, ekkor még nem feltételezte, hogy ez a tagság az igazolás megtagadásával járhat. Panasz ellene egyébként nem érkezett. Végül felülvizsgálták kérelmét.

Hogy mennyire nem egyértelmű egyes szervezetek és azok tagságának megítélése, álljon itt néhány további példa. Számos vasutast nem igazoltak, mert cseh kormánypárti szervezeteknek – az Unio (szociáldemokrata) vagy a Jednota (nemzeti szocialista) munkásszervezetnek – voltak tagjai. Másutt szakszervezeti jellegűnek írják le ezeket a tömörüléseket.

A „visszacsatolt felvidéki területeken visszamaradt ruthén származású volt cseh-szlovák alkalmazottak”⁵¹

A nem igazolt ruszin vasutasok ügyében felkért főtanácsadó szakértő véleménye szerint: „Közismert – és ezért nem is óhajtok e kérdéssel részletesen foglalkozni –, hogy a csehek megkívánták minden tisztviselőjüktől, sőt horribile dictu a *bíráktól* is [kiemelés a forrásban – Cs. E.], hogy valamely kormánypártnak legyenek tagjai. A párthovatartozás kérdése rendszeren aszerint oldódott meg, milyen pártbéli politikus állt az adott tárca élén... Nem csoda, hogy a kisemberek: munkások, szerződéses altisztek stb. kiknek kenyér érdekéből szervezkedniük kellett, nem lehettek ellenzékiek, mint azt tőlük az igazolás során csaknem megkívánták, de csak a kormánypártok keretében szervezkedhettek, hogy a felmondások stb. veszélye ellen védekezhessenek szervezetük útján... Ezekre a szervezetekre nem szabad úgy tekinteni, mint amik a magyar érdekek ellen irányultak, hanem mint olyanokra, amelyekbe a ruszin, magyar, szlovák stb. nemzetiségű vasutasok önvédelemből léptek be. Tehát nem magyarellenes politikai célt szolgáltak.”⁵²

A főtanácsadó tollából egy másik ügy összefoglalása pedig így hangzott: „Benya Mihály nem igazolva azért, hogy az Unionak volt a tagja *-vonatfékező!!!* [kiemelés a forrásban – Cs. E.] Az Unio soc. dem. alakulat volt, tehát a két ok tulajdonképpen egy. Beteges ember és a csehek alatt is tulajdonképpen betegszabadságon volt. 39 éve teljesített szolgálatot, 54 éves. Jelenleg is

50 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-H-15445.

51 Többször előjövő hivatalos kifejezés az MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tételben.

52 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15057 és 1940-L-16441.

betegállományban. Nem igazolása a Feketeardón garázdálkodó klikknek a műve s személyi ellentétekből származik.”⁵³

A főtanácsadó személye és véleménye különösen érdekes abból a szempontból, hogy szinte ő az egyetlen, aki nem használja a jelenségek leírására kritika nélkül a rendeletek által bevezetett és mindent elborító szóhasználatot, gondolkodásmódot és stílust. Érveiben a nemzeti indifferencia jelenségéhez kapcsolódó emberi szándékokra hívja fel a figyelmet. Véleménye a diskurzusból kilóg, mert nem kizárólag az etnikai hovatartozás alapján értelmez helyzeteket. Ki meri jelenteni, hogy egy-egy jelenség (az igazolandó viselkedésének egyes elemei, cselekedetei) a megfelelőnek vélelmezett koherens képbe azért nem illeszkedik, mert annak a történetek idején teljesen más jelentése volt, mint amit az igazolásoknál akarnak neki tulajdonítani. Például egy szervezetbe való belépést az indokolta, hogy meg akart élni, és az előnyt jelentett az előmenetelben. A közösség többi tagja is éppen ugyanazt tette, tehát „mindössze” alkalmazkodott a csoportnormákhoz: kényszerítették, és nem akart hátrányt szenvedni, vagy egyszerűen sportolni akart a barátaival.

Az esetekből látható tehát, hogy bár a szocialista, szociáldemokrata, cseh nemzeti szocialista, rendszerellenesnek tekintett politikai szervezetekben való tagság elvileg az igazolást kizáró ok volt, a gyakorlatban ez sem bizonyult egyértelmű szempontnak ahhoz, hogy a magyar nemzethez való hűséget egyértelműen megkérdőjelezzék, és az igazolást megtagadják.

Párkányi Tivadart az igazoló bizottság igazolásra alkalmasnak találta, azonban a kormányzói biztos előterjesztéssel élt ügyében. Ennek két oka volt. Egy számára protekciót kérő levélben egy prágai személy úgy ajánlotta őt, hogy „jó szláv”,⁵⁴ ráadásul a cseh nemzeti szocialista pártnak volt a tagja. Fellebbezésében Párkányi arra hivatkozik, hogy a fordítás rossz, nem az állított szavak voltak a levélben leírva, továbbá a pártba tudtán kívül léptettek be, ki is lépett, és különben is csak a ruszin tagozatnak volt a tagja. Felhossa még, hogy munkája során a magyarokkal magyarul tárgyalt, gyerekeit magyar iskolába járatta, otthon magyarul beszélnek.⁵⁵ Az eset kapcsán megfigyelhető, hogy a nemzeti identitás, mint azt a bevezetőben említettem, a valamiféle határhelyzetben lévők számára nem feltétlenül merül ki egyetlen identitásban, az lehet kettős is. Az idézett esetben is feltételezhető, hogy Párkányi Tivadar ruszinnak tarthatta magát, a ruszin tagozat tagja volt, mindeközben azonban a magyar nemzethez való tartozás tipikus ele-

53 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15057 és 1940-L-16441.

54 MNL OL, K-28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-17229.

55 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-17229.

mei is megtalálhatók viselkedésében, otthon magyarul beszélt és gyerekeit magyar iskolába járatta. A helyi közösség tagjaiból álló igazoló bizottság ezt elfogadhatónak tartotta és igazolta is, az eljárást azonban felülírta a kormányzói biztos, a magyar nemzethez való hűségét és lojalitását megkérdőjelezte, mert egy írott forrás a szlávokhoz, ráadásul egy másik államhoz lojális emberként jellemezte. Az igazolások során az, hogy valaki önként szlávnak, csehnek, szlováknak vagy ukránnak sorolja be magát, nem fordult elő, az eljárás logikájából adódóan azzal ugyanis eleve vesztes pozícióba helyezte volna magát az adott személy. Ilyen besorolást mindig csak külső személy mond, ezáltal mintegy vádként hangzik el; fentebbi esetről a kormányzói biztos és az ajánlólevél is külső besorolás jelent.

Gyakori indok még az igazolások megtagadásánál, hogy az igazolandók ukrán családból származtak vagy ukránok voltak, illetve besúgók voltak. A főtanácsadó véleménye szerit „Pelenka Miklós nem ukrán, de ruszin családból származik. 1913-ban még ruszin anyák ukrán *érzelmű* [kiemelés a forrásban – Cs. E.] gyerekeket nem szültek, csak később, kb. 1926-tól. Az ukránérzelmű szó csak ruszin szempontból jelent valamit és pedig kultur irányzatot, amely még a mai napig nincs eldöntve. Lásd a Budapesti Tudományos Akadémia állásfoglalását, hogy az itteni nép nyelvileg stb. mely irányzathoz áll közelebb. Ha más is a felfogásom, de emiatt, mikor a volt Kárpátalján annyi politikai, kultur stb. irányzat őrlődött, nem lehet egy kis embert ezért kenyerétől megfosztani, mert nem volt ennek értelmi szerzője. Hogy öccse Németországba szökött, nem az ő bűne sem pedig az, hogy testvére csehhez ment férjhez.”⁵⁶ Előfordul az is az igazolás megtagadásának indokaként, hogy valakit a közeli hozzátartozója viselkedése miatt marasztaltak el, feltételezve, hogy az igazolandó is ugyanazt az álláspontot képviseli.

Hivatali működés

A hivatali teendők vizsgálatára Rothmann Ignác beregszászi gyógyszerész igazolási ügyét kívánom bemutatni,⁵⁷ az eset ugyanis jól illusztrálja, hogy milyen volt a tipikus ügymenet. Rothmann Ignác politizált, Beregszász albírója volt, így politikai megbízhatóság tekintetében nem volt nehéz szepelőköt találni a múltjában, az általa benyújtott fellebbezésben azonban minden vádpontban az ellenkezőjét igyekezett bizonyítani. Első fokon azzal az indokkal utasították el az igazolását, hogy „magaviselete az állam érdekei és a gyógyszerészi tisztesség szempontjából kifogástalannak minősíthető nem

56 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15057 és 1940-L-16441.

57 MNL OL, K28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-18055. 179 -185.

volt.”⁵⁸ E kijelentés rendkívül általánosító volt, konkrét vádakat nem is tartalmazott. Pedig a kormányzói biztos által ismertetett rendelet felhívta a figyelmet arra, hogy: „Különös gondot kell fordítani az igazolást megtagadó határozat megokolására. [...] Az elutasító határozat indoklásában kerülni kell az általánosító kijelentéseket.”⁵⁹ Az eljárás során a bizottság egyik előadója ismertette a vádakat, melyeket Hubay Kálmán beregszászi polgármestertől hallott, pedig a polgármester írásban nem nyújtotta be a vádakat. A bizottság hivatalosan meg sem hallgatta a beregszászi elöljárót, de rá, mint szavahihető személyre hivatkoztak.⁶⁰ A bizottság annak ellenére cselekedett így, hogy a rendelet a következőket mondta ki: „A rosszindulatú és névtelen feljelentéseket alaposan meg kell[ett volna] vizsgálni.” A fellebbezési ügyeknél a rendelet szellemében cselekedve egyébként megfigyelhető a törekvés, hogy a szóbeszédre, hallomásra alapozott ítéleteket igyekeztek megváltoztatni.⁶¹ A Rothmann Ignác elleni vádak rendkívül terjedelmesek és szövevényesek, ezért itt csak a főbb vádakat említem meg. A gyógyszerész Beregszász város albírója volt, kezdetben együttműködött a magyar párttal. Egészen addig tartott mindez, amíg a „Liecsebný fond” (tisztviselei gyógyalap) cseh betegsegélyező pénztár a gyógyszer szállítási jogot tőle megvonta, a vád szerint a bizonytalan szállítások miatt. A védelem szerint viszont az adózási rendszer és a villamosítás ügyében való támadásai miatt rendelték el ellene vizsgálatot, és vonták meg tőle a gyógyszer szállítási megbízást. „Ettől az időtől kezdve – anyagi romlása elkerülése végett – nem exponálta magát.”⁶² A fejére olvasták még, hogy milyen magyarellenesnek tekintett képviselőtestületi határozatok meghozatalában vett részt. Például fegyelmi eljárást rendelt el azok ellen a városi tisztviselek ellen, akik a magyar kataszterbe jelentkeztek. A fellebbezés szerint a támadásoknak az volt az oka, hogy hivatali állása következtében kénytelen volt azokon a képviselő testületi üléseken elnökölni, amelyeken Tomáš Garrigue Masaryk szobrának felállításáról döntöttek, és Edvard Benešnek díszpolgárságot adomá-

58 MNL OL, K28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-18055. 180.

59 MNL OL, K28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-B-15827. 26-127. 38.

60 Állítólag a polgármester a vádpontok alátámasztására a bizottsági jegyzőkönyvekből jegyezte fel az adatokat. MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-18055. 180.

61 Példaként az egyik ügyben mint végső fórum – „A kultuszminiszter annak megállapítása mellett, hogy az igazolás alá vont tanító tagadásával szemben nem merült fel olyan bizonyíték, amely alapján az igazolás megtagadható lenne, gyanúra és merő általánosításra pedig ítéletet alapítani nem lehet” – az igazolást megadta. MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-H-15460 27.

62 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-18055. 181.

nyoztak. A másik bizottsági tag szerint a gyógyszerész a magyarságot Magyarország ellen hangoló cseh szocialista párt híve és tevékeny támogatója volt. Ezzel szemben Rothmann azzal érvel, hogy azért költözött Beregszászra, mert ott volt magyar iskola. A gyógyszerészállítás megvonása után is „alattomban mindig a magyar érdekeket támogatta[m]” annak ellenére, hogy a magyar párt lapjai ellene éles támadásokat intéztek.⁶³ A gyógyszerész fentebbi kijelentésekor érdemes megfigyelni a szóhasználatot, abban önnön tettét pejoratívan minősíti, ami büntudatra utalhat. A gyógyszerész számos igazolást csatolt hitelesnek tekintett emberektől, amelyekkel a magyarellenesség vádját igyekezett cáfolni.⁶⁴ Az iratokból nem derült ki, hogy a fellebbezés sikerrel járt-e.

Hivatali magatartásnál enyhítő körülménynek számított, ha valaki egzisztenciális kényszerből, felsőbb utasításra cselekedett, súlyosbítónak, ha saját kezdeményezéséből követte el a sérelmezett dolgokat. Figyelembe kellett venni továbbá az illető szolgálati beosztását is.

A következő eset szintén egy csehszlovák köztisztviselő esete, melynek kapcsán bemutatom, hogy milyen érveket használtak az igazolandók, ugyanis a bizottság előtt közte és az igazoló bizottság tagjai közt éles pengéváltások zajlottak le.⁶⁵ Subik Gyulát Hidaskürt község kinevezett jegyzőjeként érte az impériumváltás. Igazolását első ízben megtagadták, ezek után ügyében fellebbezett a belügyminiszterhez. Egerben realiskolát végzett, majd 1916-ban katonaként szolgált a magyar honvédségben. Sebesülése után szülei lakóhelyén, Magyardiószegen maradt, amely a csehszlovák részhez tartozott. Itt a jegyzői irodában dolgozott, majd elvégezte a jegyzői tanfolyamot. Később a Pozsony megyei „színmagyar” Deáki községben volt vezető jegyző. Amikor a bécsi döntés nyilvánosságra került, lemondott hivataláról és apjához, Magyardiószegre ment. A magyar katonaság bevonulása után szolgálatra jelentkezett a vágselyei és a galántai katonai parancsnokságnál. Először magyarbéli körjegyzőnek, majd hidaskürti vezető jegyzőnek nevezték ki. Még az igazolási eljárás megindulása előtt bátyja, Subik Károly érseki irodaigazgató közbenjáró levelet írt az érsekújvári igazoló bizottság elnökének. Megfigyelhető, hogy a levél érveléstechnikája jellemző jegyeket hordoz. Azokban a cselekedetekben például, melyek várhatóan pozitív színben tűnnek fel a bizottság előtt, cselekvőképesnek tünteti fel öcsét, azon döntések esetében viszont, amik a konkurens nemzetállammal

63 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-18055. 181.

64 Többek között a beregszászi Egyesült Magyar Párt elnökétől.

65 MNL OL, K 28, 57. csomó. Subik Gyula dossziéját Galántai járás Hidaskürt község iratai között találjuk. Az esethez tartozó szó szerinti idézetek innen valók.

való együttműködést jelentik, úgy beszél, mintha az egyénnek (jelen esetben öccsének) nem lett volna mozgásteret, döntési lehetősége. A sebesülést azért is emelhetette ki elbeszélése kezdetén, mert a magyar katonai szolgálat pozitívumnak számított, amire a nyilatkozatokban külön is rákérdeztek. „Amikor sebeiből nagyjából felépült, a cseh-megszállás kezdetén átszökött hozzám Egerbe és arra kért, hogy tegyem lehetővé, hogy valamelyik gazdasági akadémiára iratkozhassék be. Én akkoriban nagyon kifizetésű érseki titkár voltam, és így öcsém taníttatását nem vállalhattam. Ezért visszaküldtem őt Magyardiószegre szüleimhez azzal a biztatással, hogy a cseh-megszállás úgy sem fog soká tartani.” Ezzel a mondattal implicit azt feltételezi, hogy az átszökés oka a cseh megszállás (is) volt. Itt még cselekvőképesnek tünteti fel az öccsét, aki próbálja kihasználni mozgásterét. „Szegény gyermek jóideig otthon tétlenkedett, majd mivel máshoz nem tudott hozzáfogni, jegyzői irodába állt be, és elvégezte a jegyzői tanfolyamot.” E helyen úgy beszél, hogy nem volt öccsének mozgásteret, ez volt az egyetlen lehetőség. Jegyzői tevékenysége során apolitikusnak állítja be, s a cselekvés hiányát, a passzivitást erényként, mintegy politikai tettként állítja be. Hangsúlyozza, hogy a negatívként beállított csehszlovák helyettesei nyomásának ezzel a passzivitással ellenállt. Politikai kérdésekben öccsét mintegy tájékoztatlanak írja le, aki tanácsért fordult olykor hozzá, a bátyhoz. Önmagát nemzetűség szempontjából megkérdőjelezhetetlennek mutatja be. Nagyon lényeges szempont, hogy aki a pártfogó levelet írja vagy tanúskodik, az maga is megbízható, nemzethű és erkölcsös legyen. A megbízható, pozitív színben feltüntetni kívánt embereket pedig pozitív és a cselekvőképességet hangsúlyozó jelzőkkel látják el. Ennélfogva erkölcsi jósággal vagy annak hiányával érvelnek az érintettek vagy az őket támogatók, az ellenoldalt pedig erkölcstelennek, megbízhatatlannak, ezáltal nem szavahihetőnek tüntetik fel.

Subik Gyulának súlyos konfliktusa volt az igazoló bizottsági tagokkal. Fellebbezésében olyan vádakkal illette az igazolóbizottsági tagokat, amelyek beleilleszkedtek az igazolási eljárások során használt nyelvezetbe, csak hogy kivételesen visszafelé, a bizottság felé sűtik el ezt a fegyvert. Mivel azonban olyan érveket hozott fel ellenük, amiért az igazolást volt szokás megtagadni, alaposan megsértette az igazolóbizottsági tagokat. E tekintetben különleges esettel állunk szemben azért is, mert a többi nem igazolt által a fellebbviteli fórumon használt érvelési taktika nem a támadás, hanem inkább a magyarázkodás, mentegetőzés volt. Igyekeztek a csehszlovák rendszer, illetve egy-egy kétes szituáció áldozataként írni le magukat.

A bizottsági elnök fellebbezéshez írt, saját magát is védő leveléből megtudjuk, hogy Subik Gyula milyen vádakkal illette az igazolóbizottsági tago-

kat, közülük is elsősorban Biskoványi Ernőt. Itt most egy hosszabb idézet következik a fellebbezéshez írt levélből: „Ne ítéljen én felettem az a Biskoványi igazoló bizottsági tag Ur, aki gyermekét magyar iskola helyett szintén szlovák iskolába járatta, és ezzel ártatlan *gyermekének lelkét a cseh-szlovák szellemmel megfertőzte*, Biskoványi bizottsági tag Ur meg fog felelni, igazolni fogja, hogy nagy anyagi áldozattal gyermekét Magyarországon neveltette.

Az a Subik tesz ilyen kijelentést, aki adakozott a Slovenska Liga iskolájára, s akinek mint jegyzőnek közreműködése és tagsága nélkül az itteni köztudat és a szlovákok ismert gyakorlata szerint a Slovenska Liga iskolája a magyar lakosságú Deáki községben nem jöhetett volna létre.

Ez a határtalanul merész és fennhéjázó, álszentelkedő, megtévesztően hamis és valótlanosságokra felépített szellem vonul végig annak az embernek a fellebbezésében, aki a felszabadulás öröme helyett, sötét büntudatával terhelve, a bevonuló magyar csapatok elől menekült, s a tárgyaláson és egész magatartásában is a bűnös ember benyomását keltette, és minden bizalmát abba a magas pártfogóba helyezi, aki érdekében minden követ megmozgat.

A bizottság ítéletét Subik Gyulának a vallomásából kitűnő, egészében nemzetellenes és bűnös magatartására alapította, továbbá a bizottság tagjai által személyesen is ismert ama szubjektív köztudatra is, amely működésével szemben megnyilvánult, s amely az ő személyes viselkedésében is kifejezésre jutott, s amennyiben ezt Nagyméltóságod ellenségesnek nem találná, a bizottság által ismert megbízható tanúk vallomásaival ezen adatok még lényegesen kiegészíthetők s bizonyára még elégségesek lesznek arra, hogy a vele érdekelttségben álló egyszerű emberek nyilatkozatait megcáfolják.”⁶⁶

Nem magyar nemzetiségűek esetében gyakori jelző, hogy valaki „magyarérlmü” volt vagy „magyarónnak” tartották a korábbi rezsim idején, magyarok esetében pedig az „érzelmeiben magyar” kifejezés bukkan fel. Jellemző kifejezés még az is, hogy „magyar érzelmeiben mindenkor megbízható volt”. Felmerül az indoklásban, hogy mások mit tartottak róla. Vitatkoztak azon is a Subik-ügyben, hogy az igazolandó személy magyarnak vagy szlováknak vallotta-e magát. A tanúvallomásokat is erre vonatkozóan vették fel: „Nagyon jól tudom, hogy te jó szlovák vagy, és ő soha nem tiltakozott ellene, hogy ő nem szlovák, és soha nem mondta, hogy magyar.” Jól látszik az önbesorolás és a mások általi nemzeti meghatározás közötti különbség. Az igazoló eljárásban bizottságok, majd egy második lépésben a kormányzó biztos feladata volt, hogy az egyes emberek önbesorolását meg-

66 ME K 28, 57. csomó. Subik Gyula dossziéját Galántai járás Hidaskürt község iratai között találjuk. Az esethez tartozó szó szerinti idézetek innen valók.

erősítsék vagy megcáfolják az alapján, hogy mások, a közösség tagjai mit tartanak az illetőről. Olyan cselekedeteket is nemzetiségi keretben értelmeznek, amelyeknek eredetileg valószínűleg nem volt nemzeti jelentésük, nemzeti szempontból indifferensek voltak. Például azt, amikor mint jegyző szétcsapott egy csehszlovák ünnepnapon sertéssel kereskedő emberek között, feljelentette őket, mert nem tartották be az ünnepnapra vonatkozó rendelkezéseket. „Ha Subik úr egy parányit is magyar, nem megy át a kocsmába, és magyar embert nem jelent ezért fel.”⁶⁷ Egy magyar nemzetiségű, aki együttműködött a csehszlovák állammal, kollaboránsnak számított a szemükben. Cselekedeteit utólag (magyar)nemzetellenesnek értelmezték.

Igazán negatív megítélés alá estek azok az emberek – kollaboránsoknak tekintették őket, és a magyar államhoz való lojalitásukat megkérdőjelezték –, akik magyar származásuk ellenére sikeresek voltak a csehszlovák rendszerben, hivatalt és állást kaptak és még magas pozíciójuk is volt; az ügyekből az derült ki, hogy az alacsonyabb beosztásúakat enyhébben bírálták el. Ezzel eleve feltételezték, hogy a csehszlovák igazgatás az éppen regnáló magyar igazgatáshoz hasonló elven járt el nemzetiségi ügyekben, csak éppen a magyarok rovására; ennek az állításnak az igazságtartalmát ez a tanulmány most nem vizsgálja.

A fiatalabbakat is enyhébben bírálták el. Mindent összegezve: „Magasabb nemzeti szempontból és állami érdekből ügyelniük kell az igazoló bizottságoknak arra, hogy államellenes propaganda könnyű eszközeivé válható mártírokat ne teremtsenek olyanokból, akik, ha tévednek is, vagy ma még fiatalságuknál fogva célzatos nevelés hatása folytán nem tudnak teljesen beilleszkedni az új helyzetbe, megfelelő irányítás, átképzés után még jó hazafiakká válhatnak.”⁶⁸

A rendelet szerint „semmi esetre sem szolgálhat az igazolás megtagadásának indokául pl. az, hogy az illető személy buzgó tagja volt a pravoszláv egyháznak vagy valamelyik politikai egyesületnek.”⁶⁹ A beregszászi pénzügyi igazoló bizottság azzal tagadta meg az egyik igazolást, hogy „A magyar állameszmével ellentétben álló pravoszláv vallásúnak vallotta magát.”⁷⁰ A munkácsi görög katolikus püspök járt közbe az illető érdekében. Végül a határozatot megváltoztatták, mert ellenkezett a vallásszabadsággal, ami al-

67 ME K 28, 57. csomó.

68 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-B-15827. 16-127. 37.

69 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-B-15827. 16-127. 38.

70 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-L-17846 2.

kozmányos jog volt. A bizottság tagjaival szemben pedig fegyelmi felelősség megállapítását kezdeményezték.⁷¹

Szociális szempontok

Bár a rendeletek nem tartalmazzák, a bizottságok döntését szociális szempontok is befolyásolták. Tar Sándorné tanító igazgatót nem igazolták, mert a nagyszülősi főjegyző és a százados feljelentette. A fő vádpont az volt, hogy a női Szics szervezet tagja, aktivistája.⁷² Végül igazolták, de át akarták helyezni magyarlakta területre. Ez jelzi, hogy nem nagyon bíztak meg benne. Továbbá az is megjelenik indokként, hogy a férjét nem igazolták, nem lesz megélhetésük, ha őt sem igazolják.⁷³ Az egyik elemi iskolai igazgatót azzal mentették fel, hogy „az ellene felhozott vádak csak részben és Fényes Vince saját beismerése alapján nyertek bizonyítást. E vádak bár súlyosak, de tekintettel arra, hogy a tanító hétgyerekes családapa, továbbá tekintettel arra a fennállott kényszerhelyzetre, melynek a cseh megszállás alatt az állami alkalmazottak ki voltak téve, végül tekintettel arra az emberileg érthető körülményre, hogy a hét gyermekkel bíró családapa saját, valamint gyermekei megélhetésének és jövőjének a biztosítása és fenntartása érdekében gyakran volt kénytelen esetleges meggyőződésével nem egyező és nemzethűség szempontjából kifogásolható cselekedeteket véghezvinni, oly enyhítő körülménynek tekinthetők, melyek méltányossá teszik a nevezett tanító igazolását.”⁷⁴ Ezt a felvidéki ügyek tárcanélküli minisztere nem engedte, ellenvetéssel élt. Végül egy köztes megoldás született, a igazgatót nyugdíjazták. A nyugdíjhoz, mint állami ellátáshoz is igazolás kellett.⁷⁵ Úgy tűnik tehát, hogy a helyi közösségek átértelmezték az eredeti, felülről jövő politikai szándékot, a történeti és politikai igazságosság szempontja mellé odaállították még a szociális igazságosságot is. A rendelet is beszél olyasmiről, hogy igazságot kíván szolgáltatni a hátrányt szenvedetteknek, ezalatt az anyagi és politikai értelemben hátrányt szenvedetteket is érti, a közösségek ezt egészítették ki. Az emberiséget szem előtt tartva feltételezhető az is,

71 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-L-17846.

72 A Szics-gárda félkatonai alakulat volt az 1938–39 közötti időszakban, Amikor a Cseh-szlovákiához tartozó Kárpátalja, Kárpátukrajna néven 1939. március 15-én kikiáltotta függetlenségét, a Szics-gárda az új állam hivatalos hadserege lett. A bevonuló magyar csapatok számolák fel.

73 MNL OL, K-28, 57. csomó, 101. tétel, 1941-L-15589.

74 MNL OL, K-28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-H-15267.

75 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1939-H-15267

hogy a megélhetés szempontjából azért sem akartak ellehetetleníteni embereket, családokat, mert akkor a közösség terhére lettek volna.

Visszásságok, hibák

Felmerül a kérdés, hogy melyek voltak az igazolási eljárások hibái, és mi vezetett ahhoz, hogy a második bécsi döntés után és a délvidéki területeken mellőzték az igazolási eljárásokat. A kormányzat tisztában volt azzal, hogy „A közszolgálati alkalmazottak magatartását felülvizsgáló bizottságok számos esetben helytelenül jártak el. Nagy igazságtalanságok történtek... a legkiáltóbbakat reparálni abszolúte szükséges.”⁷⁶ A legfőbb hiba, hogy a bizottságok minden erőfeszítés ellenére sem működtek egységes szempontok szerint. Az esetek fényében viszont jól látszik, hogy lehetetlen volt objektív szempontokat meghatározni. Tomácsi Pál kárpátaljai kormányzói biztos szerint Felvidéken – Ungvár és Munkács városokban – sokkal szigorúbb mértéket alkalmaztak. Szigorúbban jártak el a ruszin nemzetiségűekkel szemben. „A Perényi [Zsigmond] által irányított mérték is szigorúbb volt, mint Kozma [Miklós] gyorsított eljárásának mértéke.”⁷⁷ Az esetekből láthattuk, hogy gyakran egyes magyarellenesnek tekintett szervezetek vezetőit igazolták, a tagokat nem. Megeesett az is, hogy ugyanazon szervezet tagjait az egyik tárca illetékességébe tartozó bizottság igazolta, a másik minisztérium által kinevezett bizottság elutasította. Gyakori volt, hogy egy eljáráson belül a helyiek, a bizottság, a kormányzói biztos vagy az illetékes tárca más-más mértékkel mért. „Így természetes, hogy a nemigazolás által sújtott egyének és pártfogóik még az egész eljárás elvi értékének bírálata nélkül is igen sok esetben összehasonlítási alapon az aránytalan, egyenlőtlen bíráskodás nagyon is helytálló érvével tudják támadni az egyes konkrét döntéseket.”⁷⁸ Többen is személyes bosszú vagy egy állásért folytatott kenyérharc áldozatává váltak. A nem igazolást tetézte, hogy az illető a magánszférában sem kapott állást.⁷⁹ Emellett az eljárások nagyon sokáig tartottak, ami alig bírható megterhelést jelentett az igazolandónak és az államkasszának is.⁸⁰ A ruszin nemzetiségűek fellebbezési ügyeiből világosan látszik, hogy a nem magyar nemzetiségűek számára ellentmondásos volt, hogy a magyar állam-

76 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15057.

77 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-H-15057.

78 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 61.

79 Képviselőházi napló 1939. IX. kötet. Az országgyűlés képviselőházának 178. ülése, 1941. február 1. Mester Miklós interpellációja.

80 Rendelettervezet az igazolási eljárások gyorsításáról MNL OL, K 28, 1942-P-22405.

hoz való hűségét vizsgálták a nem magyar impérium alatt.⁸¹ Ez azt eredményezte, hogy mindenki azt igyekezett bizonyítani magáról, hogy „alattomban mindig a magyar érdekeket támogatta[m]”.⁸² A nemzetiség megállapítása nagyon bonyolult feladat, mint ahogy ezt például Pelenka Miklós esetében láttuk.⁸³ Még a kultusz tárcának sem sikerült eldöntenie, hogy kit tekintsen ruszinnak; az eljárás hibáin igyekeztek valamelyest javítani.⁸⁴

Észak-erdélyi gyakorlat az igazoló bizottságok nélkül

Az imént felsorolt tapasztalatok odavezettek, hogy észak-erdélyi és délvidéki terület esetében a kormányzat már nem folytatott igazoló eljárást. Két kérdés merül fel. Az egyik, hogy az újabb területgyarapodás személyi kérdéseiben változtak-e a személyek kiválasztásának kormányzati szempontjai, a másik, hogy milyen gyakorlatot alakítottak ki azok érvényesítésére. Észak-Erdélyben 1940 szeptembere és októbere között a végleges közalkalmazások előkészítése a katonai közigazgatás segítségével megtörtént. A hadseregarancsnokok és a fővezérség mellett is magyar királyi kormány megbízott működött, akit a belügyminisztérium rendelt ki. Ezt a funkciót Dr. Papp József ny. főispán látta el, akinek ránk maradt irataiból és feljegyzéseiből képet kaphatunk, hogy a kormányzat miként igyekezett személyi kérdésekben dönteni.⁸⁵ A kormány megbízott az összekötő szerv szerepét játszotta a kormány és a katonai közigazgatás között.⁸⁶ A kormány megbízottak részére szeptember végén utasítás jött a miniszterelnök és a belügyminisztérium részéről a munka elkezdésére. A teendőkről a 900/1940 ME rendelet tudósított, amely szerint azok a személyek, akik a magyar közszolgálatban kinevezésüket kérik, „személyi lapot” kötelesek kiállítani és benyújtani az illetékes helyen. Október első napjaiban a miniszterelnökség úgynevezett személyi lapokat bocsátott a kormány megbízott rendelkezésére, amelyeket a közalkalmazásra jelentkező személyeknek ki kellett tölteni.

81 MNL OL, K 28, 57. csomó 1940-H-15057. Rendelet a ruszin nemzetiségűek 1940-ben folyamatban lévő ügyeinek összegyűjtésére.

82 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-18055. 181.

83 MNL OL, K 28, 57. csomó, 101. tétel, 1940-L-16441.

84 MNL OL, K 28, 57. csomó, 1940-H-15057 az ezek ellen tett intézkedésekről.

85 Karay Kálmán: Katonai közigazgatásunk vázlata. A korszerű közszolgálat útja - A mai magyar honvédelmi igazgatás. *A IX. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Budapest, 1943. 324-327.

86 Utasítás a katonai közigazgatás megszervezésére a felszabadult Erdély területén. Budapest, 1940. 11.

A személyi lapok első formájukban nem voltak megfelelőek a kívánt célra. Változtatásra szorultak, mert „a benne foglalt adatok részben elégtelenek, részben Kolozsvári helyi célra készültek, másrészt nem annyira a köztisztviselői állásokra való jelentkezés, mint inkább a menekültügyi nyilvántartás célját kívánják szolgálni”. Olyan utalások voltak benne, amelyek ellenkeztek Teleki Pál azon elveivel, miszerint a vissza nem tért területekről menekülteket nem vesznek fel állami állásokba azért, hogy azok visszatérjenek eredeti lakhelyükre.⁸⁷ Kifejezett kormányzati szándék volt, hogy ők magyar állami alkalmazást ne nyerhessenek a visszacsatolás következtében. „A kormánynak azon álláspontja, hogy a vissza nem tért területekről a visszatért területekre menekült tisztviselőket, bírákat, ügyvédeket stb. nem juttatjuk állásba, illetőleg őket lehetőleg visszatérésre igyekszik rábírní, nehogy az ottmaradt magyarság számában nagyfokú csökkenés álljon elő.”⁸⁸ El kívánták kerülni, hogy vezetők nélkül maradjanak a román fennhatóság alatt maradt magyarok. Mindez különösen súlyos kérdéseket vetett fel, mert nagyszámú menekült érkezett az ország területére Dél-Erdélyből.⁸⁹ A személyi lapon végül a következő kérdéskörök szerepeltek: személyes adatok, az illető származására és vallására vonatkozó adatok, melyek konkrétan kitértek a zsidóságra (a zsidó törvényeknek megfelelően a nagyszülőkig visszamenően). A vallásváltoztatás hátránynak számított, amennyiben zsidóból keresztényre vagy katolikusból görögkeleti hitre tért át valaki. Ez utóbbiból a nem-

87 MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. 1. csomó. IV. Személyi ügyek. 3-5.

88 MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. 1. csomó. IV. Személyi ügyek. 17.

89 Erre vonatkozóan katonai rendeletek is születtek, melyeket a polgári kormányzat álláspontjának megfelelően alakítottak ki. Ez igen kényes kérdés volt, ezért egymásnak némileg ellentmondó rendelkezések is születtek. Lásd a következő idézeteket: „...a m. kir. honvéd vezérkar főnöke által kiadott és Budapesten 1940. október 4-én kelt 4. sz. közigazgatási parancsa 5. pontja értelmében a 60/ Föv. kat. közíg. 40. VIII. 30. sz. utasítás F/3. sz. mellékletének 6. pontjában említett I. sz. kimutatásba nem vehetők fel azok a volt román közszolgálati alkalmazottak, akiknek állomáshelye, illetőleg állandó lakhelye az 1940. évi augusztus hó 30-án nem a visszacsatolt területen volt.” Viszont a 2. hadsereg-parancsnokság 1940. rm. 9/28. 1620/4611/sz. távirati rendelete értelmében, amely a főv. 938/Föv. kat. közíg. rm. 9/21. sz. rendeletére hivatkozik: „a román hatóságok által a vissza nem csatolt területről visszacsatolt erdélyi területre az 1940. évi szeptember hó 12. napjáig áthelyezett, illetve eddig az időpontig átjött volt román szolgálatban állott magyar köztisztviselőket olyanoknak kell tekinteni, mintha azok a területátvétel időpontjában a visszacsatolt területen laktak volna, illetve állomáshelyük ott lett volna.” MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. 1. csomó. IV. Személyi ügyek. 3-5.

zethűségére vonatkozóan voltak le messzemenő következtetést. Megkérdezték, hogy hol, mikor, milyen munkakörben dolgozott – különös tekintettel a román alkalmazásra –, és azt, hogy az elkövetkezőkben milyen munkakört kíván betölteni. Ezek nagyrészt megegyeznek az igazoló bizottságok számára kitöltött kérdésekkel, főként a zsidótörvényeknek megfelelő szempontokkal egészültek ki.⁹⁰

A személyi lapok feldolgozása és a minisztériumok számára használható formába való öntése érdekében véleményező bizottságokat alapítottak minden vármegyében. A kormány megbízott eredeti elképzelése szerint a bizottságok kizárólag a Magyar Párt vezető személyiségeiből álltak volna.⁹¹ Végül – kormányzati nyomásra – a közélet prominens tagjai közül is kerültek be tagok, hogy működésük „közmegnyugvást keltsen”. Minden vármegyei bizottságban részt vettek a behívott országgyűlési képviselők és a vármegyei katonai közigazgatás vezetője. A helyi közösség szűrőjét Észak-Erdély esetében sem tudta nélkülözni a kormányzat. A felvidéki bizottságokhoz hasonlóan az észak-erdélyi bizottságoknak is a feladata volt a jelentkezők közötti szelekció elvégzése, amelyre valóban csak a helyi ismeretekkel rendelkező bizottságok voltak alkalmasak. Ennek legfőbb szempontja itt is az volt, hogy a közalkalmazotti állásokra jelentkezőket nemzethűségük alapján vizsgálják. Megfigyelhető a tendencia, hogy a helyi szűrő funkcióit ellátó bizottsági tagok kiválasztásában a helyi köztisztviselők állásigazgatói szerepet vesznek, és a politikai megbízhatóság megerősödik.

A jelentkezésre való felhívást a bizottságok teheték közzé abban a formában, ahogy szükségesnek tartották. A kormányzói biztos nyomatékosan felhívta rá a figyelmet, hogy „a m. kir. kormány nem látja szívesen azt a törekvést, hogy a gazdasági pályákon elhelyezkedettek közpályákra töreksszenek s a bizottság tagjait is felkértem, hogy jelentkezések alkalmával a jelentkezőket erre nyomatékosan figyelmeztessék, sőt igyekezzenek a fiatalokat gazdasági pályákra terelni.” A személyi lapokat ők bocsátották a jelentkezők rendelkezésére és gyűjtötték össze. Az így összegyűjtött személyi lapok

90 Az ún. zsidó törvények: 1938. évi XV. tc., 1939. évi IV. tc. és a 1941. évi XV. tc. Az 1939. évi IV. tc. a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról (ún. második zsidó törvény) elsősorban faji szempontból határozta meg, hogy ki számít zsidónak. Zsidónak minősült, aki önmaga, legalább egy szülője vagy legalább két nagyszülője az izraelita felekezet tagja volt a törvény hatálybalépésekor vagy az előtt. A törvény 6%-ban maximalizálta a zsidók arányát a szellemi foglalkozásokban, valamint megtiltotta zsidók alkalmazását állami közigazgatási és igazságügyi szerveknél és középiskolákban.

91 A bizottságok megalakítására a Magyar Párt vármegyei tagozatát kérték fel.

véleményezése megtörtént.⁹² Az eredmény a feldolgozás könnyítése végett, ajánlom–nem ajánlom csoportosításban, igazgatási ágak szerint szétbontva, a személyi lapok csatolásával a kormányzói biztoshoz került, aki ezeket a megfelelő minisztériumokhoz továbbította.⁹³

A bizottságok feladatát és hatáskörét tisztázza a következő idézet, melyet a kormányzói biztos munkájáról szóló jelentésből ragadtunk ki: „Mind a jelentkezésre szolgáló személyi lapok szövegében, mind a jelentkezésre szóló felhívásban nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy a jelentkezés a magyar állammal szemben még semmiféle igényre alapot nem nyújt és hogy a nagyszámú jelentkező közül csak igen kevés jelentkező nyerhet elhelyezést és alkalmaztatást. Ugyancsak hangsúlyozottan tudomására hoztam írásban is a bizottságoknak, hogy a m. kir. kormány igazoló eljárást nem ismer, a bizottságok véleménye tehát szakszerűség szempontjából kíván főleg szelekció lenni. Hangsúlyozottan tudomására hoztam a bizottságoknak azt is, hogy véleményük a m. kir. kormány számára semmiféle kötelezettséget vagy megkötöttséget nem jelent, csupán kiegészítő tájékoztatásul fog szolgálni. Mindezekkel elejét kívántam venni minden olyan felfogás vagy vélemény kialakulásának, mintha a bizottságok a kinevezések tekintetében irányadó érdemi munkát végeznének, és tudomásukra kívántam hozni, hogy működésük mindössze a nagyszámú kérvényező szelekciójában való segítséget célozhatja.”⁹⁴

Ennek tisztázására mind a bizottság tagjai, mind a külvilág felé szükség volt, mert az igazoló bizottságok döntéseivel szemben az észak-erdélyi vármegyei véleményező bizottságok véleményét nem volt kötelező figyelembe venni. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a minisztériumoknak nem kellett kötelezően figyelembe venniük a vármegyei véleményező bizottságok állásfoglalását az alkalmazottak kiválasztása során. Észak-Erdélyben e tekintetben jóval kisebb befolyása volt a helyi közösségeknek személyi kérdésekben. A véleményező bizottsági döntések sem kötelezőek, sem indoklás-

92 MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. 1. cs. III. közigazgatás és igazságszolgáltatás megszervezése.

93 MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. I. Belső szervezet és működés. 39. f. MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. 1. cs. IV. Személyi ügyek. 27.

94 MNL OL, ME K 53, Az észak erdélyi ügyek kormány megbízottja. 1. csomó. III. közigazgatás és igazságszolgáltatás megszervezése.

sal ellátottak, sem nyilvánosak nem voltak, informális jellegükből adódóan érvelni és fellebbezni sem lehetett ellenük.⁹⁵

Következtetések

Elmondható, hogy az igazolási eljárások kapcsán két fő szempontot határozott meg a központi irányítás: a megbízhatóságot, amely alatt a politikai megbízhatóságot értették, és a nemzethűséget, amin a magyar nemzethez való hűséget értették. Annyiban nem specifikus a jelenség, hogy a megbízhatóság és nemzethűség az itt tárgyalt időszakot megelőzően és azt követően is jellemző szempont volt,⁹⁶ azonban az impériumváltások időszakában, a revízió szellemével áthatott közgondolkodás és ideológia által speciális tartalmat kaptak. A magyar nemzetiségűek számára eszközül szolgáltak ahhoz, hogy az idegen államhoz való tartozás traumáját és hátrányait feldolgozzák, a vélt vagy valós sérelmeiket törlesszék. A rezsim igyekezett olyan jogi háttérrel és intézményekkel is kialakítani, amelyekben keresztül ezeket érvényesíteni tudták.

A megbízhatóság és nemzethűség szempontjait a kormányzat az észak-erdélyi személyi kérdésekben is alkalmazta, de igyekezett saját mozgásterét

95 Az általam eddig fellelt dokumentáció is szinte a személyi lap nyomtatványára, a rendeletekre és néhány összesítő táblázatra szorítkozik. Sajnos így a nemzetiség és nemzethűség fogalmával kapcsolatos attitűdöket, szempontokat mélyebben nem tudtam vizsgálni. A magyar kormányzat Felvidéken és Észak-Erdélyben is hozott rendelkezést arra vonatkozóan, hogy akit az „idegen uralom alatt magyarsága miatt elbocsájtottak állásából”, és aki „a magyarság érdekében kifejtett munkásságával különös elismerésre méltó érdemeket szerzett, annak kiesett szolgálati idejét figyelembe veszik a nyugdíjszámításnál.” Ez csak egyetlen rendelet a több tucat felhatalmazási törvény birtokában hozottak közül, amelyekkel elégtételt kívántak szolgáltatni a román időkben elszenvedett sérelmekért. Észak-Erdély esetében is a nyugdíjárulékkel kapcsolatos döntések kapcsán az érintett számára nyilvánvaló lett a negatív, nemzethűséget megkérdőjelező döntés, mert az illető nem kapott nyugdíjat.

A szolgálaton kívül töltött idő beszámítására vonatkozó kérvények MNL OL, K 28, 257. csomó, 36–57. f.

96 A megelőző időszakra példa: 1920. évi XXV. törvény (numerus clausus). A négy paragrafus közül az első úgy rendelkezett, hogy a tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetem közgazdaság-tudományi karára és a jogakadémiákra „az 1920/21-ik tanév kezdetétől csak oly egyének iratkozhatnak, kik nemzethűség és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatóak, és csak olyan számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.” Az 1945 utáni igazolásokról: 1945/15. ME rendelet, 1945/1980. ME rendelet. Bővebben lásd: Bódy Zsombor: Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről. *Kommentár*, 2008.3. sz. 61–69.

kitágítani azzal, hogy az igazolásokat jogi formában megszüntette, a helyi közösségeknek csak a véleményét kérdezte meg, és egyfajta központosítással a saját, megbízhatónak tekintett emberei döntéseire támaszkodott.

Fontos kérdés, hogy kormányzati részről vagy alulról jövő igény volt-e az, hogy „igazságot kívánnak szolgáltatni”. A választ némileg magában rejt az, hogy meg sem kérdőjeleződött az eljárás. A törvényekben, rendeletekben és sajtóban tetten érhető szóhasználatot és logikát azok is átvették, akik igazolásért folyamodtak. Kérdés persze, hogy az uralkodó diskurzusból való kimaradással elérték volna-e céljaikat. Nemcsak a hatalom, az adminisztráció és a jog képviselői, hanem szinte minden résztvevő ennek megfelelően viselkedett és érvelt, ezért ritkák és értékesek azok a szövegek, ahol nem így beszéltek. Az egyes esetekben ki lehet következtetni a mögöttes tudattartalmakat,⁹⁷ hogy az eredeti helyzetben milyen indíttatásból cselekedtek az emberek. Ezek a nemzeti indifferencia jelenségét engedik sejtetni. A központi diskurzusnak implicit része volt, hogy a magyar nemzetépítés került olyan történeti helyzetbe, hogy a magyaroknak van joguk és lehetőségük a nemzetépítésre. Megállapítható az is, hogy a jogi szempontok nem érvényesültek túl keményen, ennek egyik oka az lehetett, hogy nem tudtak elég objektívek lenni. Az egyes emberek és a helyi közösségek nem csak elszenvedték, hanem fenntartották és alakították is az igazolások intézményét, ezáltal pedig a politikai rendszert is, aminek az igazolások a részét képezték. Létezett az egyén és a közösség számára is mozgástér. Az egyén, ha már minden fellebbviteli fórumon megbukott az ügye, írt a miniszterelnöknek, nem ritkán sikerrel is járt az illető. Közösségi szinten a nemzethűség mellé hozzákapcsoltak egy erkölcsi igazságosságra és szociális igazságosságra való törekvést is.

Mivel egy állásért való folyamodás egzisztenciális kérdés, kenyérharc, ezért mindenki kénytelen volt kialakítani személyes viszonyát ezekkel a szempontokkal. Az irányelvek a diszkurzív gyakorlat irányítói lettek. A szempontok szabályokká változtak, a rendeletből jól látszik, hogy nem voltak objektív szempontok. Az érintettek kénytelenek voltak vesztésként, a rendszer áldozataként meghatározni magukat, mert így juthattak előnyökhöz. Más szóval, aki képes volt az áldozat pozíciójába helyezni magát, az indulhatott az előnyökért vívandó harcba.

Az egyes emberek nemzeti identitását igen kevésbé lehet ezeknek a forrásoknak a segítségével megérteni. Az egész szituáció a mindennapi etnicitás felől közelítve nem egy mindennapi szituáció, hiszen az egész fo-

97 Például amikor valaki ellen azt hozzák fel, hogy a kocsmában részegen azt kiabálta, hogy „a magyarok kinyalhatják a seggét” – MNL OL, K28, 57. csomó, 101. tétel.

lyamatban egy túletnicizált nézőpont érvényesült. Olyan szituációt teremtettek, ahol a nemzetiség mint értelmezési keret kerül előtérbe. A nemzetséget meglátásom szerint nem kategóriaként értelmezték, hanem csoportként beszéltek róla.

A törvényekben és korabeli közbeszédben a különböző nemzetiségekről egységes csoportokként beszéltek, amelyeknek kollektív tulajdonságokat is tulajdonítanak. Például a rutének, akiket magyar-oroszoknak és ruszinoknak is hívtak, magyarbarátok stb. Az egységes nézőpont ellenére néhányan a ruszinok közül az ukránokhoz orientálódtak. Aki ukrán vagy cseh nemzetiségű volt, az per definitionem magyarelles is volt. Világosan felismerhető tehát az a narratíva, amely ezeket egységes, belülről homogén csoportoknak írja le. A nemzeti hovatartozásról a kormányzat úgy beszélt, mint ami kétséget kizárólag megállapítható, objektív jellemzője egy személynek. Az igazolások mindennapi gyakorlata során nagyon gyakran tetten érhető viszont, hogy a nemzetiség mégsem minden esetben egy objektíven megállapítható tulajdonság. A valamely nemzetiséghez való tartozás ugyanis nem feltétlenül ruházza fel tagjait a vélelmezett csoportjellemzőkkel. Az igazolásért folyamodó személyek nem úgy viselkednek, ahogy azt csoport- vagy nemzetiségi hovatartozásuk alapján feltételezik róluk. Illetve bizonyos viselkedés vagy cselekedet, például cseh nemzeti szocialista párttagság nem feltétlenül jelent a valóságban valódi magyarellességet – már ha a korabeli terminológiát használjuk. Egy személyről nem is mindig állapítható meg egyértelműen a nemzeti hovatartozása. Sőt, találkozunk a többes identitás esetével is.

Szavári Attila

A Minerva Biztosító Rt. ügye¹

Az esettanulmány az 1940-es második bécsi döntést követően kettészakított Erdély gazdasági-pénzügyi életébe nyújt bepillantást a Minerva Biztosító felszámolásának történetén keresztül. A Budapest-vidék (jelen esetben utóbbit Erdély képviseli) konfliktus szintén kirajzolódik belőle. Ennek köszönhetően a dolgozat illeszkedik abba a sorba, melyet a „kicsi magyar világ” időszakából a központ-régió ellentétének kérdéseként vetett fel korábban műveiben Oláh Sándor vagy László Márton.²

Az erdélyi politikai-gazdasági elit, melyet szoros szálak fűztek a budapesti kormányzati és gazdasági körökhöz, nagy várakozásokkal tekintett a jövőbe, miután Erdély északi része visszatért az anyaországhoz. A korszakkal foglalkozó számos kutató kiemeli ezt a tény, azonban emellett általában hozzáteszik azt is, hogy már a katonai közigazgatás első felében találkozni olyan helyi (erdélyi) politikussal, gazdasági szakemberrel vagy tisztviselővel, aki a budapesti központból *irányított* rendelkezéseket keserűen fogadja, atyáskodásnak érzi. Mindez a két országrész Trianon utáni „szétfejlődéséből”, következésképpen az eltérő fejlettségű területek összehangolásának céljával megindított „országrendezésből” adódott.³ Természetesen az

1 E helyen szeretnénk köszönetet mondani Tóth-Bartos Andrásnak, hogy tanácsaival, meglátásaival segítette a cikk létrejöttét. Itt jegyeznénk meg azt is, hogy a biztosító 1940 előtti tevékenységére, a biztosítási piacon betöltött szerepére vonatkozóan mindössze általános érvényű adatokat találtunk, míg a részvényesi, biztosítási körének és gazdasági adatainak pontos feltérképezésére csak árnyaltan tudunk utalni az eddig előkerült források alapján.

2 Példaként lásd Oláh Sándor: Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus. *Korall*, 2004. 18. sz. 98–112.; László Márton: Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja. In: Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007, 185–222.

3 Vö. Oláh Sándor: Kormányzati fejlesztések a Székelyföldön 1940–1944. In: Pásztor Cecília (szerk.): „... ahol a határ elválaszt”: *Trianon és következményei a Kárpát-medén-*

erdélyi – és az Erdélyből származó – vezető réteg egyetértett a keleti és erdélyi részek társadalmi, gazdasági felemelésével, sőt sürgette ezt.

Volt azonban egy másik diskurzustípus is Erdélyben, amely a megnagyobbodott országban az állam és a társadalmi szervezetek viszonyát kritikusan szemlélte, bírálóan viszonyult az állami intézmények kiterjesztett hatásköréhez, és a társadalmi szervezetek önállóságának szükségességét hangsúlyozta.⁴ Ehhez kapcsolódik a kolozsvári Minerva Biztosító likvidálásának folyamata és a Gazdák Biztosító Szövetkezetébe történt beolvasztása. A Minerva erkölcsi ereje Erdély szinten megkérdőjelezhetetlen volt 1940 előtt. Magyar nemzeti érdek fűződött fenntartásához – ergo magyar kormányérdekeltség volt –, mert többek között a romániai magyar kisebbségi egyházak vagy az erdélyrészi Hangya a részvényesei voltak, a Minervánál volt majdnem minden egyházi vagyon⁵ biztosítva.

Még érdekesebbé teszi mindezt az a tény, hogy a szövetkezetek és az egyházak szoros kapcsolatban álltak egymással.⁶ Amellett, hogy betétgyűj-

cében. Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat-Várpalota, 2002, 378.

4 Oláh Sándor: Gyakorlati gondolkodásmód... Id. kiad. 98.

5 Az egyházi vagyon a romániai kisajátítások ellenére jelentős (nemzeti) értéket jelentett. Az erdélyi kisebbségi egyházak és az agrárreform (1929): Róm. kat. (Nagyváradi, Erdélyi, Temesvári, Szatmári püspöksége) össz. 290 649 kat. hold 679 négyszögölből maradt 13 104 kat. hold 359 négyszögöl földbirtok. Protestánsok: 81 106 kat. hold 1540 négyszögölből maradt 44420 kat. hold 1266 négyszögölnyi birtokállomány; a) erdélyi református egyházkerület: 58 502 kat. hold 45 négyszögölből maradt 33 939 kat. hold 18 négyszögöl; b) Királyhágómelléki ref. egyh. ker.: 3646 kat. hold 1043 négyszögölből maradt 2986 kat. hold 1296 négyszögöl birtok; c) Unitárius egyház: 17 916 kat. hold 875 négyszögöl birtokállományból maradt 6527 kat. hold 131 négyszögöl; 1) egyházegyetem: 6965 kat. hold 1207 négyszögölből maradt 679 kat. hold 1548 négyszögöl. 2) egyházközségek: 10 950 kat. hold 1268 négyszögölből maradt 5847 kat. hold 183 négyszögöl. d) Magyar Evangélikus Szuperintendencia/egyházközségek 1041 kat. hold 1177 négyszögölnyi birtokból maradt 967 kat. hold 1421 négyszögöl. Forrás: Dr. Sulyok István és Dr. Fritz László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1929.* I. évf. Juventus Kiadás, Kolozsvár, 1930, 72.

6 A szövetkezetek és az egyházak együttműködésére (az oktatásban és biztosítási ágazatban) bővebben lásd Hunyadi Attila: A magyar szövetkezetek Romániában 1918-1948 között. In: Csetri Elek - Egyed Ákos - Hunyadi Attila - Somai József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* RMKT, Kolozsvár, 2007. 67-107. A szövetkezeti mozgalom széles társadalombázisa és demokratikus szerkezete abban is megnyilvánult, hogy a magyar szövetkezeti központok vezetésében egyenlő arányban voltak képviselve a történelmi egyházak. Lásd A „Szövetség” GHSz igazgatósági jegyzőkönyvei. Kolozsvári Állami Levéltár. DJAN Cluj 790 fond. Idézi Hunyadi: i. m. 88.

tésben az egyházak is támogatták a hitelszövetkezeteket – azáltal, hogy megtakarítható tőkéiket a hitelszövetkezetnél helyezték el –, a biztosítási üzletág intézményes megszervezése céljából a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége átvette a Minerva Biztosító Rt. vezérképviselőjét, hogy azt tagszövetkezeteinek alképviselőként továbbadja. Mindezt az üzletpolitikai váltás (a válságot és konverziót ellensúlyozó üzletág-diverzifikáció, vagyis portfólió-bővítés) mellett még három különleges szempont is indokolta: a tagok és a szövetkezet előnye,⁷ valamint a magasabb nemzetgazdasági célok. „A Minerva belföldi vállalat, a magyar egyházak intézménye, tehát a Minervánál fizetett biztosítási díjak egyházi, kulturális és gazdasági érdekeinket szolgálják, sőt a szövetkezet által felvett biztosítások díjai hosszú időn keresztül betétként ott maradnak a szövetkezetnél, s így a falu pénzforgalmát növelik, a falu hiteléletét táplálják.”⁸ A nemzetgazdasági cél (belső vagyongyűjtés/kezelés) mellett érvényesült a közösségi (faluközpontjának bővítése), a vállalati (biztosítási jutalék, tízéves folyószámlabetétként helyben kezelt biztosítási díj), valamint az egyéni előny (biztosítási anomáliáktól, visszaélésektől való megvédés, díjkezdvevény).⁹ A biztosító érdekességébe tartozott a legnagyobb erdélyi könyvkiadó is, a Minerva Könyvkiadó Műintézet is, amely a két szövetkezeti központtal együttműködve *Minerva népkönyvtárakat* alapított falvakon, kiadványait a szövetkezeteken keresztül küldte ki, ajándék- és jutalomkönyv-akcióval ápolva az anyanyelv-ismeretet azokban az időkben, amikor a könyvvásárlásra kevés pénz jutott falun. A 2200 magyar községből 500 községben volt Minerva Népkönyvtár.¹⁰

Amennyiben a fenti kontextusban a Minerva a vidéket és az öngazgatás felé hajló, az önállóságát védelmező erdélyi régiót jelképezi, a Gazdák Biztosító Szövetkezete¹¹ a budapesti központ, a kormány és az agrárius érde-

7 A Minerva Biztosító Részvénytársaság előnyös biztosításban részesítette a szövetkezeti tagokat, karitatív segélyeket nyújtott. Vö. Hunyadi Attila: Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség*, 2000. 2. sz. (<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000230.html>, utolsó letöltés 2014. május 31-én)

8 A biztosítási ügy megszervezése. *Szövetkezeti Értesítő*, 1937. 2. sz. Hivatalos rész. Idézi Hunyadi: uo.

9 Uo.

10 *Szövetkezeti Értesítő*, 1940. 93–95. Idézi Hunyadi: i. m. 97.

11 Károlyi Sándor gróf, Želeński (Zselénszky) Róbert gróf, Miklós Ödön, Széchenyi Imre gróf és Rubinek Gyula kezdeményezésére 1899 legelején alakult. Forrás: *Révai Nagy Lexikona*. <http://www.netlexikon.hu/yrk/Erinv/64411>, utolsó megtekintés 2011. november 13-án. Ezt vö. *Nagy Magyar Compass (azelőtt Mihók-féle)* 1912–13.

kek szószólója. Annyiban árnyalnunk kell azonban a képet, hogy Budapesten mind a központosító akarataknak, mind pedig az erdélyi érdekek szem előtt tartásának megvoltak a pártfogói. Példa erre a Teleki Pál vezette kabinet, amelynek szakügyi szervei alátámasztják feltevésünket.

A Gazdák 1940. évi jelentése szerint a bécsi döntés biztosítási vonatkozásban – a visszatért területek nagyságához képest – aránylag kis mértékben jelentett gyarapodást. Ennek okát abban látták, hogy a román impérium alatt a biztosítási kultúra fejlesztése érdekében úgyszólván semmi sem történt, és így ezek az országrészek a biztosítási intézmény fejlődése terén messze elmaradtak az anyaországtól. Hivatásuknak érezték hát, hogy a magyar biztosítási intézményrendszer egyik főszereplőjeként a több mint két évtizedes mulasztást pótolják. Ezzel a törekvéssel magyarították 1941. május 28-i közgyűlésükön a Kolozsvár székhelyű Erdélyi Fiókgazgatóságuk felállítását. Célként tűzték ki maguk elé, hogy az egész visszatért erdélyi országrészben kiépítsék szervezetüket. Kiemelték, hogy a visszatért területeken lévő biztosítási állományok átvételében „itt nem részletezhető okok” folytán a szövetkezet nem vehette ki részét olyan mértékben, amilyen megillette volna súlyának és tekintélyének megfelelően. Ennek következtében a Kolozsváron székelő Minerva Biztosító Rt. kezelésében lévő *csékély* terjedelmű biztosítási állománynak átvételén kívül csupán néhány kisebb román biztosító intézet állományának megszerzése érdekében folytattak tárgyalásokat.¹² E jelentésből két fontos momentumot kell kiemelni a Gazdákkal kapcsolatban: 1.) az állami akarataknak és a cég profitorientáltságának megfelelően terjeszkedni kívántak a visszatért részekben; 2.) a Minerva állományát rendkívüli mértékben próbálták elenyészőnek, semmiségnek beállítani. Ennek hátterében elsősorban az a cél állhatott, hogy még több egykori romániai biztosító állományát megszerezhessék.

II. rész: *Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei.* 137–139. (Itt 1900. április 28-i dátumot találunk!) A cég megalapítása illeszkedett az agrárius mozgalomhoz, amely egyre erőteljesebb beavatkozást követelt az államtól a magyar mezőgazdaság érdekében, elsősorban a nagyüzemek és a nagybirtokok érdekében. A társaságban az állam tulajdonosként volt jelen. Lásd Farkas Szilveszter: *Biztosítási kultúra Magyarországon a 20. század első felében.* <http://www.biztositas.hu/Hirek-Informaciok/Biztositasi-szemle/2005-februar/Biztositasi-kultura-Magyarorszagon-a-20-szazad-elso-feleben.html>, utolsó letöltés 2011. november 13-án.

12 A Gazdák Biztosító Szövetkezete igazgatóságának és felügyelőbizottságának jelentése az 1940. üzletéről. Magyar Távirati Iroda Rt. nyomdája, Bp. 1941, o. n.

A Minerva és az erdélyi biztosítások 1940 végén

Vitéz Sándor Béla, a Minerva vezérigazgatója a biztosító ügyében tett jelentést az Erdélyrészi Gazdasági Tanács (a továbbiakban: EGT) 1940. októberi ülésén. „Megbízást kaptam, hogy állapítsam meg a közvagyonok biztosítására létesült román belügyminisztériumi biztosítási alap által előre beszedett biztosítási díjak kérdését. A megbízatásnak Bukarestben eleget tettem. Az alap vezetősége részletes számadatokat produkált arra, hogy kereken 40.000 pengőnek megfelelő díjat előre beszedett ugyan, a szerinte folyó évi október 1-jéig viselt kockázat ellenében azonban a biztosítási állományból még kereken 58.000 pengő hátralékos díjkövetelésük van. A kettő közti differencia tehát 18.000 pengő. Várakozásomnak megfelelően tehát a probléma annyira összezsugorodott, hogy nem érdemes ezt a kérdést a magyar–román vegyes bizottság elé vinni. Tekintettel arra, hogy *a magyar pénzügyminisztérium állomány-felosztási tervete*¹³ *szerint ennek az alapnak egész állományát a Minerva Biztosító kapná* [kiemelés tőlem – SZA], bátor vagyok javasolni, hogy a kérdés megoldása a társaság igazgatóságának hatáskörébe utaltassék. Az elnök Béli Kálmán gróf, aki a tanácsnak [tudniillik az EGT-nek – SZA] is elnöke.”¹⁴ A miniszterelnök kérte Sándort, hogy személyesen Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszterrel intézze el a dolgot. Ezt azzal indokolta, hogy a pénzügyminisztertől azt az információt kapta: a biztosítási ügyekben „egyéb problémák” is belejátszanak, így nem lát elég tisztán ahhoz, hogy ítéletet mondjon, vagy a kérdésben döntsön.¹⁵ Valószínűbb azonban az, hogy 1.) Teleki háritott és tisztában volt a pénzügyminisztérium valódi – Minervára vonatkozó – álláspontjával, csupán még annak sem volt kiforrott véleménye arról, hogy pontosan milyen döntést vagy milyen lépéseket kell hozni az ügyben. Emellett a kormányfő esetleg egyeztetni kívánt még a pénzügyi kormányzattal. 2.) A pénzügyminisztérium egyes ügyosztályai között sem volt teljes összhang a Minerva likvidálásának kérdésében.

13 A tervzetet előttünk ismeretlen, így arra a kérdésre sem tudunk pontos választ adni e helyen, hogy vajon köze volt-e ahhoz a folyamathoz, amely során számos kisebb erdélyi pénzintézetet felszámoltak. Mindenesetre a történetek tükrében – mint látni fogjuk – elég nagy eséllyel válaszolhatunk igennel az előbbi felvetésre.

14 MOL K 28 275. cs. g. dosszié. *Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács 1940. október 18–19-i ülésének jegyzőkönyve egybekötve az „Erdélyi értekezlet” jegyzőkönyvével.* (A továbbiakban: EGT jkv.) 37. f.

15 Uo.

Hlatky Endre nagyváradi főispán egy 1940. decemberi, Pataky Tibornak küldött levelében arról tájékoztatta az államtitkárt, hogy a katonai közigazgatás a város ingatlanait ideiglenesen – de tízéves előjegyzéssel – az Első Magyar Általános Biztosítónál¹⁶ biztosította, nagyjából 9 500 000 pengő értékben.¹⁷ Azonban ez a hosszú távra szóló – a katonai közigazgatás időszakában szinte már megszokottá vált – beavatkozás miatt elég kaotikus képet mutattak az erdélyi biztosítási ügyek, legalábbis közigazgatási szempontból. Tudniillik az erdélyi területek visszatérését követően úgy állt a dolog, hogy két kormány szerv (a bel- és a pénzügyminisztérium) vagy azok egyes ügyosztályai két különböző biztosító társaságot karoltak fel a volt román belföldi biztosítások átvételére és kezelésére: a címben szereplőt valószínűleg mindkettő, míg a Gazdák Biztosító Szövetkezetét a pénzügyi kormányzat támogatta. Ugyanis – mint Hlatky írja – a „*Gazdák biztosítójától* azóta jött beadvány egy pénzügyminisztériumi rövid úton kapott intézkedésre utal, mely szerint a román belügyi biztosításokat ők kapják meg. A belügyminisztérium pedig a Minervára hívta fel a figyelmet. Ezekhez járul az a hír, hogy a Gazdák megveszik, illetve átvették már a Minervát. A probléma nem késhet soká, megoldandó. Igen kérnék – soron kívül – bizalmas útbaigazítást, mert itt megvan a hajlandóság a Minerva felé, amíg az nem más, mint ami volt [kiemelések tőlem – SzA].”¹⁸ Vagyis Hlatky visszavonta volna a hadsereg döntését biztosítási ügyben, ugyanakkor átadta volna a városi biztosításokat a Minervának – feltéve, hogy ez a kívánatos kezekben marad, vagy oda kerül. Ami még Hlatky levelében szembetűnő, hogy eszerint – elmentetben azzal, amit Sándor Béla az EGT értekezletén állított – a Minervát nem a pénzügyi, hanem a belügyi kormányzat támogatta a visszatért területek biztosítási piacának megszerzésében.

Mindezek ellenére Sándor azt állította, hogy két nappal az EGT tanácskozása előtt a pénzügyminisztérium illetékes ügyosztálya vezetőjének jelez-

16 1857 és 1948 között működött. Alapítói között volt többek közt: Deák Ferenc, gróf Apponyi György, báró Eötvös József. Székhelye Budapesten, a IV. kerületben, a Vigadó tér 1. sz. alatt volt. A társaság az összes biztosítási ágazatot művelte. Számos intézetet alapított és/vagy újjászervezett: előbbire példa a „Pannonia” Magyar Viszontbiztosítási Intézet, a „Nemzeti” Balesetbiztosítási Rt. vagy a Bécsi Biztosító-társaság, utóbbira a Magyar-Francia Biztosító Rt. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és a Magyar Országos Biztosító Intézet Rt. érdekkörében állt. 1940–1944 között vezérképviselősege volt a négy észak-erdélyi törvényhatósági jogú városban: Kolozsvárt, Marosvásárhelyen, Szatmárnémetiben és Nagyváradon.

17 Hlatky Endre nagyváradi főispán levele Pataky Tibor államtitkárnak 1940. december 13-án. MOL K 28 82. cs. 132. t. 1942-O-15229 (továbbiakban: Minerva-I.), 29.

18 Hlatky Endre nagyváradi főispán levele... Minerva-I., 29.

te a dolgot, és hogy ez elvben támogatta Sándor fenti javaslatát. A vezérigazgató továbbá ígéretet tett arra is, hogy a biztosító részletes írásbeli jelentést ad a pénzügyi osztály részére, illetve „hogy a szükséges jóváhagyás engedélyezését a társaság igazgatósága a maga idejében az illetékes fórumoktól, illetőleg a minisztériumtól” fogja kérni.¹⁹ A Minerva igazgatója az EGT októberi összejövetelén szembe ment Teleki óhajával, tudniillik hogy közvetlenül a pénzügyminiszterrel tárgyaljon az ügyről. Mindamellet a miniszterelnök hajthatatlan volt, s miután Sándor okvetetlenkedett,²⁰ Teleki válaszában nyomatékosította előbbi kérését is, miszerint „idegen biztosítókról, és azoknak bizonyos érdekeltségéről” van szó, amiben nem lát elég tisztán, ezért mindenképpen egyeztetnie kell a pénzügyminiszterrel, „mert legújabbban talán még három nappal ezelőtt is, bizonyos *új momentumok merültek fel* [kiemelés tőlem – SzA], amelyekről nekem futólag említést tett.”²¹ Ezek a bizonyos „új momentumok” pedig egy éveken átívelő, szerteágazó, bonyolalmakkal teli történet kezdetét jelentették – véleményünk szerint a Hlatky-féle levélben már megismert átvételi ügyletet (a Minerva felszámolását), aminek az előkészületei a háttérben már a kolozsvári értekezletek időszakában elindulhattak. Az intézet átvételével és megszüntetésével járó körülményes ügykezelés viszont évekig elhúzódott.

A Gazdák szervezkedése a Minerva átvételére

Az EGT értekezletét követő napokban báró Vay László,²² a Gazdák elnöke eljuttatta a szövetkezet emlékiratát a miniszterelnökségre.²³ A memorandum tiszta képet fest az előzőekben taglalt állomány-felosztási kavalkád-

19 EGT jkv. 37. f.

20 Szerinte a biztosítási ügyeket is „autochton intézmények útján kell megoldani”, főként mert ezeknek „a gazdasági vonatkozásokon kívül messzemenő szociális vonatkozásai is vannak”. Uo. 37–38. f.

21 Ami a miniszterelnök által idegen biztosítóknak aposztrofált társaságokat illeti, azokról lehet itt szó, amelyek 1940 végén feltűntek mint vevők a Minerva átvételére. – Uo. 38. f. (Közülük a Magyar Élet- és Járadék Biztosító Intézettel lentebb foglalkozunk.)

22 Földbirtokos, politikus; titkos tanácsos, nyugalmazott miniszterelnökségi államtitkár. 1939. március elejétől a kormánypárt ügyvezető elnöke az Imrédy-csoport kilépéséig. Lásd Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 414., ill. 485.

23 Vay László 1940. október 23-i levele [Papp Józsefnek?] „Kedves Barátom!” megszólítással. Minerva-I., 7. Mellékletében a Pro Memoria – A Gazdák Biztosító Szövetkezetének részesedési igénye a visszacsatolt erdélyrészi területeken lévő biztosítási állományokból, valamint a Minerva Biztosító Intézet kérdése. Budapest, 1940. okt. 23. – Uo. 3–6/a. f.

ról. Eszerint a Gazdák Biztosító Szövetkezete egy, „a pénzügyminisztériumhoz intézett folyó évi augusztus 1-jén [!] kelt beadványában részletes indoklással bejelentette igényét a [közeljövőben – SzA] visszacsatolt [sic!] erdélyrészi területeken levő és magyarországi biztosító intézetek által átveendő biztosítási állományokban való részesedésére.”²⁴ Az indoklásban főleg sérelempolitikai körülményeket emelt ki a szövetkezet, „hogymíg a részvénytársasági formában működő és túlnyomó részben nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező magyarországi biztosító vállalatok a trianoni békeszerződéssel elcsatolt erdélyrészi területeken újraalakított, nacionalizált román leányvállalataik révén működésüket közvetve zavartalanul folytathatták, addig a szövetkezet ebbeli kísérletei rövid ideig tartó próbálkozás után, kifejezetten magyar állami tökéredekeltsege és keresztény nemzeti jellege miatt sikertelenek maradtak, és végül is a szövetkezet tekintélyes erdélyi biztosítási érdekeltsegeinek idegen nemzetiségű biztosítási vállalatra való kényszerű átruházásával végződtek”.²⁵ Ezért a szövetkezet a visszacsatolt területeken levő biztosítási állományok átvételében kárpótlásra tartott igényt nagyobb részesedés révén. A beadványban a Gazdák nyolc román biztosító társaság biztosítási állományának átvételére jelentette be igényét – köztük a Minerváéra. Azonban időközben ismeretessé vált a szövetkezet előtt a pénzügyminisztérium intenciója: „A fent felsorolt vállalatok közül azoknak a biztosítási állománya, amelyeknek részvénytőke majoritása magyarországi biztosító vállalatoknak vagy azok külföldi anyaintézetének birtokában van, ezekre a vállalatokra ruháztassék át”, valamint a miniszterelnökség azon kívánsága, hogy „a kolozsvári székhellyel működő »Minerva« biztosító vállalat önálló működését továbbra is folytathassa, és ennek érdekében a visszacsatolt erdélyrészi területeken levő szabad állományok egy részének átvételével megerősödjék”.²⁶ A Gazdák meghajolt ezen kívánságok előtt, és igényét két társaság és a Román Belügyminiszteri Biztosítási Alap által kezelt biztosítási állományok átvételére redukálta – utóbbit esetleg fele-fele arányban megosztva a Minervával. A memoárban ehhez még hozzátették: „Tudomásunk szerint a pénzügyminisztérium [vagy inkább annak egynéhány, a Gazdákkal szimpatizáló munkatársa – SzA] ezen redukált igényeink jogosságát elismerve, a maga részéről is mint megfelelő megoldást a fenti [vagyis a Gaz-

24 E dokumentumból is kitűnik, hogy a vezető körök és a velük kapcsolatban álló személyek és szervezetek 1940 nyarán bíztak a Trianonban Romániának juttatott terület (legalább egy részének) visszatérésében. – Uo. 3. f.

25 Uo.

26 Minerva-I., 4. f.

dák számára előnyös – SZA] megosztást tartotta méltányosnak és végrehajthatónak.”²⁷

Az emlékirat azzal a szövetkezet számára lesújtó közléssel folytatódott, hogy „egy már több ízben tudomására hozott és a BIOSZ [Biztosító Intézetek Országos Szövetsége²⁸ – SZA] tagintézetei által hallgatólagosan elfogadott minisztériumi állomány-felosztási tervezet ellenére, minden jogos állomány-átvételi igényétől megfosztatott, utólagosan jelentkező és az eredeti miniszteri álláspontot semmibe vevő, eredményesen érvényesült külképviseletek nyomására.”²⁹ E fejleményekre a szövetkezet újra a sérelmi és a keresztény nemzeti politikai diskurzuson keresztül adott választ. Szerintük ugyanis „magyar szempontból sajnálatos eset következett be, hogy míg a Magyarországon működő és túlnyomó részben külföldi érdekeltségű valamennyi jelentékeny biztosító vállalat, valamint a legnagyobbbrészt zsidó érdekeltségű hazai biztosító vállalatok, amelyek a 22 éves megszállás alatt román és zsidó összeköttetések révén [...] részt kaptak a visszacsatolt erdélyrészi területen levő biztosítási állományokból, addig a Gazdák Biztosító Szövetkezete, ez az egyetlen állami érdekeltségű³⁰ magyar és tisztán keresztény biztosító vállalat a magyar belföldi biztosítási piacon elfoglalt vezető pozíciója [kiemelés tőlem – SZA] ellenére, ebből az osztozkodásból teljesen kiesett.”³¹ A Gazdák szempontjából ez azt jelentette, hogy amíg az imént említett külföldi és belföldi biztosító vállalatok a visszacsatolt területen minden nagyobb befektetés nélkül jelentős állománnyal és szervezettel működhetek volna, addig a Gazdák Biztosító Szövetkezetének hosszú éveken keresztül igen tekintélyes összegeket felemésztő szervezési költségek árán előről kellett volna kezdenie a munkát. Ráadásul tekintettel arra, hogy a többi intézet által átveendő biztosítások öt-tíz évig le lettek volna rögzítve, a szervezési munkának az eredménye csak ezen idő letelte után mutatkozhatott volna meg teljes értékében.³²

27 Uo.

28 A mai Magyar Biztosítók Szövetsége (MABISZ) elődje. <http://biztositaskotelezo.hu/biosz>. utolsó megtekintés: 2011. december 4.

29 Minerva-I., 4. f.

30 A társaságban az állam tulajdonosként volt jelen. Lásd Farkas Szilveszter: *Biztosítási kultúra Magyarországon a 20. század első felében*. <http://www.biztositas.hu/Hirek-Informaciok/Biztositasi-szemle/2005-februar/Biztositasi-kultura-Magyarorszag-a-20-szazad-elso-feleben.html>. Utolsó megtekintés: 2011. november 13.

31 Minerva-I., 4-5. f.

32 Uo. 5. f.

A memorandum rámutatott arra is, hogy a Gazdák felajánlotta szolgáltatait a kormánynak a Minerva ügyének megoldásában, amit azzal magyaráztak, hogy „a Minerva Biztosító Intézet azt a szerepet volt hivatva a megszállott területen betölteni, amelyet mindenkor Magyarországon a Gazdák Biztosító Szövetkezete tölt be.” Ellenben az irat megfogalmazói a Minerva esetében kétségbe vonták annak életképességét.³³ A visszacsatolt területre kiküldött főtisztviselők „egybehangzó jelentése alapján az ott szerzett széleskörű és alapos információk szerint a Minerva biztosító jövőbeli eredményes önálló működése lehetetlen”. Indoklásuk szerint: „az intézet a legkisebb mértékben sem bírja a közönség bizalmát, állandó fizetési nehézségekkel küzd, tisztviselői elégedetlenek, másfelé orientálódnak, a közönség körében híre van sikkasztásoknak és kiegyenlítettlen függő tartozásoknak.”³⁴ Ezeknek a híreknek az értékét és helytálló voltát megállapítani nem tudták, ezért szükségesnek tartották, hogy a pénzügyminisztérium V. Főosztálya sürgősen revíziót tartson a vállalatnál a tényleges helyzet megállapítása érdekében – és azért is, mert mielőtt a Minerva jövőjét illetően végleges elhatározásra jutna a magyar kormány, a valóságnak megfelelő képet nyerjen a vállalat státusáról.³⁵

Mindenáron azt próbálták bebizonyítani, hogy a Minerva működéskép-telen:³⁶ vagyoni helyzete nincs „egyensúlyban”;³⁷ tőkeerős és a közönség bizalmát élvező versenytársai vannak; kihasználatlan kapcsolatai ellehetet-

33 Eltérések mutatkoztak a Minerva kárbiztosítási ága vagyonában a cég könyvei és nyilvántartásai szerintiek, illetőleg a Gazdák értékelésében adottak között: a Minerva szerint 9 857 494 lej, míg a Gazdák szerint 4 149 098 lej. A biztosító terhet mindkét vállalat 10 563 463 lejre becsülte. Vagyis a Minerva saját kimutatása szerint kb. 700 ezres hiány mutatkozott. A Gazdák viszont majdnem 6 és fél milliós hiányt mutatott ki. – A Minerva Biztosító Rt. Kolozsvár, vagyoni helyzete 1940. okt. 31-én (Magyarország területén). Kárbiztosítási ágazat. Uo. 8. f.

34 Uo. 5. f. Emellett egy, a kezükben lévő jelentés szerint a vállalat felügyelő bizottsága 1940 tavaszán „éles hangú jegyzőkönyvekben tiltakozott az anomáliák ellen”. Uo. 6. f.

35 Uo. 6. f. Véleményük szerint a revízióra a rossz hírek nélkül is szükség lett volna, mert információik szerint a román biztosítási felügyelet nem állt a helyzet magaslatán.

36 „Bármilyen eredménnyel is végződjék a revízió, bizonyos, hogy a Minerva a jelenleg az ő részére kilátásba helyezett biztosítási állományok (Franco Romana, As[s] igurarea Romuneasca) átvételével sem tudná meglevő állományát olyan mértékre növelni, hogy az alapja lehetne eredményes önálló működésnek”. Uo. 6. f.

37 Ezt alátámaszthatná az is, hogy a biztosító a harmincas években folyamatosan részesült hitelekben. (Kimutatás a Minerva Biztosító R.T.-nak adott kölcsönökről. 1940. nov. 12. Uo. 9. f.) Azonban hajlunk arra a feltételezésre, hogy itt inkább arról volt szó, hogy a Minervát mint az erdélyi magyar egyházakkal szorosán összefonódott pénz-

lenülnek, más vállalatok érdekkörébe kerülhetnek; a részvényesek és a biztosítottak károsulnának. Következésképpen kinyilvánították szándékukat a biztosító társaság átvételére.³⁸ Javaslatukban a következők szerepeltek: 1.) A Gazdák Biztosító Szövetkezete megvásárolja megfelelő vételáron a Minerva biztosítási állományát, átveszi alkalmazottait, iroda-berendezését és egész szervezetét. A vállalat vezérigazgatójának (Sándor Bélának) a szövetkezet megfelelő pozíciót biztosít, fenntartván magának a legfelsőbb irányítást. 2.) A pénzügyminisztérium által a Minerva részére fenntartott biztosítási állományok átvételére is a Gazdák kap felhatalmazást. 3.) Az állományátruházás lebonyolítása után a Minerva felszámol.³⁹

A *pro memoria* összegzésében azt prognosztizálta, hogy a Gazdák javaslatának elfogadása és végrehajtása esetén „a Minerva veszteség nélkül likvidálható, és elkerülhető lesz a magyar kincstárnak mint a részvénytőke kizárólagos tulajdonosának [kiemelés tőlem – SZA] károsodása, ami a vállalat további önálló fenntartásával való kísérletezés esetén meggyőződésünk szerint elkerülhetetlen lenne.”⁴⁰ Pontosíthatjuk tehát azt a feltételezésünket, miszerint a kolozsvári értekezletek idejében született meg a döntés a Minerva felszámolásáról, azt viszont homály fedi, hogy volt-e köze ehhez a fenti *pro memoriának*.

Hetekkel ezután Vay László a Gazdák megoldási tervzetét küldte meg a miniszterelnöknek a Minerva észak-erdélyi jövőjének rendezése ügyében.⁴¹ Mint az iratból kitűnik, a Gazdák a Minerva könyvelési revízióját november második felében elvégezte, melynek eredményeképpen a kárbiztosítási ágazatban 3 és fél millió lejnél is nagyobb hiány mutatkozott⁴² (ebbe azonban nem számították be a kárbiztosítási állományért fizetendő vételárat). A vállalat könyveiben a hiányt nem tudták kimutatni, a vagyonté-

intézetet a magyar állam azok között a szervezetek között segítette, amelyek fontos nemzetfenntartó feladatot láttak el a határon túli területeken.

38 A „kísérletezés helyett *hozzon a magyar kormány gyors és határozott intézkedést a Minerva jövő sorsát illetőleg* [kiemelés az eredeti szövegben – SZA].” Uo. 6. f.

39 Uo. 6-6/a. f.

40 Uo. 6/a. f.

41 Báro Vay László levele a miniszterelnöknek a Minerva ügyében. 1940. dec. 10. Uo. 28. Illetve a Gazdák dec. 7-i tervzete, szintén Teleki Pálnak címezve. Uo. 18-21. f. – Ehhez l. még Vay László dec. 10-i levele Pappnak „Kedves Barátom!” megszólítással. Uo. 26-27.

42 A lefolytatott revízió eredményeképpen a kárbiztosítási ágazatban 11 615 949 lej hiány mutatkozott, amelyben a 12 000 000 lej alaptőkéből a kárbiztosítási ágazatra eső 8 000 000 lej alaptőke-rész is bennfoglaltatott. A Gazdák dec. 7-i tervzete... Uo. 18-19. f.

telek felül voltak értékelve, és „részben nagy összegű behajthatatlan követeléseket” tartalmaztak, továbbá a könyveletlen kötelezettségek is magasra rúgtak. Azt azonban leszögezte a tervezet, hogy a revízió számításai pontatlanok, „túlnyomó részben becslésen alapulnak”, s valóságos értékelés „csak is a végleges likvidáció lebonyolítása után lenne megállapítható”. Ennek függvényében a Gazdák összecszerű ajánlatot sem tehetett Telekinek.⁴³ A Gazdák alternatív megoldási módozatokat terjesztett elő: 1.) Megvásárolja a Minerva ingatlan vagyont annak valóságos forgalmi értékében és a Magyarországhoz visszacsatolt területen érvényben lévő és átvehető kárbiztosítási állományát viszontbiztosítási kötelezettség nélkül 1941. január 1-jei határidővel. A díjállománnyal együtt a Minerva átadja egész üzletközvetítő szervezetét (az adminisztratív tisztviselőkkel együtt), amit saját üzletszervezetükbe olvasztanak be. (Ez esetben a Minerva feladata a dél-erdélyi állományának értékesítése, valamint a függő károk és egyéb kötelezettségek rendezése és a kintlévőségek behajtása lett volna.)⁴⁴ 2.) Előző indítványukat kiegészítve az ajánlattevők hajlandóak átvenni a Minerva észak-erdélyi részére eső „összes függő követeléseit és kötelezettségeit is az 1941. január 1-jei állapot szerint a Minerva Biztosító Rt. megbízásából annak számlájára és veszélyére történő lebonyolításra.”⁴⁵ (Ebben az esetben a Minerva feladata csupán a dél-erdélyi biztosítási állományának értékesítése, valamint az arra a területre eső követeléseinek és kötelezettségeinek likvidálása – avagy romániai működésének továbbvitele – lett volna.) A Gazdák vezetősége arra kérte a kormányfőt, hogy a részletek megbeszéléséhez jelölje ki megbízottait, akikkel letárgyalható a megoldási tervezet.⁴⁶

A magyar vezetésnek – és az erdélyi ügyekben *primus inter pares* Telekinek – nyilvánvalóan nem volt mindegy, hogy az állam érdekeltségébe tartozó intézet (a Gazdák) hatáskörébe tartoznak-e az erdélyi ingatlanbiztosítá-

43 „...a tervezett tranzakció során sem illetéktelen nyereséget nem kívánunk magunknak szerezni, sem méltánytalan veszteségnek nem akarjuk vállalatunkat kitenni”. Uo.

44 Uo. 19–20. f.

45 „Ebben az esetben azonban a tranzakció folytán fizetendő vételár az ingatlanok és a kárbiztosítási állomány vételárának összegét is beleértve csak akkor kerülhetne folyósításra, ha az összes követelések és kötelezettségek lebonyolítottak és ezáltal a végleges összeg ismeretessé válik. Ha azonban a végelszámoláskor az tűnnék ki, hogy az átvett követelések és kötelezettségek lebonyolításával nagyobb hiány állott elő, mint amennyire az ingatlanok és a kárbiztosítási állomány vételárának együttes összege fedezetet nyújt, úgy a fedezetlenül maradó összeg megtérítésére igényt tartunk, és erre biztosítékot kérünk.” [Kiemelések tölem. – SZA] Uo. 20.

46 Uo. 20. f.

sok, avagy máséba⁴⁷ – jelesül a „Magyar Élet- és Járadék Biztosító Intézet mint Szövetkezet” kezében összpontosulna. Ugyanis ennek vezetői⁴⁸ is a Minerva megvásárlása és állományának átvétele mellett kardoskodtak.⁴⁹ A kormányzat elvben lehetőséget adott a vásárlási akció dokumentumainak megvizsgálására, azonban ehhez – valószínűleg szándékosan – túl rövid (mindössze három nap) haladékot biztosított a számukra. Határozat végül nem csak idő szűke miatt történt a Gazdák mellett, hanem azért is, mert őket támogatta Teleki Pál.

A miniszterelnök eleget tett a Gazdák kérésének. Karácsony másnapján a pénzügyminisztériumban Csizik Béla államtitkár elnöklete alatt értekezletet tartottak,⁵⁰ ahol az államtitkár egyszerűen közölte a megjelentekkel: Teleki kijelentette előtte, „hogyan kívánatosnak tartja a Gazdák és a Minerva Biztosító társaságoknak, ennek a két állami jellegű vállalatnak az egyesítését és pedig oly módon, hogy az egyesítésre a felek között olyan megoldás kíséreltessék meg, mely nagyvonalú és a kicsiny ellentétek kikerülése helyett azt az utat igyekszik megtalálni, amely mellett a kölcsönös érdekek egyenlítést találnak.”⁵¹ Megtárgyalták a Gazdák december 7-i ajánlatát (a Minerva nagy veszteségei miatt „egyelőre csak a kárbiztosításra vonatkozóan tesz egy nem összegszerűen megállapított ajánlatot”; alternatívaként átvesszik annak egész észak-erdélyi állományát likvidálásra, „fenntartván a jogot, hogy esetleges hiány esetén ez neki megtéríttessék”).⁵² Sándor Béla adatokkal cáfolta a Gazdák revíziójának megállapításait, Papp József mi-

47 Egy Papp József által szignált intézkedés is ezt támasztja alá (amely egyébként a bevezetőben már idézett Hlatky Endre-féle levél előzménye): „Mint hogy súlyt helyezünk arra, hogy a város [Nagyvárad – SzA] biztosításai ne idegen [értsd: zsidó és/vagy külföldi – SzA] biztosító vállalatnál eszközöltessenek, arra kérlek, hogy az előjegyzést a Minervánál szíveskedjél eszközölni, ahonnan a fúzió megtörténte után a biztosítások természetesen a Gazdák Biztosító Szövetkezetéhez fognak átkerülni.” – Uo. 56. f.

48 Az ajánlat aláírói Széchenyi Viktor elnök és Sternád István vezérigazgató voltak.

49 A Magyar Élet- és Járadék Biztosító Intézet mint Szövetkezet vezetőinek 1940. dec. 20-i levele a miniszterelnökhöz. Minerva-I., 30. f.

50 Pro memoria, 1940. dec. 26. Uo. 37-40. f. – A miniszterelnökség részéről jelen volt Pataky Tibor és Papp József, a pénzügyi kormányzat képviselőjében az elnökön kívül Lechner József miniszteri tanácsos és Tallós János osztálytanácsos, továbbá a Gazdák vezetői (Vay, [Samarjay] Leölkes [Béla] és Marek Lóránt igazgatók), míg a Minerva részéről Sándor Béla vezérigazgató.

51 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – a Gazdák Biztosító Szövetkezet: Minerva Biztosító Rt. állományátvétele ügyében. Uo. 31-32. f. – vö. Pro memoria, 1940. dec. 26. Uo. 37. f.

52 Pro memoria, 1940. dec. 26. Uo. 37. f.

niszteri osztályfőnök pedig arra mutatott rá, hogy a Minerva egész üzletköreinek átvétele már magában nagy érték, mert felöleli az egyházi biztosításokat, a Hangya anyagát, s „a Minerva bevezetett üzlete mint versenytárs megszűnik, és ehelyett a Gazdák Biztosító Szövetkezete egyedül fogja élvezni a piacon az állam erkölcsi támogatását”. Vay kérésére több részletkérdést is sikerült tisztázni Sándorral, melyek közül a felek megállapodása alapján a Minerva 1,2 millió lejes állami tartozása a vételárban nyer kiegyenlítést, míg az ún. „Bernáth-féle”⁵³ per minden valószínűség szerint méltányosan kiegyezhető.”⁵⁴ Csizik államtitkár emlékeztette a résztvevőket arra, hogy megegyezés itt csak nagyvonalakban lehetséges, ezért arra kérte a feleket, hogy a további felmerülő vitás kérdéseket sürgősen tisztázzák egymás közt, majd ennek megtörténte után a Gazdák terjesszen elő egy konkrét átvételi ajánlatot, s ezt követően újra összeülhetnek a kérdés végleges elintézésére.⁵⁵ E karácsonyi értekezlet választóvonal a Minerva történetében, mivel ekkor – bár időben párhuzamosan futnak a szálak – az események *de facto* kettéváltak az észak- és dél-erdélyi cégresz históriájára.

A dél-erdélyi üzletresz kérdése

1940 karácsonyán a Gazdák vezetősége nélkül folytatódtak a tárgyalások az értekezlet többi résztvevője⁵⁶ között a Minerva Biztosító dél-erdélyi állományrészeinek ügyében. Sándor Béla azt javasolta, hogy az állam vegye meg a brassói Száva-féle temetkezési vállalatot,⁵⁷ amibe olvassák be a Minerva visszamaradt (romániai) állományát és a tulajdonát képező brassói Szeretet Mű szövetkezetet.⁵⁸ Wanisch Vilmos nyugalmazott revizor szakvé-

53 Bár a Bernáth (Bernát) Ágoston néven kívül Bernád Gusztáv is szerepel az iratokon, úgy véljük, egy harmadik (a legtöbbször említett) név a helyes, és dr. Bernád Ágoston ügyvédről van szó. A továbbiakban a nevet ebben a formában használjuk. (1938-ban Bernád, kolozsvári ügyvédként, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya tisztikarához tartozott mint választmányi tag. A világháború végén részt vett a Magyar Népi Szövetség munkájában.) A perről eddig nem került elő információ.

54 Uo. 38. f.

55 Uo.

56 A miniszterelnökség részéről jelen volt Pataky Tibor és Papp József, a pénzügyi kormányzat képviselőjében az elnöklő Csizik Béla államtitkár, valamint Lechner József miniszteri tanácsos és Tallós János osztálytanácsos, míg a Minerva részéről Sándor Béla vezérigazgató.

57 Első Romániai Temetést Biztosító Rt.

58 Uo. 38. f.

leménye alapján⁵⁹ a miniszterelnökség (Papp József miniszterelnökségi előadó) komolyan elgondolkozott azon, sőt lépéseket tett az irányban, hogy a Minerva visszamaradt erdélyi (romániai) területeken lévő ügynökségeinek megszervezésével e részeken egy önálló magyar biztosító intézetet létesítsen.⁶⁰

A következő pontokban lehet összefoglalni a könyvvizsgáló megállapításait:

1.) A Minerva romániai üzletállományát átruháznák az Első Romániai Temetést Biztosító Részvénytársaság (eredetileg Száva G. és Száva A.) brassói bejegyzett cégre - a Minerva tulajdonát képező brassói Szeretet Műszövetkezettel együtt -, amelynek részvényeit pedig egyidejűleg megszereznék a romániai magyar kisebbségi egyházak részére, amelyek eddig a Minerva részvényesei voltak.⁶¹

2.) Hosszas pénzügyi és pénzpolitikai elemzést követően Wanisch üzleti fejlődést prognosztizált a brassói cég és a Minerva egyesítéséből.⁶² Ezeket az alábbiakra alapozta: a) A két vállalat állománya mindkét részről a haláleseti biztosításokból tevődne össze, amely így „a nagy számok törvénye folytán igen fokozza a kockázatnak a kiegyenlítődését és ezzel egyúttal fokozza az üzleti rentabilitást.”⁶³ b) A haláleseti biztosítás - olcsóságánál fogva - valamennyire alkalmazkodik az erdélyi magyar kisebbség szerény életviszonyaihoz. c) A brassói átveendő vállalatnak rendelkezésre áll majd a Minerva eddigi, jól képzett, egész dél-erdélyi ügynöki szervezete. d) Az egyesüléssel a Minerva számos brassói ingatlan tulajdonosa lesz, s „ez fokozza a közönségnek a bizalmát és megkönnyíti az üzletszerzést.”⁶⁴

3.) Wanisch mintegy végkövetkeztetésképp azt remélte, hogy „ez az alakulat lesz majd a dél-erdélyi magyar kisebbség centrális gazdasági szerve, főleg ha ott is érvényesül majd az a szellem, mely a Minervát eddig magasan a többi biztosítónk fölé emelte. [...] Ha ilyen körülmények mellett éppen ez a Minerva szűnik meg önálló biztosítónak lenni, ami hír szerint a mi

59 Wanisch Vilmos nyugalmazott revizor 1940. nov. 25-i szakvéleménye a kolozsvári Minerva Biztosító Részvénytársaság dél-erdélyi üzletének továbbvitele tárgyában. Uo. 11-15. f.

60 Ehhez lásd uo. 16. f.

61 A brassói vállalat részvényeieért cserébe a Száva család megkapná a Minerva vagyonának egyharmad részét - mivel a Minerva alaptőkéjének és üzletállományának nagyjából ekkora része maradt Romániában -, illetőleg a biztosító tulajdonában lévő kolozsvári főtéri házat. - Uo. 11. f.

62 Uo. 11-14. f.

63 Uo. 14. f.

64 Uo.

biztosításügyünknek állítólagos nagy követelménye [a biztosítási szakértő a Gazdák által kívánt észak-erdélyi terjeszkedésre és a Minerva ottani felvásárlására utalt – SzA], akkor ismét csak visszatér az a korábbi helyzet, hogy csakis külföldön lesz olyan biztosítónk, mely nem a kapitalizmust, hanem a nemzetet szolgálja.”⁶⁵

Az ülésen Csizik Béla – a szakvéleményben kifejtettek dacára – azt az álláspontot foglalta el, hogy tekintettel az állomány csekélységére és a Dél-Erdélyben lévő magyarság szétszórtságára – és aránylag kisebb számára –, „nem látszik rentabilisnak egy önálló magyar biztosító vállalatnak a fenntartása, s ezért kívánatosabbnak látja azt, hogy a Minerva ottani állománya egy másik, lehetőleg egy magyar érdekeltséggel bíró biztosító társaságnak adassék át.”⁶⁶ Emellett a személyi kérdések is ez utóbbi üzlet létrejöttét támasztották alá, mivel mindössze négy fő elhelyezését vonta maga után. A fentiek alapján a résztvevők megállapodtak abban, hogy felkérik az Első Magyar Általános Biztosító Társaságot, hogy a Prima Ardeleana Rt. által vegye át az állományt, és tekintettel a december 31-i záros határidőre, azonnal tegyenek meg minden intézkedést és bejelentést, tudniillik féltek attól, hogy a román hatóságok megakadályozzák a tranzakciót. Amint arról az irat is beszámol, Tallós miniszteri tanácsos és Papp József volt megbízva azzal, hogy külön-külön tárgyaljon Balabán Imre vezérigazgatóval, „aki az Első Magyar Általános Biztosító Társaság nevében elvileg hajlandónak nyilatkozott az átvételre”. Sürgönyváltásokat⁶⁷ követően a Prima Ardeleana bukaresti és szebeni vezetésével is történtek egyeztetések,⁶⁸ ám a biztosító társaság a magyar tisztviselőket nem akarta átvenni – ráadásul az ajánlata sem volt megfelelő –, ezért vele nem jött létre megegyezés.

A Prima Ardeleanával szemben a Duna Általános Biztosító Rt.⁶⁹ érdekeltségében álló temesvári „Agronomul” (Gazdák Általános Biztosító Rt., németül *Versicherung-Genossenschaft der Landwirte*) Rt. megfelelőbb ajánlatot tett. Hajlandó volt az összes magyar tisztviselőt átvenni, így a miniszterelnök szóbeli felhatalmazása alapján a Minerva Biztosító (Sándor Béla) 1941. március 17-én megkötötte a bánsági céggel az állomány-átruházási szerződést, mely szerint az „Agronomul” az összes biztosítási állományt

65 Uo. 14–15. f.

66 Pro memoria, 1940. dec. 26. Uo. 39. f.

67 Ehhez lásd uo. 41., ill. 51–52., továbbá 2.

68 Pro memoria, 1940. dec. 26. Uo. 39. f.

69 Bécsi székhelyű társaság (magyarországi központja: Bp., VI., Andrassy út 30.), a húszas évek első felében 300 millió osztrák korona alaptőkével. Ekkor a magyarországi igazgatótanács tagja volt például Gratz Gusztáv.

átvette. Minthogy azonban a biztosítások díjtartalékait képező vagyon nagy része (néhány brassói ingatlantól és értékpapírtól eltekintve)⁷⁰ a visszajött területen feküdt, szükségessé vált a díjtartalékok készpénzben való kiegyenlítése az „Agronomul” részére,⁷¹ melyet a kolozsvári főtéri ház értékesítéséből kívántak fedezni.⁷² Sándor ekkor úgy számolt, hogy az egész likvidálás befejezése (a romániai állományok és díjtartalék-fedezetek tényleges átadása) után „a budapesti »Gazdák«-tól a magyarországi üzletért kapandó vételáron felül még külön legalább 60–80 000 pengő további felesleg fog mutatkozni, ami a kolozsvári főtéri ház mintegy fele értékének felel meg.”⁷³ Az „Agronomul”-l kötött szerződés kiegészítéseként egy német nyelvű megegyezés szerint a díjtartalékok fedezésére 45 000 pengő foglaló volt nyújtandó,⁷⁴ melynek „biztosítására a zálogjog a kolozsvári házra kebeleztessék be”.⁷⁵ Ez azonban Papp József javaslatára függőben maradt, majd további tárgyalások eredményeképpen szeptemberben megegyezés jött létre, hogy a

70 Állomány-átruházási okirat. Kolozsvár, 1941. márc. 17. Minerva-I., 79-80. f.

71 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – a Gazdák... Uo. 33-34. f. – vö. Állomány-átruházási okirat... Uo. 79-80. f. – Ugyancsak a Minerva Biztosító Rt. romániai üzletállományának a temesvári „Agronomul” részére történő eladásáról számol be Sándor Béla jelentése. Közölte az eladás részleteit, illetőleg azt, hogy a szerződést a pénzügyminisztérium V. főosztályának nyújtja be jóváhagyásra. Szólt arról is, hogy nem képezik eladás tárgyát a tőkésített életbiztosítások, amelyeknek egy tekintélyesebb része a Szovjetunióhoz tartozó Bukovina területére estek. Ezek likviditását a Minervának tartotta fenn Sándor. – Jelentés – Sándor Béla aláírásával. 1941. márc. 18. Uo. 84. f. – A jelentés kiegészítése egy Sándor Béla aláírásával ellátott emlékirat. „A »Minerva« Biztosító Rt. romániai üzletállományának átruházásával kapcsolatosan elért igen jó szerződéses feltételek csak akkor realizálhatók, ha a tűzkárok és betöréses lopási károk ellen biztosított felek maguk is hozzájárulnak, hogy a »Minervánál« megkötött biztosításaik legalább öt évi időtartamra az átvevő társaságra irassanak át. Ezért a magyar egyházak és egyéb közületek (pl. Hangya Központ) vezetőségei felszólítandók volnának, hogy fentiek szerint járjanak el s a magánszemélyeket is ilyen magatartásra biztassák. Az állományokat átvevő »Gazdák« Általános Biztosító Rt. bonitása [hitelképessége] ma minden kétségen felül áll.” – Pro memoria, 1941. márc. 19. Uo. 85-86. f.

72 Vereinbarung. Budapest, 1941. márc. 18. Uo. 81. f.

73 Jelentés – Sándor Béla aláírásával... Uo. 84. f. – vö. 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – Sándor Béla: jelentés a Minerva Biztosító Rt. romániai üzletállományának értékesítése tárgyában. Uo. 93-94. f. – A házat 1941 tavaszán nagyjából 120-130 000 pengőre értékelték. – László Gyula aláírásával ellátott 1941. ápr. 17-i levél, címzett nélkül [Papp Józsefnek?]. Uo. 101.

74 Vereinbarung. Budapest, 1941. márc. 18. Uo. 81. f.

75 Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. szept. 15. Uo. 147-148.

fenti összeg lekötése helyett 1 500 000 lej (30 000 pengőt) fizetnek a bánási cégnek.⁷⁶ Miután a házat az ezzel az összeggel kiegyenlíthető dél-erdélyi tartalékon kívül csak az észak-erdélyi tőkésített életbiztosítások díjtartaléka – kb. 15 000 pengő értékben – terhelte (és ezek nagy része bukovinai és más ismeretlen tartózkodású egyén életbiztosításával állt kapcsolatban),⁷⁷ Sándor 1941. őszi számításai szerint a Minerva kolozsvári ingatlanának 200 ezer pengőért való eladása esetén 155 000 pengő tiszta haszon maradt volna.⁷⁸

Bár a másfélmillió lej hamarosan rendelkezésre állt⁷⁹ – erről többek között október 10-én a miniszterelnökség egyezett meg a nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztár vezérigazgatójával, Szigeti Bélával –, az összeg kifizetése a következő hónapokban sem történt meg. Mint Szigeti egyik leveléből kiderül, a román cég bizonyos feltételeket támasztott a Minerva felé, és nem volt hajlandó elismervényt aláírni a kifizetés ellenében.⁸⁰ November elején Sándor Béla megjegyzést fűzött az „Agronomul” elismervény-tervezetéhez, amit aztán eljuttatott a miniszterelnökségre.⁸¹ A változtatásokat elsősorban azzal indokolta, hogy a Minerva nem kívánja a sok esetben leszegényedett

76 Már csak azért is jól jártak a román valutában történő fizetéssel, mert akkor a legroszszabb esetben is kettős árfolyamon 30 000 pengővel ki tudták egyenlíteni az összeget. Továbbá az „Agronomul”-lal történő végelszámolás, melyet a román hatóságoknak kellett volna jóváhagyniuk, legalább egy évet vett volna igénybe. – vö. A Minerva [Sándor Béla és bizonyos Némethy? aláírásával ellátott] levele a miniszterelnökség II. ügyosztályának. 1941. szept. 17. Uo. 149. f.

77 Ehhez l. Minerva Biztosító Rt. – Kimutatás az „Agronomul”-nak át nem adott oroszországi és romániai tőkésített biztosításokról. Uo. 130-131. f.

78 Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. szept. 15. Uo. 148. – Mindezeket vö. 1941. okt. miniszterelnökségi jelentés – M. kir. pénzügyminisztérium: A Minerva Biztosító Részvénytársaság ideiglenes üzlet-átruházási szerződése, betétive. Uo. 121–123. f.

79 Ehhez lásd Balla Pál szignójával ellátott 1941. okt. 15-i levél Nagy László bukaresti követnek. Uo. 124. f. Valamint Sztankay Zoltán brassói konzulnak. Uo. 125. f.

80 Szigeti Béla 1941. okt. 24-i levele Papp Józsefhez – Sándor Béla okt. 31-i széljegyzetével. Uo. 154–157. – Az elismervény szövegét lásd uo. 153. f., az „Agronomul” elismervény-tervezetét pedig uo. 178–179. f.

81 A Sándor által javasoltak a következők voltak: „A tervezet változtatás nélkül elfogadható, kivéve a 3.) bekezdés két utolsó mondatát[...]: »Alle Forderungen, die Sie noch an ehemalige Versicherte oder Angestellte auf rumänischem Gebiete stellen könnten, sind damit vereinbarungsgemäss unser Eigentum geworden. Wir bitten uns eine Aufstellung Ihrer Aussenstände dringend zukommen zu lassen.« Az ehelyett általam javasolt szöveg: »Die bezüglich des Inkassos Ihrer Aussenstände am 17. März 1941 Kolozsvár abgeschlossene Vereinbarung wird damit gegenstandslos, sodass Sie frei über die Forderungen verfügen, die Sie an ehemalige Versicherte oder Angestellte

(és főként magyar), egykori biztosítási ügyfelüket esetleges pereknek kitenni olyan összegért, amelyet a Minerva az egyezségileg megállapított összeggel az „Agronomul”-nak kifizet. A miniszterelnökség elfogadta és magáévá tette Sándor álláspontját. Papp József szerint az „Agronomul” ezt a változtatást megnyugvással fogadhatta.⁸² A románok valóban nem gördítettek akadályt az üzletkötés elé, így 1942 januárjában befizették az „Agronomul” számlájára a másfél millió lejt, ezzel a Minerva dél-erdélyi üzletállománya-nak átvétele megtörtént.⁸³

Ezután a Minerva dél-erdélyi ügyeinek teljes likvidálását már csak az ún. tőkésített biztosítások díjtartaléka hátráltatta. A miniszterelnökség II. osztálya megbízta a Minerva vezérigazgatóját azzal, hogy igyekezzék az „Agronomul”-lal megegyezést létesíteni ezek díjtartalékára vonatkozólag is úgy, hogy ezzel a likvidálás befejezése biztosítható legyen.⁸⁴ December 16-án Bukarestben – az 1941. március 17-i állomány-átruházási szerződés kiegészítéseképpen – Sándor Béla a Minerva, és dr. Weber Miklós ügyvéd az „Agronomul” megbízottjaként *Pótmegállapodást* írtak alá. Ebben megegyeztek arról, hogy a Minerva (üzletállományán kívül) átruházza az „Agronomul”-ra romániai tőkésített életbiztosítási állományát is, és kötelezi magát, hogy a temesvári cégnek saját költségén és Romániában átadja az ennek megfelelő „matematikai díjtartalékokat”. A *Pótmegállapodás* leszögezte, hogy a román biztosító „csakis a két példányban elkészített és a szerződő felek képviselői által aláírt külön kimutatásban felsorolt azon életbiztosításokat veszi át, amelyeknek megfelelő díjtartalékait a »Minerva« tényleg át is adta”. Emellett a Minerva feltétlen hozzájárulását adta ahhoz, hogy az állomány-átruházási szerződésben felsorolt brassói ingatlanokra vonatkozó tulajdonjog (díjtartalék-átruházás címén) az „Agronomul” javára telekkönyvileg bekebeleztesse.⁸⁵ A *Pótmegállapodás* alapján létesített újabb *Megállapodás* szerint a Minerva a tőkésített életbiztosítások díjtartaléka címén 1941 végéig 720 000 lejt bocsát az „Agronomul” rendelkezésére.⁸⁶

auf rumänischem Gebiete eventuell noch stellen können.«” – Sándor Béla jelentése a miniszterelnökség II. ügyosztályának. 1941. nov. 2. Uo. 163.

82 1941. nov. miniszterelnökségi jelentés – Minerva Biztosító dél-erdélyi állomány-átruházása. Uo. 164–166. f.

83 A befizetésről szóló 1942. január 7-i nyugtát lásd uo. 177. – vö. Szigeti Béla 1942. jan. 7-i levele Papp Józsefnek címezve. uo. 186–188. – Előzményeit lásd uo. 154–157., 165–166. f., 175–176. f. Utóbbi vö. 167–169. f.

84 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító Társaság vezérigazgatója: romániai életbiztosítási állomány likvidálása. Uo. 200. f.

85 Pótmegállapodás. 1941. dec. 16. Uo. 173. f.

86 Az irat szerint ezen biztosítások tőkéje több mint 1,1 millió lejt tett ki.

Ezen felül kötelezettséget vállalt arra, hogy a biztosítások tételes kimutatását az összes irattal együtt 30 napon belül átadja,⁸⁷ melyek felülvizsgálatát követően (de legkésőbb 1942. január 15-ig) a román biztosító jogosult a díjtartalékok esetleges kiegészítését igényelni.⁸⁸

1942 elején Sándor Béla 1941. júniusi jelentésére és egyik dél-erdélyi alkalmazottjának kimutatására hivatkozva közölte a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályával, hogy az „Agronomul”-nak át nem adott „oroszosági” (azóta ismét romániai) és romániai biztosításokkal kapcsolatosan közel 35 000 pengő érték lett volna még a Minerva, illetőleg a II. ügyosztály által fedezendő. Azt javasolta, hogy az állományt egyelőre ne ruházzák át a bánági cégre, mert így legalább 15 000 pengőt takaríthatnak meg – többek között azért, mert a biztosítottak eltűntek, kötvényeik elvesztek stb. Arról is tájékoztatta az illetékeseket, hogy a decemberben aláírt bukaresti egyezségek erre az ügyletre is vonatkoznak, így ennek értelmében a „720.000,- lej a legrövidebb időn belül átutalandó a Nagyenyedi Kisegítő Takarékpénztárhoz [...] az »Agronomul« [...] javára”. Kérte ezt azért is, mert ezzel a Minerva szinte minden biztosítási kötelezettsége alól felszabadult volna.⁸⁹ Az összeget (14 400 pengő) 1942. február 25-én futár útján (Krámer Jenő kormányfőtanácsos, nyugalmazott főszolgabíró által) elküldték, és Nagy Lajos osztálytanácsoson keresztül jutott Szigeti enyedi bankjába,⁹⁰ amely végül kifizette az „Agronomul”-t. Ha a temesvári biztosító társaság megkapta volna a fenti biztosításokat, azért csak minimális pénzt fizetett volna, viszont a Minervának letétbe kellett volna helyeznie a matematikai számítások szerint mutakozó közel 35 000 pengő díjtartalékot. Következésképpen a kimutatás szerinti díjtartalékkal szemben több, mint 20 000 pengőt takarítottak meg.⁹¹

Összegezve a dolgot: minthogy a két fentebb említett díjtartaléknak a fedezetét a kolozsvári főtéri ház képezte, ezeknek egyezségi kiegyenlítése után a ház teljesen felszabadult, azt eladhatták, és annak vételára felett sza-

87 Egyben – a Pótmegállapodásban foglaltakkal megegyezően – kikötötték azt is, hogy az „Agronomul” szavatossága csakis az ezen tételes kimutatásban felsorolt biztosításokra terjed ki.

88 Megállapodás. 1941. dec. 16. Minerva-I., 172. f.

89 Sándor Béla jelentése a miniszterelnökség II. ügyosztályának. 1942. jan. 6. Uo. 185. f. – vö. 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító... Uo. 199–200. f.

90 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító... II. betétive, uo. 195, ill. 197. f. – A banklevél egy példányát l. uo. 196.

91 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító... Uo. 200–201. f.

badon rendelkezettek. Pénzügyileg ez annyit jelentett, hogy a közel 80 ezer pengőt kitevő díjtartalékot 44 400 pengővel kifizették, s ezzel a ház – mely a dél-erdélyi üzletállomány ellenértéke volt – egyelőre a miniszterelnökség kezében maradt.⁹²

Az észak-erdélyi üzletállomány felszámolása

1940 karácsonyán a Gazdák és a Minerva vezetői érdemben is tárgyaltak a Minerva észak-erdélyi üzletrésze megvételének feltételeiről, akkor „azonban többrendbeli kérdés tisztázása miatt végleges döntés nem volt hozható”, így további tárgyalások következtek. Ezek a vételár kérdésének kivételével gyorsan lezajlottak.⁹³ A vételár megszabására Teleki miniszterelnök Reményi-Schneller Lajos pénzügyminisztert kérte fel, aki pedig Csizik Béla államtitkárt jelölte ki a döntésre. A pénzügyminisztérium 23.252/1941. C. fő. szám alatti átírata szerint 1941. január 14-én Csizik úgy döntött, hogy a vételár 178 000 pengő legyen, amelyből 150 000 pengő a részvénytársaságot (részben a miniszterelnökséget) illeti meg, és 28 000 pengő Sándor Béla vezérigazgató végkielégítésére szolgál. Ezenkívül az eladási árhoz számították – a felek külön megegyezése alapján – az ún. Bernád-féle peres igény kiegyezése következtében a számításba vett Bernád-féle igénnyel

92 Uo. 201. f. – Mivel az „Agronomul” mindkét alkalommal késve kapta meg a járandóságát, 4%-os kamatvesztést szenvedett. A miniszterelnökség tanulmányozta a dolgot, s jogosnak találta a kb. 550 pengős követelést, melyet végül nagy valószínűséggel a szociális (missziós) célokra rendelkezésre bocsátott 5 millió lejből fedezték. – Sándor Béla jelentése a miniszterelnökség II. ügyosztályának. 1942. júl. 3. Uo. 204–205. f. – vö. 1942. júl. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító Intézet tartozása állományának az Agronomul által történt átvételével kapcsolatban. Uo. 206–207. f.

93 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – a Gazdák... Uo. 32. f. – A felek közötti tárgyalásokhoz lásd A Gazdák Biztosító Szövetkezetének Sándor Bélához intézett 1940. dec. 27-i levele. Uo. 48–50. f. – A folyamatokba báró Vay a miniszterelnökséget is bevonta, úgy gondoljuk, azért, mert nem bízott a Minerva vezérigazgatójában: Vay első sorban attól tartott, hogy Sándor nem nekik adja el a Minervát – egyébként erre több helyütt is találunk utalást –, következésképpen a tranzakció megtörténte előtt egy másik forrást is fel kívánt használni a pontos tényállás megismeréséhez. Ezenkívül a vételár megállapításához kívánt információkat szerezni a miniszterelnökségi államtitkártól, lásd Vay László levele Pataky Tibornak „Kedves Barátom!” megszólítással. 1940. dec. 27. Uo. 46–47. Pataky kielégítő válaszokat adott a Gazdák kérdéseire, más dolog az, hogy ennek elnökét mennyire nyugtatták meg az államtitkár szavai. Lásd Pataky Tibor válaszelevele Vay Lászlónak. 1940. dec. 31. Uo. 53.

szemben *megtakarított* 15 000 pengőt. Így az összes vételár 193 000 pengő volt.⁹⁴

1941 elején a miniszterelnökség (szintén a Gazdák kívánságára),⁹⁵ a pénzügyi és a kultusztárcával is egyeztetve, az államapparátus segítségével kívánta megerősíteni a Minerva észak-erdélyi üzletét átvevő Gazdák pozícióit. Papp József által szignált magánlevelek útján értesítette a fő- és alispáni gárdát, valamint a polgármestereket arról, hogy szíveskedjenek a hatáskörükbe eső biztosításoknál erkölcsi támogatásban részesíteni a Gazdák Biztosító Szövetkezetét – vagyis elsősorban ezek biztosítási ajánlatait vegyék figyelembe, ahogy azt a szintén állami érdekeltségű Minerva Biztosító Rt.-nél is tették.⁹⁶ Az iratokból az is kiderül, hogy a törvényhatósági vezetők többnyire tartották magukat a kéréshez.⁹⁷ Akadtak azonban olyanok is, akik némileg ellenkeztek a kérés kapcsán.⁹⁸

94 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – a Gazdák... Uo. 32. f. – Részletesen lásd Jelentés a Minerva – Gazdák Biztosító Szövetkezetének tranzakciója tárgyában. 1941. jan. 14. Uo. 57. f. – Sándor Béla végkielégítéséhez lásd még 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – Minerva Biztosító Részvénytársaság eladási és S.[ándor] B.[éla] végkielégítési ügye. Uo. 99–100. f.

95 Marek Lőránd, a Gazdák (budapesti fiókja ügyvezető igazgatójának) vezérigazgató-helyettesének levele Tallós János miniszteri tanácsosnak. 1941. febr. 6. Uo. 60.

96 1941. febr. miniszterelnökségi jelentés – A Gazdák Biztosító Szövetkezetének erkölcsi támogatása. Uo. 58–59. f.

97 Ehhez lásd Dr. Keledy Tibor kolozsvári polgármester levele Papp Józsefnek. 1941. febr. 11. Uo. 67–69. – 1941. febr. 10-én Háromszék vármegye főispánja, Apor [Péter], másnap pedig az alispán (dr. Barabás Andor) küldött pozitív hangvételű levelet Pappnak a Gazdák ügyében. Uo. 62–63. – Ugyancsak 11-ére datálva a nagykarolyi polgármester, Schusteritsch Béla (Uo. 64.), Kolozs vármegye alispánja (Gaal Elemér; uo. 65–66.), továbbá 14-én Kölcsey Ferenc szatmári főispán biztosította Pappot arról, hogy a Szövetkezetet a legmesszebbmenően támogatja. Uo. 78. – A többi erdélyrészi törvényhatóságból nincs forrásunk, így csak egy-egy partiumi (Szatmár), erdélyi (Kolozs) és székelyföldi (Háromszék) vármegyei minta alapján – kissé árnyaltan – tudjuk visszaadni a megyei és városi vezetők hozzáállását e minisztériumi kéréshez.

98 1941. február 10-én Szatmár vármegye alispánja, Streicher Andor aggályait fejezte ki („a községeknek vállalatokat [jelesül a Gazdákat – SzA] elvi okokból ajánlani nem szoktam”), azonban a bukaresti belügyi biztosító általi garanciát igen kétségesnek ítélte, ezért kérte Papp Józsefet, hogy „nagy befolyásával” hasson oda, hogy a belügyminisztérium útján esetleg a Gazdák Biztosító Szövetkezete szerezzék meg a biztosításokat. – Uo. 61. – Papp négy nappal későbbi dorgáló hangvételű válaszlevelében kifejtette, hogy hivatalos utasításra járt el, s levele elsődleges célja nem a biztosító társaság propagálása volt, hanem az, hogy az alispán hatáskörébe eső intézkedéseknél az állami érdekeltségbe tartozó Gazdák Biztosítója ugyanazt a jóindulatot kapja meg, mint amelyet a Minerva

Ezzel nagyjából egy időben a Gazdák és a Minerva exponensei megkötötték az ideiglenes üzlet-átruházási szerződést, amelyet a pénzügyminisztérium jóváhagyott.⁹⁹ A Gazdák kérésére Tallós János miniszteri tanácsos átküldte a szerződést a miniszterelnökségre, s kérte ennek elfogadását és aláírását. A tervezet szerint a miniszterelnökségnek kellett volna garanciát vállalnia aziránt, hogy a Minerva nem fogja részvényérdekeltségét magánkézbe átadni – s ha ezt mégis megtenné, úgy 50, illetve 100 ezer pengő kötbért lenne köteles a miniszterelnökség a Gazdáknak megfizetni. Papp József közölte Tallóssal, hogy a jogügylet a két biztosító társaság között jött létre, és elképzelhetetlennek tartja azt, hogy ezért bármilyen vonatkozásban a miniszterelnökség vállaljon kötbérrel terhelt garanciát. A kérdés sem jogalappal nem bírt, de nem is volt jogi lehetősége annak, hogy ilyent a miniszterelnökség kiállítson. Helyette Papp azt javasolta Tallósnak, hogy a Minerva állítsa ki ezt az iratot, és a felügyelő hatóság záradékolja – a Gazdák megnyugtatására – azzal, hogy a jogkörében vállalt kötelezettség betartására gondot fog viselni. Emellett Papp biztosította a miniszteri tanácsost afelől, hogy a miniszterelnökség is ügyelni fog arra, hogy „ilyen irányú kötelezségesség elő ne fordulhasson.”¹⁰⁰

Teleki Pál tragikus halálát követően az új miniszterelnök, Bárdossy László segítségével is bíztak a Gazdák, hogy minél előbb sikerül megszerezniük a Minervával együtt a román belügyi biztosításokat a visszatért er-

Biztosító élvezett. A nyugalmazott főispán hozzátette: a román belügyminisztériumi biztosító intézetnél kötött vagyonbiztosítások ügyében tárgyalások folynak, melyek azt célozzák, hogy a minisztérium a Gazdák részére utalja át ezeket a biztosításokat. – Uo. 77.

Kézdivásárhely polgármestere február 12-én azt a sajnálkozó választ küldte Pappnak, hogy mivel a biztosítás ügyében már a katonai közigazgatás *fait accompli*-t teremtett, nem áll módjában eleget tenni kérésének. A katonaság a bevonulást követően arra az álláspontra helyezkedett, hogy „a román belügyminisztériummal kötött biztosítási szerződés hatálya megszűnt és már a kinevezésem előtt tárgyalni kezdett a belügyminisztérium által ajánlott Első Magyar Általános Biztosító társasággal. A társaság a kockázatot azonnali hatállyal vállalta, a város így vele szemben obligóba került”, így a polgármester nem tehetett mást, januárban aláírta a végleges kötvényt. – Uo. 70. – vö. Hlatky nagyváradi főispán 1941. febr. 11-i sürgönyével, melyben hivatkozott a Pataky államtitkárhoz intézett – és már általunk is idézett – korábbi jelentésére. – Uo. 74–75.

99 1941. ápr. miniszterelnökségi jelentés – a Gazdák... – Uo. 32–33. f. – A szerződést lásd Ideiglenes üzletállomány-átruházási szerződés – 1941. márc. 21-i dátummal el látva. – Uo. 87–92. f.

100 1941. febr. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító Rt. eladásának ügye. Uo. 71–73. f. – vö. Miniszterelnökségi feljegyzés – A Minerva Biztosító Rt. üzlet-átruházási ügyében. 1941. ápr. 1. Uo. 95–96. f.

délyi részeken.¹⁰¹ Véleményünk szerint ez a kulcsmomentum az egész ügyletben. Vagyis a Minerva megszerzésével a Gazdák számos nemzetpolitikai szempontból fontos szervezet (erdélyi magyar egyházak, Hangya stb.) biztosítójává vált volna, másrészt pedig biztos befutóként megkaparinthatta volna a román belügyi biztosítási állományt.

Egy Papp József aláírásával ellátott miniszterelnökségi feljegyzés részletesen ismerteti azokat a nehézségeket, amelyek a végleges szerződés megkötését késleltették. A román belügyminiszteri biztosítási alap biztosításainak átruházása a román belügyminisztériummal folytatott tárgyalások alapján nem volt elintézhető és az ennek pótlására tervbe vett „kényszerátruházás” sem foganatosított.¹⁰² Mint az irat indokolta, azért, mert a külügy félt attól, hogy a Romániával folytatandó tárgyalásoknál sérelmes pontként volna szerepeltethető.¹⁰³ A feljegyzésből az is elénk tárul, hogy amennyiben a külügyminisztérium hozzájárulna is a kényszerátruházáshoz, az még nem biztosíték arra, hogy a Gazdák az egész biztosítási anyag kimutatásához hozzájutna (így szükségesnek látszott a románokkal megegyezni). A dokumentum szerint a Gazdák kérte a minél előbbi kényszerátruházást, valamint azt, hogy „a belügyminisztérium kéressék fel arra, hogy a hivatalos Közlönyben közzéteendő felhívást intézzen az összes városokhoz és vármegyékhez, hogy a felügyeletük alatt álló, vagy tulajdonukat képező minden közvagyon a kényszerátadás következtében a Gazdák Biztosító Szövetkezeténél biztosíttassék.”¹⁰⁴ Az irat még hozzátette: amennyiben politikai okokból a kényszerátruházás nem lehetséges, a belügyminisztérium fent említett intézkedése „az időközben másutt nem biztosított közvagyon biztosításáról rendelkezik”. Ellenben, ha a kérdés rendezhető, a versenytilalom kérdése (tudniillik hogy a Minerva kizárólag a Gazdákkal kösse meg az üzletet) is elintézhető úgy, hogy „nyilatkozatot a Minerva Rt. adja meg penáléval [kötér] biztosítva, s ezt a felügyelő hatóság és a miniszterelnökség záradékolja oly módon, hogy a kötelezettségvállalást tudomásul véve kijelenti, hogy an-

101 A Gazdák Bárdossyhoz intézett bejelentése olvashatatlan aláírásokkal [Marek Lóránd, ?], melyben tudatják a miniszterelnökkel az ügy állását. 1941. máj. 5. Uo. 103–105. f. Bárdossy a pénzügyminisztériumtól is kézhez kapott egy tényleírást az ügygel (elsősorban a vételárral) kapcsolatban. A pénzügyminisztérium V. főosztályának [Lechner József miniszteri tanácsos aláírásával ellátott] levele Bárdossy Lászlónak. 1941. ápr. 9. Uo. 97–98. f.

102 Miniszterelnökségi feljegyzés – 1941. máj. 5. Uo. 106. f.

103 A külügy félelmében közrejátzott az a később tévesnek bizonyult információ is, miszerint más romániai biztosító társaságok állományát sem adták még át – de azokat ekkorra már szerződéssel véglegesítették.

104 Miniszterelnökségi feljegyzés – 1941. máj. 5. Uo. 106–107. f.

nak betartásáról a saját hatáskörében is gondoskodik.”¹⁰⁵ A miniszterelnökség II. osztálya eleget tett a fenti kéréseknek, és tájékoztatta az illetékeseket a további intézkedésekről.¹⁰⁶ A pénzügyminisztériumból Lechner József miniszteri tanácsos május 21-én közölte a miniszterelnökséggel, hogy a román belügyminisztériumi biztosítási pénztár üzletállományát kényszerátruházás útján csak az esetben juttathatja a Gazdáknak, ha ez ellen a külügyminiszternek nincsen észrevétele.¹⁰⁷

Nagyban hozzájárult az ügy bonyolultságához az is, hogy Sándor Béla az ideiglenes állomány-átruházási szerződés megkötését – illetőleg végkielégítést – követően a végletekig elutasító volt a Gazdákkal való együttműködésben.¹⁰⁸ Emellett rengeteg kellemetlenséget okozott, hogy húzódott a végleges átruházási szerződés aláírása,¹⁰⁹ mert egyes ügyekben formailag még a Minerva régi ügyvezetőségének kellett intézkednie, legfőképpen Sándornak, aki azonban a biztosító ügyeit egyszerűen szabotálta. Marek Lóránd, a Gazdák ügyvezető igazgatója nem látott más kiutat, Papp Józsefhez fordult segítségért.¹¹⁰ Marek azonban egyáltalán nem azt a választ kapta, amit szeretett volna. Egy Sándor aláírásával ellátott és a miniszterelnökség

105 Uo. 107. f.

106 1941. máj. miniszterelnökségi jelentés – Gazdák Biztosító Szövetkezete: A Minerva Biztosító Rt.-vel kötött ideiglenes üzletállomány-átruházási szerződés tárgyában. Uo. 108–110. f.

107 Egyidejűleg ő is felkérte a belügyminisztert, hogy a vármegyéket és a városokat a fentebb tárgyaltak szerint utasítsa. A pénzügyminisztérium V. főosztályának [Lechner miniszteri tanácsos] levele a miniszterelnöknek, 1941. máj. 21-én. Uo. 118.

108 Tegyük hozzá: tette ezt annak ellenére, hogy a Minerva január eleji igazgatósági ülésén a megjelentek (rajta kívül gróf Béli Kálmán elnök, dr. Abrudbányai Ede jegyző, gróf Bethlen László igazgatósági tagok) azt kérték, hogy a szolgálat alóli felmentését halassza el az átadás időpontjára. Sándor azért kérte felmentését, mert nem tudott megegyezni alkalmaztatása tekintetében a Gazdákkal. 28 000 pengős végkielégítést itt is rögzítették. Jegyzőkönyv a Minerva Biztosító Rt. Igazgatóságának 1941. jan. 7-én megtartott üléséről. Uo. 102. f. Sándor Béla „huzakodásához” lásd még Marek Lóránd, a Gazdák budapesti fiókjának ügyvezető igazgatójának levele Papp Józsefhez intézkedésre. 1941. máj. 17. Uo. 114–117. – vö. Levélmásolat – a Gazdák Erdélyi Fiókgazgatósága a Minerva Igazgatóságának. 1941. máj. 15. Uo. 111. f.

109 Példának okáért egy romániai Minerva-alkalmazott, bizonyos Cseh Zoltán átvétele és fizetési igénye okozott fejfájást a Gazdák könyvelésének. – A Gazdák levele a Minerva Biztosító Rt.-nek. 1941. máj. 17. Uo. 112–113. f. – vö. Marek Lóránd, a Gazdák budapesti fiókjának... Uo. 114–117. – Cseh és más Minerva-alkalmazott végkielégítéséhez lásd még Kimutatás a „Gazdák Biztosító Szövetkezete” által [...] elszámolható tételekről (Sándor Béla aláírásával), 1941. szept. 18. Uo. 150.

110 Marek Lóránd, a Gazdák budapesti fiókjának... Uo. 115–116.

II. osztályának küldött bizalmas irat a Gazdák szemére hányja, hogy a végleges átruházási szerződés nem történt meg, továbbá azt, hogy „ezt a vagyont úgyszólván minden ellenérték nélkül szerezhette meg a magyar államtól”, s mégis „ezenfelül még külön biztosítékokat és kiváltságokat is igényelt.” Sándor személyének kérdésében szintén ellentámadás érzékelhető: „Senki sem nélkülözhetetlen; így Sándor Béla sem. Egyébként a Minerva megszűnt: megölték; ügyeivel tehát nem is lehet foglalkozni! Foglalkozni lehet a »Gazdáknak«, vagy a miniszterelnökség II. ügyosztályának ezzel kapcsolatos ügyeivel. Sándor Béla készséggel megad minden felvilágosítást és tanácsot (ha ezt *tőle* [kiemelés tőlem; utalás arra, hogy Marek egyből Papphoz fordult - SzA] kéri) annak érdekében, hogy a »Gazdák« a miniszterelnökséget ne fosztogassa tovább, az eddigi mértéken felül is ebben a vonatkozásban.”¹¹¹ Az irathoz kapcsolódó - úgyszintén Sándor szignójával ellátott - jelentésből fény derül arra is, hogy mit értett Sándor a miniszterelnökéig „fosztogatásán”.¹¹²

Arról már említést tettünk, hogy a Gazdáknak a Minerva magyarországi vagyona, üzletállománya és szervezete átvételének ellenében, a pénzügyminisztérium döntése (és az ezt követően aláírt ideiglenes megállapodás) szerint 178 ezer pengőt kellett volna fizetnie a miniszterelnökség II. osztályának. (Megemlítendő, hogy Sándor ezt az összeget már a Gazdák decemberi ajánlatakor is „szemérmetlenek” titulálta.) Ezzel szemben a Gazdák a Minerva és a Foncière Biztosító Intézetek közötti függő, választott bírósági perben a Minerva címén 183 ezer pengő erejéig pernyertes lett. Ez a per szükségessé tette annak megvizsgálását, hogy a szövetkezettől nem igényelhető-e az állami vagyon ilyen megrövidítésének legalább részben történő jóvátétele. Sándor Béla azzal érvelt, hogy a Gazdák elnöke (Vay László) mind Csizik Béla államtitkárt, mind a miniszterelnökség II. ügyosztályát befolyásolta azzal a „merőben helytelen” beállítással, „amely szerint a folyamatban levő Minerva-Foncière választott bírósági per szakértői megállapítás szerint az átvevő Gazdák Biztosító Szövetkezetének csak terhet jelent, mert a per kilátástalan. Ezt a megállapítást még jobban aláhúzta a Gazdák Biztosító Szövetkezetének a Minerva vagyoni helyzetére vonatkozó egyoldalú megállapítása, [...] amelyben a vagyontételek között ezen a címen semmi sem szerepel, ellenben a tehertételek között az átvevő társaságot még ezután terhelő, idegen perköltségek címén 12.000.- pengő (360.000.- lej)

111 Válasz Marek úrnak, a Gazdák Biztosító Szövetkezete ügyvezető igazgatójának dr. Papp József Óméltóságához 1941. máj. 17-én intézett levelére. 1941. jún. 2. Uo. 126-127. f.

112 Jelentés. 1941. jún. 2. Uo. 128-129. f.

irányoztatott elő.”¹¹³ Mint ahogy Sándor ügyesen kiemelte: 1.) A szövetkezet maga sem vette komolyan ezt a beállítást, mert tovább folytatta a kilátástalannak minősített pert, sőt ezzel kapcsolatosan, választott bírósági tiszteltdíjak címén, további befektetéseket is eszközölt. 2.) Nyilvánvaló, hogy sem a miniszterelnökség II. ügyosztálya, sem a „döntő tényező” (Csizik) nem gondolhatott arra, hogy a Minerva Biztosító egész vagyonát a Gazdák ingyen adja oda. Márpedig ez következett volna be, amennyiben a 178 ezer pengő vételár ellenében a szövetkezetnek jutott volna a megnyert per egész eredménye. Következésképpen Sándor Béla szerint az új helyzet feltétlenül megkövetelte, hogy a vételár megállapításának tekintetében a pénzügyminisztérium részéről új döntést hozzanak. Ennek az új ármegállapításnak szükségessége annál is inkább felmerült, mert – mint Sándor állította – az előzetes tárgyalások során Vay László kijelentette, hogy mindazon tételekre vonatkozóan, amelyeknél a Minervára nézve kedvezőbb eredményt lehet elérni annál, mint amit a vagyonbecslés alkalmával megállapítottak, ez a Minerva javára esik – mint ahogyan a Bernád-féle ügynél történt.¹¹⁴

Egy októberi miniszterelnökségi ügyirat egészíti ki a fentieket, valamint tárgyalja a további fejleményeket.¹¹⁵ Eszerint a végleges szerződés megkötését és a Minerva ügyének likvidálását idáig az akadályozta, hogy a Minerva kontra Nemzeti Balesetbiztosító Rt./Foncière Általános Biztosító Rt. választott bírósági perből kifolyólag megítélt és a költségek levonása után fennmaradt közel 148 ezer pengőt a Gazdák egészen magának igényelte. Ez ügyben hosszas és nehéz tárgyalások folytak,¹¹⁶ s ezek befejezéséig az ösz-

113 Minerva-I., 128. f.

114 Uo. 128–129. f. – vö. Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. jún. 25. Uo. 134. f.

115 1941. okt. miniszterelnökségi jelentés – M. kir. pénzügyminisztérium: A Minerva Biztosító Részvénytársaság ideiglenes üzlet-átruházási szerződése. Uo. 119–121. f.

116 Minerva-I., 119–120. f. A tárgyalások lényegét lásd Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. jún. 25. – Uo. 132–136. f. A dokumentum felfedi a Gazdák (Vay) és a Minerva (Sándor) álláspontját a kérdésben, amelyet Papp ügyességének köszönhetően Béli Kálmán oldott meg. A miniszterelnökségi előadó figyelmébe ajánlotta Bélinek, hogy ő a két félle szemben fennálló érdekeltségi viszony alapján (a Minerva elnöke és a Gazdák elnökségi tagja volt) „igyekezzék az ügynek méltányos elintézését elősegíteni”. A gróf vállalta a felkérést és azt az ajánlatot tette, hogy a két fél és az ügyvéd költségeinek (összesen 49 ezer pengő) levonása után fennmaradó 140 ezer pengő körüli összeget osszák meg fele-fele arányban. Béli számításaihoz lásd uo. 138., ill. 146. Hozzátette még azt is, hogy meggyőződése szerint ez olyan formában volna megoldható, hogy a megállapítandó felerészt a Gazdák mint adományt ajánlja fel a II. ügyosztálynak erdélyi célokra. Ezt lényegében Sándor és Vay is elfogadta. Vay állásfoglalásához lásd Miniszterelnökségi feljegyzés – 1941. jún. 28. Uo. 137.

szeget letétbe helyezték.¹¹⁷ A tárgyalások végeredményeképpen a Gazdák igazgatósága 1941. október 3-i keltezéssel a miniszterelnökség II. osztályának eredeti álláspontját megközelítő ajánlatot tett:¹¹⁸ a per eredményéből – a már megállapított vételáron kívül – 70 ezer pengőt ajánlott fel a dél-erdélyi magyar érdekek támogatására.¹¹⁹ Négy nappal később újabb eszmecsere zajlott le Papp József és a Gazdák vezetői között.¹²⁰ Megállapodtak abban, hogy a letétbe helyezett összegből (kb. 148 ezer pengő) elsősorban a miniszterelnökség kap tízezer pengőt, illetve a szövetkezet ötezret – az általuk előlegezett perköltségekre –, a fennmaradó 132 750 pengőt pedig fele-fele arányban osztják el. Megegyezés történt arra nézve is, hogy az így megmaradt pénzösszeg szintén a miniszterelnökség II. osztályánál marad a 193 ezres üzlet-átruházási vételár törlesztésére.¹²¹ Október 28-án Papp a Minerva elnökét, Béli Kálmánt kérte fel a végleges szerződés (és a hozzá szorosan kapcsolódó ún. Minerva külön megállapodás) aláírására,¹²² ami a hónap utolsó napján meg is történt.¹²³

117 1941. okt. miniszterelnökségi jelentés – M. kir. pénzügyminisztérium... Uo. 120. f. Abrudbányay Ede ügyvéd, a Minerva igazgatósági tagja – Pataky államtitkárral történt előzetes tárgyalása és a Minerva igazgatóságának utasítása alapján – átadta a miniszterelnökség II. osztályának (dr. Nagy Lajos miniszteri osztálytanácsosnak) a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál betétbe helyezett 147 750 pengőről szóló betétkönyvet. Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. júl. 4. Uo. 139. és Elismervény 1941. júl. 7. Uo. 140. A Gazdák Minervának írott levelében felháborodását közölte a fenti eljárással kapcsolatban, mivel a szövetkezet is igényt formált a fenti összegre. A Gazdák Biztosító Szövetkezetének 1941. júl. 7-i levele a Minerva Biztosító Rt.-nek olvashatatlan aláírásokkal [Marek?, ?]. Uo. 145. – vö. 1941. júl. eleji miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító 147.750 pengős letétje. Uo. 141–143. f.

118 A Gazdák levele a miniszterelnöknek 1941. okt. 3-án – Vay és [Marek?] aláírásával. Uo. 151. f.

119 A Gazdák által erdélyi célokra odaiéért 50 ezer pengőt végül az EMKE ingatlanait terhelő adósságok kifizetésére és az EMKE megerősítésére használták fel. 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító Társaság vezérigazgatója: romániai életbiztosítási állomány likvidálása, III. betétive, uo. 198., ill. 189. f. Az ehhez kapcsolódó indoklást lásd uo. II. betétív, 194. f. Az összeget 1942 februárjában átutalták Béli címére, aki az EMKE elnöki tisztét is betöltötte ekkor. Bizonyos K. J. jelentése a miniszterelnökség II. ügyosztálya számára, 1942. máj. 23. Uo. 202. f.

120 Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. okt. 7. Uo. 152. f.

121 A végleges elszámolást a végleges szerződés megkötésének idejére halasztották. 1941. okt. miniszterelnökségi jelentés – M. kir. pénzügyminisztérium... Uo. 120. f.

122 Papp József monogramjával ellátott levél [Béliinek], 1941. okt. 28. Uo. 158.

123 A Minerva kötelezte magát, hogy a biztosítási üzletállomány átruházásának lebonyolítása után – a visszacsatolt észak-erdélyi részeken – biztosítási tevékenységet

Ami továbbra is talány, hogy miért akadékoskodott annyit Sándor Béla? Lehetséges, hogy egyszerűen haragudott a Gazdák vezetőségére, mert nem kapott (számára megfelelő) pozíciót a Minerva átvételét követően a szövetkezetnél. Annyi bizonyos, hogy nem pusztán arról volt szó, hogy az állam érdekét kívánta sértődött újkori lovag módjára védelmezni.

A megállapított vételár elszámolására – Sándor Béla vezérigazgató jelenlétében és hozzájárulásával – 1942 elején került sor.¹²⁴ A felszámolási tárgyalások alkalmával Sándor kérte, hogy adózási szempontból mondják ki a Minerva felszámolását, amibe Marek Lóránd nem egyezett bele, amíg az üzleteiket le nem bonyolítják; emellett pedig kérte a Gazdák beleszólását a Minerva felszámolásának kimondásába. Ebben a kérdésben végül a felek megegyeztek.¹²⁵ Következésképpen a magyar Erdélyben lévő Minerva *de facto* megszűnt önálló cégeként létezni, a Gazdák azonban tovább használta a cégnevet az előbb említett üzleti ügyek rendezéséig, melyek közül megkezdhetetlen a Minerva kolozsvári (Mátyás király tér 22. sz. alatti) bérházának kérdése, mivel ennek megléte is akadályozta a biztosítótársaság felszámolását. Mint fentebb láthattuk, a Minerva dél-erdélyi részének értékesítéskor csereértékként szóba került már az ingatlan, mely az „Agronomul”-al megkötött üzlet alapján a miniszterelnökség kezében maradt.¹²⁶

egyáltalán nem fejt ki. Amennyiben ez mégis megtörténne, a Minerva („változtalan cég alatt”) 100 000 avagy („megváltozott cég alatt”) 50 000 pengő „bíróilag sem mérsékelhető” kötbért fizet. „Minerva” külön megállapodás – és szerződés. 1941. okt. 31. Uo. 159-160. f. A végleges megállapodást (uo. 161. f.) a pénzügyminisztérium (*Lechner József miniszteri tanácsos, valamint helyettese, Madarassy Kálmán miniszteri osztálytanácsos*) november 11-én, a miniszterelnökség (Pataky Tibor államtitkár) csupán 1942. febr. 11-én ellenjegyezte. (Uo. 162. f.) Utóbbit Marek, a Gazdák vezérigazgatója kérte a Minerva felszámolásának tárgyalásakor. 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító Társaság vezérigazgatója: romániai életbiztosítási állomány likvidálása, II. betétív, uo. 194–195. f.

124 Az elszámolást részletesen lásd 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító... Uo. 201. f., ill. folytatása az I. betétíven, uo. 190–192. f. – vö. A Minerva Biztosító Részvénytársaság, Kolozsvár, és a Gazdák Biztosító Szövetkezete, Budapest, között létrejött [helyesebben véglegesített – SZA] 1941. okt. 31-én kelt üzletálmány-átruházási szerződés 9-ik pontjában megállapított vételár elszámolása. 1941. dec. 10. – Uo. 170. f., a számításokhoz l. uo. 171.

125 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító... I. betétív. Uo. 192. f.

126 Ehhez lásd A dél-erdélyi üzletrész kérdése című fejezetet.

A kolozsvári főtéri ház ügye

Az épületet 1941 tavaszán nagyjából 120–130 000 pengőre értékelték.¹²⁷ Egy 1941. szeptemberi feljegyzés szerint Sándor Béla közölte a miniszterelnökséggel, hogy az épületet a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank 150 000 pengő fejében meg akarja vásárolni.¹²⁸ Papp József tárgyalta Klasz Jenővel, a bank aligazgatójával,¹²⁹ aki az utolsó vételár iránt érdeklődött. Papp árat nem mondott – mert a ház értékét az általa felkért kolozsvári szakértők ekkortájt 200 000 pengőre becsülték –, hanem azt kérte a megbízottól, hogy a maguk részéről becsültessék fel az ingatlant, és tegyenek írásbeli ajánlatot. Ugyanilyen választ adott egy másik érdeklődőnek is.¹³⁰ Oberding Antal műszaki (vízvezeték-szerelő) vállalkozó – aki 1942. március 27-én, ajánlata megtételekor a bérház egy részét már 13 éve bérelte – 180 ezer pengő vételárat ígért az épületért.¹³¹ Arra hivatkozott, hogy a magyar államtól soha, semmiféle formában anyagi támogatást nem kért, emellett a kisebbségi sors alatt önhibáján kívül mindenét elveszítette. Megemlítette még, hogy a román uralom alatt milyen hazafias cselekedeteket tett.¹³² A következő hónap végén a Magyar Általános Hitelbank Igazgatósága – Patoky Tibor államtitkárral folytatott szóbeli tárgyalására hivatkozva – 200 ezer pengőt ajánlott fel a Minerva kolozsvári házának megvásárlására.¹³³ (Mindkét nagy múltú magyar bank rendelkezett erdélyi érdekeltséggel.)¹³⁴ A miniszterelnökségről jelezték Bédinek, hogy a Hitelbank ajánlatát támo-

127 László Gyula [a Minerva-ház kezelőjének – SzA] aláírásával ellátott 1941. ápr. 17-i levél, címzett nélkül [Papp Józsefnek?]. Uo. 101.

128 Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. szept. 15. Uo. 147.

129 Uo. 152/a.

130 Miniszterelnökségi feljegyzés. 1941. szept. 15. Uo. 148.

131 60 ezer pengőt fizetett volna szerződéskötéskor, 120 ezer pengőt pedig legfeljebb 2 év alatt.

132 Ajánlat Oberding Antal aláírásával. 1942. márc. 27. MOL K 28 80. cs. 131.t. 1944–O–19232 (továbbiakban: Minerva-II.), 5. f. Egyébiránt Oberdingnek is volt egy jó akarója, egy bizonyos Tódor, aki beajánlotta a kolozsvári mesterembert mint vevőt Papp osztályfőnöknél, akit valószínűleg szintén személyesen ismert. 1942. márc. 31-i levél „Kedves Józsi!” megszólítással. Uo. 2.

133 A Magyar Általános Hitelbank Igazgatóságának 1942. ápr. 29-én írt levele gróf Bédi Kálmánnak, a Minerva Biztosító Rt. elnökének. Uo. 4. f. Lükő Géza, a Hitelbank igazgatója Papp Józseffel való személyes ismeretsége révén közbenjárt pénzügyi ügyében a miniszterelnökség II. osztályánál. – „Mélyen tisztelt Józsi Bátyám!” kezdetű levél Lükő aláírásával. 1942. máj. 2. Uo. 3. f.

134 Ehhez többek közt lásd Compass: LXII. évfolyam – 1914/15 – I. rész: Pénzügyi intézetek. Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank: 165-172., Magyar Általános Hitelbank:

gatják. Mindazonáltal – mivel egy újabb ajánlatában Oberding is megígérte a bank által kínált összeget – Pataky javaslatára kérték Bédit, hogy olyan választ adjon a Hitelbanknak, melyben az áll, hogy „amennyiben a felajánlott vételárat az Oberding-féle ajánlattal szemben valamivel felemelik, az eladási szerződést velük fogjátok megkötni.” Ezzel az esetleges kellemetlenségeket kívánták elkerülni az elutasított bérlővel.¹³⁵ Május 8-án – az előzőekben tárgyaltnak megfelelően – a Hitelbank vezetői eljuttatták Bédinek (és Pappnak a miniszterelnökségre) új, immáron a felemelt vételárral ellátott ajánlatukat,¹³⁶ amelyet Béldi el is fogadott,¹³⁷ és a miniszterelnökség II. osztályának közvetítését kérte a szerződéskötéssel kapcsolatban.¹³⁸

Az ajánlattevő Magyar Általános Hitelbank kívánságára a Minerva az eladási szerződést a bank érdekkörébe tartozó kolozsvári Dermata Bőrgyár Nyugdíj Alapjával kötötte meg.¹³⁹ Papp József egy kolozsvári hivatalos útja alkalmával felkérte a Minerva vezetőségét, hogy a Dermatával számoljon el, és intézkedjék az irányban is, hogy a vételárat a kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbankhoz lefizessék. Ezek rövid időn belül elintéződtek,¹⁴⁰ s a Minerva házeladási ügye befejezést nyert. Ezzel a biztosító társaság vagyoni ügyeinek teljes likvidálása megtörtént, így nem volt annak semmi akadálya, hogy a Minervát felszámolják, és a cégjegyzékből töröljék.

144-153. Vö. *Compass*: 65-ik évfolyam, 1941-1942, I. rész: Pénzintézetek. Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank: 161-166., Magyar Általános Hitelbank: 147-158.

135 1942. máj. miniszterelnökségi jelentés – Minerva Biztosító Társaság kolozsvári ingatlanának eladása tárgyában. Minerva-II., 6-7. f. – Ugyanakkor a miniszterelnökség arról is tájékoztatta Bédit, hogy a Hitelbankkal közölték, a május 15-i határidő igen rövid és azt kérték május 30-ig kitolni, mivel az ajánlat elfogadásához igazgatósági ülés összehívása volt szükséges. – Uo. 8. f.

136 A Magyar Általános Hitelbank vezetőinek levele Béldi Kálmánnak 1942. máj. 8-i keltezéssel. Uo. 12. f. III. Lükő Géza Papp Józsefnek írott máj. 8-i levele, mely szerint „az ajánlati összeget [Pataky] Tibor kívánságára emeltük fel P 5.000.-vel P 205.000.-re.” Uo. 13. f.

137 A Minerva elnöke – az Rt. igazgatósága nevében – a Hitelbank ajánlatának elfogadását az (előre egyeztetett) magasabb vételárral, valamint a pénzintézet fizetőképességével és jobb fizetőképességével indokolta.

138 Miniszterelnökségi feljegyzés. 1942. máj. 20. Minerva-II., 15. f. – vö. 1942. máj. miniszterelnökségi jelentés – Minerva Biztosító Rt. kolozsvári házának eladása tárgyában. Uo. 17. f.

139 1942. nov. miniszterelnökségi jelentés – Minerva Biztosító Rt. kolozsvári házának eladása tárgyában. Minerva-II., 27. f.

140 Uo. 28-29. f. A részletes elszámoláshoz lásd még László Gyula levele Papp Józsefnek. 1942. szeptember 25. Uo. 18-19. – vö. László Gyula levele Papp Józsefnek. 1942. okt. 1. Uo. 9-10. III. a nettó vételár letéti elismervénye uo. 25.

Zárszó

A Minerva üzletállományát megvásárló Gazdák és a Minerva vezérigazgatója, Sándor Béla között létrejött (fentebb már említett) megállapodás szerint¹⁴¹ azonban a céget mindaddig, ameddig arra a Gazdáknak szüksége van, fenntartják, és addig a társulati adót is ők fizetik.¹⁴² A Minerva felszámolására kiadandó rendelkezés előtt Papp kikérte volna a Gazdák hozzájárulását, „hogy a felszámolás kimondására a Minerva Biztosító közgyűlése utasítható legyen.”¹⁴³ Bár Marek, a Gazdák ügyvezetője hozzájárulásáról biztosította a miniszterelnökséget,¹⁴⁴ a cég megszüntetése mégsem ment könnyen. Marek kérte, hogy 1943. március végéig a Minerva közgyűlését okvetlenül tartsák meg, és ezen fogadjanak el egy határozatot a cég felszámolásáról.¹⁴⁵ A közgyűlésre végül március 24-én került sor, amelyen kimondták a társaság felszámolását, amit a kolozsvári királyi törvényszék mint cégbiróság jóváhagyott.¹⁴⁶ A felszámolási hirdetmény a Budapesti Közlöny 1943. október 12-13-14-i (229., 230. és 231.) példányaiban jelent meg. A felszámolást a közgyűlés által megválasztott dr. Násfay Antal biztos bonyolította le a Minerva 1942. évi zárszámadásában feltüntetett vagyoni helyzet alapján.¹⁴⁷

141 1942. jan. miniszterelnökségi jelentés – A Minerva Biztosító Társaság vezérigazgatója: romániai életbiztosítási állomány likvidálása, I. betétív. Minerva-I.,192. f.

142 1942. nov. miniszterelnökségi jelentés – Minerva Biztosító Rt. kolozsvári házának eladása tárgyában. Minerva-II., 29. f. és I. betétív, uo. 20. f.

143 Együttal Sándort is felmentették volna vezérigazgatói minőségéből, csakúgy, mint a kolozsvári ház kezelőjét, László Gyulát. Uo. 20. f.

144 A Gazdák [Marek?, ?] levele a miniszterelnökhöz. 1942. dec. 19. Uo. 30–31. f.

145 Uo. – vö. 1943. febr. miniszterelnökségi jelentés – Gazdák Biztosító Szövetkezete: Minerva Biztosító Rt. felszámolása tárgyában. Uo. 32–33. f.

146 1943. okt. miniszterelnökségi jelentés – Gazdák Biztosító Szövetkezete: Minerva Biztosító Rt. felszámolása tárgyában. Uo. 44–45. f.

147 A Gazdák levele a miniszterelnöknek. 1943. okt. 16. Uo. 34–35. f. Ehhez lásd a Minerva Biztosító Rt., Kolozsvár – Mérleg számla [olvashatatlan aláírásokkal, a Gazdák pecsétjével] 1942. dec. 31. (Kárbiztosítási ágazat, uo. 40–41.), ill. (Életbiztosítási ágazat, uo. 42–43.). Sándor Béla Balla Páltól, a miniszterelnökség II. osztályának vezetőjétől értesült a „Gazdák” által a Minerva mérlegében kimutatott „állítólagos” veszteségről. Erről csak annyit jegyzett meg Ballának írott levelében, hogy „az ügyosztály éppoly jól tudja, mint én, hogy ez csak fiktív, mert a tényleges felszámolás [1942 elején – SZA] nemhogy veszteséggel zárult volna, hanem még bizonyos többletet is eredményezett. [...] Azt gondolom tehát, hogy a Gazdák Biztosító Szövetkezetének bejelentése *megjegyzés* [kiemelés a szövegben – SZA] nélkül tudomásul vehető.” Sándor Béla levele Balla Pálnak. 1943. dec. 17. Uo. 36.

1944 tavaszán a felszámolás alatt álló intézet még bejelentette, hogy 1944. március 27-én megtartja rendes évi közgyűlését,¹⁴⁸ ugyanakkor a történelmi tények ismeretében elmondható, hogy (Magyarország német megszállása idején) a tanácskozást valószínűleg elnapolták, s ezzel a jó néhány éve bonyolódó történet is a végéhez közeledett...

Nem sokkal élte túl a Minervát a Gazdák sem: a világegést követően 1947-re tudták rendezni szervezetük életét a megváltozott gazdasági térben.¹⁴⁹ Két évvel később – minden bizonnyal az új hatalom elvárásai szerint – fuzionáltak az Első Magyar Általános Biztosítóval: létrejött az Állami Biztosító.¹⁵⁰

148 A – felszámolás alatt lévő – Minerva Biztosító Rt. levele Kállay Miklós miniszterelnöknek [olvashatatlan aláírással]. 1944. márc. 17. Uo. 46–47. f. Lásd még Meghívó a Minerva Biztosító Részvénytársaság felszámolás alatt cég, Kolozsvár, 1944. márc. 27-én délelőtt 11 órakor a Gazdák Biztosító Szövetkezete Kolozsvári Vezérképviselősege irodahelyiségében [...] tartandó rendes évi közgyűlésére. 1944. márc. 8. Uo. 48. f.

149 Ehhez l. A Gazdák Biztosító Szövetkezete igazgatóságának és felügyelőbizottságának jelentése az 1947. január 1-i forintmérlegről. „Patria”, Bp. 1947 [oldalszám nélkül]

150 *Lazár Máttyás*: A Phönix Életbiztosító Társaság pénzügyi válsága 1936-ban. In: Emlékeztető – A biztosítástörténeti kutatói fórumon elhangzott referátumokról és hozzászólásokról. Győr 1999, elektronikus dokumentum, 6. – A Gazdák meglehetősen jó piaci pozícióval rendelkeztek az egyesülés létrejöttékor, hiszen a második világháború előtt, az elemi kárbiztosításokkal kapcsolatban első helyen, míg az életbiztosítások területén a második helyet tudhatta magáénak a szövetkezet. Jóllehet a Gazdák Biztosító Szövetkezete mindössze ötven évet működhetett Magyarországon effektív biztosító társaságként, mégis a biztosítás alapjait tekintve meghatározó jelentőséggel bírt.

Sárándi Tamás

Nemzetiségpolitikák mérlege.

A magyar és a román lakosságot 1940–1944 között ért sérelmek vizsgálata a német–olasz tisztí bizottságok működésének tükrében¹

A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos szak- és népszerűsítő irodalom jelentős része (a magyar kisebbség 20. századi történelmével kapcsolatban is) a sérelmek bemutatására összpontosít. Csökkenő mértékben ugyan, de a román szakirodalom legerősebb áramlatára továbbra is érvényes ez a megállapítás, akárcsak néhány magyar nyelvű népszerűsítő írásra, illetve szakmunkára. Az effajta megközelítés véleményünk szerint nem vezet el a probléma objektív bemutatásához. Egyrészt azért, mert a 20. században a Kárpát-medencében létrejött összes nemzetállam legfontosabb törekvése a nemzetépítés és nemzeti homogenizáció volt, és ezt mindegyikük a területén lévő kisebbség rovására igyekezett megvalósítani. Másrészt a mártírológiai megközelítés elfed sok részletkérdést, például a kisebbségi közösségben lezajló fejlődéseket, változásokat.

Ennek ellenére jelen tanulmány az 1940–1944 között Észak- és Dél-Erdélyben megélt sérelmek bemutatását tűzi ki céljául. A diszkrimináció viszonylatainak minél szakszerűbb feldolgozása révén próbálja segíteni a magyar és román történeti diskurzus közelítését, hogy a jövőbeni tanulmányok célja ne újabb és újabb sérelmek feltárása, hanem inkább azok értelmezése, a kormányzati politika mögött meghúzódó érdekek, illetve a nemzetiségek részéről erre adott válaszok és stratégiák megismerése legyen. A cél tehát az 1940–1944 között a román és magyar kisebbséget ért sérelmek tartalmának és a diszkrimináció működésének számbavétele és – a forrásadottságok lehetőségeihez mérten – ezek kihatásának bemutatása. Mindehhez – egyféle

¹ Jelen tanulmány a Modern Minerva Alapítvány támogatásával készült, amelyet a szerző ezúton is köszön.

szűrőként – a korszakban Erdélyben működött német–olasz tiszti bizottságot használjuk fel, s csak a bizottság elé került egyéni panaszokat tesszük vizsgálatunk tárgyává.

A téma viszonylagos feltáratlansága miatt, illetve az értelmezés megkönnyítése érdekében a diszkrimináció nyomán keletkezett sérelmeket igyekezünk minél tágabb kontextusban elhelyezni. Ezért az első fejezetben az észak-erdélyi román és a dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 közötti helyzetének vázlatos bemutatására vállalkoztunk, kihangsúlyozva a köztük levő hasonlóságokat és különbségeket. Mivel a térség feszültségein a bécsi döntés sem enyhített, az annak megszületését követő hónapokban az érintett felek egyféle kiütkeresésbe kezdtek, hogy bebizonyítsák: a szaporodó sérelmek abból fakadnak, hogy a másik fél nem tartja be a második bécsi döntést, illetve elnyomja a területén élő kisebbségeket. Ez a törekvés vezetett el már 1940 őszén a német–olasz különbizottságok és tiszti bizottságok megalakításához. Külön fejezetben tárgyaljuk ezen bizottságok megalakításának előzményeit és kontextusát, illetve kitérünk a második – ún. Hencke-Roggeri – különbizottság tevékenységére, aminek során igyekszünk új megállapításokat is tenni. Ismertetjük a magyar kormány által létrehozott kolozsvári Miniszterközi Bizottság tevékenységét is, amelynek célja a keletkezett sérelmek belpolitikai, elsősorban közigazgatási kérdésként való kezelése volt. A tanulmány egyik legterjedelmesebb alfejezete a kolozsvári és brassói német–olasz tiszti bizottság tevékenységének ismertetésével foglalkozik. Működési elvének bemutatása mellett elsőként kíséreljük meg a bizottság tevékenységének periodizálását, illetve értékelését. Ezt követően a román és a magyar kisebbség sérelmeiről fennmaradt forrásadottságokat vesszük számba. Külön kitérünk a két kisebbségi elit – illetve a mögöttük álló anyaországok – által követett stratégiára, és felvázoljuk az elemzéskor használt források kiválogatási szempontjait. Külön alfejezetekben ismertetjük a tanulmány alapjául szolgáló sérelmeket, és – amennyiben lehetséges – ezeket kategorizálni és rangsorolni is megpróbáljuk gyakoriságuk szerint. A tanulmány zárásaként igyekszünk kimutatni a két kisebbség sérelmei közötti hasonlóságokat és különbségeket, illetve felvázolni – elsősorban a tiszti bizottságok működésére vonatkozóan – a téma jövőbeni kutatásának lehetséges módozatait.

1. A román és a magyar kisebbség helyzete 1940–1944 között

Alapkutatások hiányában nem vállalkozhatunk a két kisebbség helyzetének bemutatására, sem az abban bekövetkező változás, esetleges súlyosbodás részletes ismertetésére. Így csak néhány fontosabb, elsősorban a kor-

mányzat szintjén megmutatkozó elképzelésre mutatunk rá, illetve azokra az intézkedésekre, amelyek véleményünk szerint a legtöbb sérelem forrásául szolgáltak. Mindezt elsősorban a szakirodalom eddigi eredményei révén igyekszem feltérképezni.

Az észak-erdélyi románok helyzetének megítélését a magyar kormányzati politika számbavételével kell kezdenünk. Két elemet tartunk fontosnak kiemelni: egyrészt a magyar nemzetiségpolitika keretétől szolgáló úgynevezett Szent István-i eszmét, másrészt a magyar kormány sajátos bécsi döntésértelmezését. A Szent István-i eszme lényegét Teleki a következőképpen foglalta össze: „mindenféle olyan jogot, amely az állam egységét nem sérti, [...] megadunk mindenkinek”.² Az államhűségért és a magyarság kárpát-medencei vezető szerepének elismeréséért cserébe tehát bizonyos nyelvi, kulturális jogokat biztosítottak a nemzetiségek számára. Soha nem határozták meg azonban pontosan ennek mibenlétét,³ illetve az is gondot jelentett, hogy az egyes nemzetiségi személyek megítélésében azok két világháború közötti, magyarokkal szembeni magatartása volt a mérvadó. Ennek eldöntésére minden állami alkalmazottat úgynevezett priorálásnak vetettek alá, és a döntést legtöbb esetben maga a helyi magyar elit mondta ki.⁴ A látszólag nagyvonalú és engedékeny politika csupán a nemzetiségpolitika keretét vagy inkább politikai kommunikációját biztosította, a gyakorlatban a magyar kormány nemzetiségpolitikája a magyarságpolitikát jelentette, az észak-erdélyi magyar lakosság minden téren való erősítését. Ez nagyrészt az észak-erdélyi magyar politikai elit érdekérvényesítő képességének a hatására alakult így, amely – feladva addigi, kisebbségként képviselt nemzetiségpolitikai nézetét – a magyar szupremácia mellett tette le a voksot.⁵ Ha nem is törekedett a magyar kormányzati politika a nemzetiségeknek a területéről való erőszakos eltávolítására, hosszú távú elképzeléseiben egy saját elittel

2 L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. Magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 - 1944 között*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2013. 207. Ugyanitt több idézetet is találunk a korszak magyar vezető politikusainak ezen eszme lényegére vonatkozó kijelentéseiről.

3 Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, 143–144.

4 A katonai közigazgatás időszakából vett példákra vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: A nemzetiségi középosztály helyzete 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából. *Modern Magyarország*, 2013. 1. sz. 141–164.

5 A magyar politikai elit nézeteiben végbemenő változás részletes elemzését lásd: Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes*, 2006. 2. sz. 43–70.

nem rendelkező, államhűségében megkérdőjelezhetetlen, nem magyar paraszti tömeg létét tartotta elfogadhatónak, amely bizonyos nyelvi és kulturális jogokkal rendelkezik.⁶

A nemzetiségpolitikát meghatározó másik fontos elem a második bécsi döntés értelmezéséből fakadt. Ennek egyik legjobb összefoglalóját a Hencke-Roggeri különbizottság javaslataira adott magyar válaszban találjuk meg. Eszerint a bécsi döntés ötödik pontja előírja, hogy a román kormánynak meg kell szüntetnie a magyar kisebbség korábbi hátrányait, és a magyarokat egyenlő állampolgárokként kell kezelnie. Ez annak elismerését jelenti, hogy a magyarok helyzete hátrányos volt a többséggel szemben. A magyar kormány érvelése szerint 1940-ben nyilvánvalóan ugyanazon állapotok uralkodtak Erdély egész területén, így a magyarok hátrányos helyzete érvényes Észak-Erdélyre is. A magyar kormányra vonatkozóan a bécsi döntés a románok egyenlő állampolgárként való kezelését mondta ki,⁷ azonban az egyenlő állapot eléréséhez a magyarokat előbb fel kellett hozni a románok 1940-es szintjére (ebből egyenesen következik, hogy a románoktól vélt vagy valós előjogokat kell elvenni a magyarok javára). Így a magyar kormány tulajdonképpen csak a bécsi döntés előírásait hajtja végre, amikor a románokat negatívan érintő jogszabályokat hoz.⁸ A tekervényes magyar érvelés lényege, hogy a bécsi döntést a magyar kormány a trianoni béke jóvátételeként értelmezte, egy olyan nemzetközi egyezményként, amit mindkét fél elfogadott, s ami felhatalmazza a magyar kormányt, hogy a magyar lakosságot ért súlyosabb sérelmeket „részben reparálja”, akár a román lakosság kárára is.⁹ Véle-

6 Egy magyar diplomáciai jelentésből úgy tűnik, hogy a magyar kormányzat, vagy annak egyes körei még 1943 végén is valósnak tartották annak esélyét, hogy a román lakosság elfogadja helyzetét és magáévá teszi a magyar állameszmét. *A bukaresti követség jelentése a M. Antonescuval folytatott megbeszélésről*, 1943. december 9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL, OL), K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztályának iratai (továbbiakban K 63), 270. csomó, 27. tétel. 957-960.

7 A bécsi döntés valójában mindkét kormányra nézve ugyanazt mondta ki. A döntés szövegét lásd: L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939-1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002, 389-390.

8 Az érvelés bővebb kifejtését lásd: *A budapesti olasz követséghez eljuttatott magyar szóbeli jegyzék a különmegbízottak ajánlásaihoz*, 1943. május 28. MNL OL, Külügyminisztérium Jogi Osztályának iratai (továbbiakban K 70), 351. csomó, 9/b. tétel. 25-40.

9 Emiatt volt érzékeny csapás a magyar kormányzat részére az 1942-ben működő Hencke-Roggeri német-olasz különbizottság jelentése, ami kétségbe vonta a kormány ezen jogát. A bizottság tevékenységét külön fejezetben tárgyaljuk.

ményünk szerint ezen két nézet együttes figyelembevételével érthető meg leginkább a magyar kormány román lakossággal szembeni nemzetiségpolitikája.

1940 őszen a magyar kormány katonai közigazgatást vezetett be. Ezt a rövid időszakot olyan diszkriminatív intézkedések megvalósítására igyekezett felhasználni, amelyeket a polgári időszakban már nem biztos, hogy vállalni mert volna.¹⁰ Ugyancsak a katonai közigazgatás idején fordultak elő a hadsereg által elkövetett tömeges kivégzések (pl. Omboztelke és Vasasszentgothárd), illetve akkor hajtotta végre a magyar kormány a legnagyobb, több száz román családot érintő tömeges kiutasítást. Az 1940. november 26-án bevezetett polgári közigazgatás időszakában már nem történtek hasonló kirívó esetek, de mindenképpen a román lakosság helyzetének fokozatos romlásáról beszélhetünk. A legsúlyosabb sérelmek a hivatalnokok elbocsátása, a román földreform felülvizsgálása, az iparjogosítványok felülbírálata, illetve a háború fokozódásával a munkaszolgálat voltak. 1940-et megelőzően – főleg a városokban – a magyar kisebbség teljesen kiszorult a helyi adminisztrációból. 1940 után egyrészt a román hivatalnokok tömeges elmenekülése, másrészt a priorálást követő elbocsátások miatt a románok száma nagyon lecsökkent. Hasonló folyamat zajlott le a közalkalmazottak esetében is, elsősorban a román vasutasokat érintette a leépítés. A magyar hatóságok ezt a folyamatot természetesnek tartották, egyrészt mert a hivatalnokok nagy része önként távozott a bevonulást követően, másrészt az észak-erdélyi nagyvárosok mindegyike magyar többségű volt, így – véleményünk szerint – annak közigazgatása is azzá kellett hogy váljék. Ugyanakkor igazat kell adnunk a korabeli érvelésnek abban, hogy mindezen sérelmek ellenére még mindig jobb volt a románok helyzete, mint a dél-erdélyi magyar kisebbségé, mivel a falvak szintjén és a helyi tanácsokban a románok – ha nem is arányaiknak megfelelően, de – képviselve voltak. Korabeli adatok szerint 5000 közalkalmazott és 5000 vasutas, 14 bíró, 50 segédhivatalnok és 4 román közjegyző dolgozott a közigazgatásban.¹¹ Ez messze elmaradt ugyan a lakosság arányától, de a dél-erdélyi magyar kisebbség még ennyivel sem büszkélkedhetett (bár arányait figyelembe véve a magyaror-

10 Ebben az időszakban több olyan rendelet is született, amely nyíltan románellenesnek tekinthető. Ezen időszak nemzetiségpolitikájára vonatkozóan lásd: Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010. 2. sz. 75–96, illetve Sárándi Tamás: Fejezetek az észak-erdélyi katonai közigazgatás történetéből. *Limes*, 2012. 2. sz. 65–86.

11 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése*. 1942. MOL K 63, 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

szági románok felét sem tette ki). Az 1921-es román földreform részleges revíziója, pontosabban az 1440/1941. ME rendelet is sérelmet szült, mert lehetőséget adott arra, hogy az úgynevezett „hatósági kényszer” hatása alatt eladott földeket visszaperelhessék bírósági úton.¹² Emellett az állam élt elővásárlási jogával, s kihasználva azt, hogy a két világháború között csak az ingatlanforgalom töredékét telekkönyvezték, visszamenőleg is alkalmazta ezt a jogot.¹³ A hadsereg a megbízhatatlannak tartott nemzetiségeket nem sorkatonai szolgálatra, hanem nemzetiségi alapon szervezett munkaszázadokba osztotta be, s vagy mezőgazdasági munkára, vagy a frontvonal megerősítésére vette igénybe. Az embertelen körülmények, illetve a nehéz munka miatt 1943-tól kezdődően ez vált a legsúlyosabb sérelemmé. A Miniszterközi Bizottság elnöke, Vladár Ervin egy külügyminisztériumnak írt levelében javaslatot tett, hogy a negyven év alatti férfiakat ne hívják be évi négy hónapnál hosszabb időre, mert így teljesen kiesnek a mezőgazdasági munkából.¹⁴

A magyar kormány a nyelvi jogok, illetve a mozgásszabadság terén semmilyen korlátot nem szabott. Dél-Erdéllyel szemben ez nagyon szembetűnő volt. Habár a románoknak voltak sérelmeik, viszonylag megoldott volt az alapfokú oktatás, kb. 1200 román iskola vagy tagozat működött, ezekbe a román tankötelesek 85%-a járt.¹⁵ Az oktatással kapcsolatos sérelem inkább abból adódott, hogy ezen iskolák mindegyike állami iskola volt, a kormány pedig nem engedte meg egyházi iskolák létrehozását.¹⁶ A román kisebbségnek voltak sérelmei egyházi téren is, ami 1918 előtt tabunak számított vol-

12 A kérdésre vonatkozóan bővebben lásd: Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall*, 2012. 47. sz. 101–125.

13 Az esetek súlyosságát a Miniszterközi Bizottság is megállapította, és e téren tett egyedül engedményre javaslatot a kormány számára. Bővebben lásd: *Miniszterközi Bizottság javaslatai a kormány számára*, 1943. november 14. MNL OL, K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának Iratai (Továbbiakban K 28), 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 370–371. A Miniszterközi Bizottság tevékenységét külön fejezetben tárgyaljuk.

14 *Vladár Ervin levele Ghiczy Jenő követségi tanácsosnak*, 1943. október 15. MNL OL, K 28, 96. csomó. 156. tétel. 1943-O-31459. 96–97. Vladár ugyanakkor elismerte, hogy e téren Romániában jobb a helyzet.

15 Az oktatáspolitikára vonatkozóan bővebben lásd: Szlucska János: „Pünkösdi királyság”. *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Gondolat, Budapest, 2009, 203–204.

16 Az állami iskolák léte oda vezethető vissza, hogy 1918-at követően a román püspökök lemondtak az iskolák fenntartásáról az állam javára, ezek pedig 1940-ben automatikusan magyar állami iskolákká váltak.

na. Legfőbb panaszuk az 1918 után keletkezett püspökségek és parókiák el nem ismeréséből származott, illetve a papokat, mint a románság vezetőit a hatóságok folyamatosan megfigyelték és zaklatták, megvonták államségélyüket.¹⁷ Ha a román lakosság mindennapjait nem is érintette súlyosan, mindenképpen sérelemnek fogható fel, hogy a románok nem rendelkeztek semmilyen politikai képvisellel vagy szervezettel. Ennek magyarázata egyrészt az, hogy a román kormány nem akarta a bécsi döntést legitimálni, ezért passzivitásra szólította fel a román elitet.¹⁸ Másrészt úgy érezték, hogy egy ilyen szervezet amúgy sem oldaná meg a helyzetüket, s csak megosztottsághoz vezetne. A magyar kormány azzal védekezett, hogy nincs megtiltva a románoknak politikai szervezet létrehozása, illetve jó viszonyt ápolnak Emil Hațieganuval, aki bármikor felkeresheti őket.¹⁹ Ugyanakkor felmerült egy érdekképviselői szerv létrehozása, ami elsősorban a panaszok összegyűjtésében és előkészítésében segítené a lakosságot. A terv szerint megynként lenne egy „megbízható ember”, aki mérlegelné a panasz jogosságát és eligazítaná a panaszost, hogy melyik hatósághoz forduljon.²⁰

A román kisebbség helyzetének folyamatos romlása számokban így nézett ki: elmenekült több mint 200 ezer ember, 877 ügyvédből 177 maradt, csökkent az orvosok száma, 12 gyógyszerár volt román kézen, Marosvásárhelyen például csak egy román kiskereskedő maradt, megszűnt több száz parókia,²¹ 3 újságot adhattak ki, amelyek közül csak egy volt napilap.²²

17 Bővebben lásd: Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 7–41.

18 *Mihai Antonescu megbeszélése a különbizottság tagjaival*, 1942. november. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest) (továbbiakban ANIC), Fond 300 Președinția Consiliului de Miniștri (Román Minisztertanács), dos. 1178/1943. 68–76.

19 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése*. 1942. MOL K 63, 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

20 *Feljegyzés Vladár Ervin Emil Hațieganuval folytatott megbeszéléséről*, 1943. augusztus 13. MNL OL, K 28, 7. csomó, 21. tétel. 1943-O-29220. 212–213.

21 Csak a máramarosi ortodox püspökség esetében a 87 parókiából 60 szűnt meg. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Daniela Bălu: *Biserica românească din județul Satu Mare în anii dictaturii de la Viena. Tristețe și speranță. (A román egyház Szatmár megyében a bécsi diktátum éveiben. Szomorúság és remény)*. Vasile Goldiș University Press, Arad, 2010, 275.

22 Trașcă, Ottmar: *Relațiile româno-ungare și problema Transilvaniei, 1940–1944. (I) (A román–magyar kapcsolatok és az erdélyi kérdés)*, *Anuarul Institutului de Istorie D. A. Xenopol*, Iași, 2004, 337–341.

A dél-erdélyi magyar nemzetiség helyzete részben más volt, mégis sokban hasonlított az észak-erdélyi románságéhoz.²³ A magyarok számára nagy tragédia volt a bécsi döntés, hiszen nagy volt a várakozás, hogy őket is átcsatolják majd Magyarországhoz. 1940 utáni történetük felvázolásához szintén a román kormányzati elképzelésekből és nemzetiségpolitikából kell kiindulni.

1940 szeptemberében Ion Antonescu került hatalomra, aki kezdetben a legionárius mozgalommal közösen kormányzott, majd ennek lázadását követően, 1941 januárjától katonai diktatúrát vezetett be. Ez új helyzetet jelentett a magyarság számára, amely 1938-ig korlátozott többpártrendszerű alkotmányos monarchiában élt. A diktatúra bevezetése ellenére hivatalosan továbbra is érvényben volt az 1925-ös magánoktatási törvény, az 1928-as kultusztörvény, illetve az 1938-as nemzetiségi statútumot sem vonták vissza. Így papíron a magyar kisebbség ugyanolyan jogi keretek között működhetett, mint korábban. Ennek ellenére új korszak köszöntött be, ami elsősorban Ion Antonescunak és az általa vezetett kormányzati rendszernek volt köszönhető. A korszak román nemzetiségpolitikájának két célkitűzése volt, egyrészt Észak-Erdély minden áron való visszaszerzése, és addig is a román lakosság gazdasági, politikai és kulturális helyzetének megőrzése, másrészt az etnokratikus²⁴ állam felépítése. Ehhez hasonult Ion Antonescu világnézete is, amelynek három meghatározó eleme volt: a szélsőséges nacionalizmus, a xenofóbia és az antiszemitizmus.²⁵ Elveit lakosságcserevel látta megvalósíthatónak, erre vonatkozóan több elképzelés is született Sabin Manuilă és Vasile Stoica révén.²⁶ Bár soha nem valósultak meg, ezek a né-

23 Lásd: L. Balogh Béni (szerk.): *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940-1944 között*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2014. 36-67.

24 A fogalom Nichifor Crainic íróhoz, politikushoz kapcsolható, s megfogalmazása szerint az etnokrácia olyan korporatista jellegű berendezkedés, amelyben kifejezésre jut a nemzet lényege, egyúttal „organikus, spirituális közösség”. Ez magában foglalta minden nem román elem kiszorítását az államból.

25 Lásd: *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 22.

26 Erre vonatkozóan bővebben lásd: L. Balogh Béni - Olti Ágoston: A román-magyar lakosságcsere kérdése 1940-1947 között. *Kisebbségkutatás*, 2006. 4. sz. 697-620; illetve: Achim, Viorel: Considerații asupra proiectelor românești de schimb de populație din anii celui de al doilea război mondial (Megjegyzések a második világháború éveiben született román lakosságcsere tervekre vonatkozóan). In: Bolovan, Sorina Paula - Bolovan, Ioan - Grăf, Rudolf - Pădurean, Corneliu (szerk.): *Mișcări de populație și aspecte demografice în România în prima jumătate a secolului XX*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007. 255-287.

zetek közel álltak Ion és Mihai Antonescu elképzeléséhez, így akár a hivatalos politika részeként is felfoghatók.

A magyarságnak létezett politikai szervezete, a német nemzetiség mintájára 1938-ban létrejött Népközösség. A bécsi döntést követően ezt átszervezték, központja Nagyenyed, vezetője pedig Gyárfás Elemér lett. A hatósági zaklatások és irodabezárások, a vezetők elleni hadbírószági perek miatt azonban a szervezet valójában csak papíron létezett, utazási és gyülekezési korlátozás miatt pedig a lakossággal is teljesen elveszítette a kapcsolatot. Emellett 1942-től személyi ellentétek (elsősorban Gyárfás Elemér és Szász Pál alelnök között) is terhelték.²⁷ Mindezen „születési hibák” ellenére a Népközösség sikeresen látta el feladatát jogvédelem terén, adatokat szolgáltatott a magyar konzulátusoknak, illetve a lakosságot ért sérelmeket összegyűjtötte és a tiszti bizottság elé terjesztette. A pozitívumok mellett a magyar nemzetiség legfőbb sérelmei az elbocsátások, menekültkérdés, nyelvhasználati és iskolasérelmek voltak.

Mivel 1940-re a magyar lakosság részvétele a helyi és központi közigazgatásban teljesen lecsökkent, az ezt követő elbocsátások – a román nemzetiséggel ellentétben – elsősorban nem a tisztviselőket érintették, hanem a munkásokat, segédeket és cselédeket. Csak Brassóban a három legnagyobb gyár összesen 1200 magyar munkást bocsátott el, a vasútnál 800 magyar munkásból 168, a postánál 14 munkásból 7, a vízműveknél 10 munkásból 2, a villanyüzemnél 25 munkásból 5 maradt.²⁸ A menekültkérdés kétszeresen is sújtotta a magyar lakosságot, egyrészt az eltávozott magyarok nagy száma, másrészt az Észak-Erdélyből érkező román menekültek magyar családokhoz való beköltöztetése miatt. Ez a román kormány tudatos politikájának eredménye volt: a magyar kormánnyal ellentétben nem törekedett a menekültek széttelepítésére, hanem Dél-Erdély határövezeteibe koncentráltta őket, elsősorban a magyarok által is nagy számban lakott Torda-Aranyos megyébe. A kormány egyrészt így akart folyamatos konfliktust teremteni a magyar és a román lakosság között, jelezve a bécsi döntés tarthatatlanságát, másrészt a folyamatos összetűzések és verések miatt igyekezett a magyar

27 A népközösség működésére vonatkozóan bővebben lásd: L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között. *Limes*, 2011. 2. sz. 29–43.

28 *A Brassói Népközösség jelentése*. 1941. június 7. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 144–146. Ehhez hasonlóan a zernyesti cellulózgyár 70 magyar munkást bocsátott el. *Újabb jellemző adat a romániai magyarok távozására vonatkozóan*, 1940. november 19. MNL OL, K 63, 254. csomó. 27. tétel. 824. res. pol. 10–13.

lakosságot menekülésre készíteni.²⁹ A feszült hadiállapot miatt a román hadsereg egy jelentős kontingensét ugyancsak a határ menti övezetben állomásoztatták, és egy részének az ellátásáról a magyar családoknak kellett gondoskodniuk.³⁰

Ha nem is érintette a lakosság nagy tömegeit, súlyos sérelemnek minősült a mozgásszabadság korlátozása. Ezt a román kormányzat a háborús helyzettel magyarázta, miszerint a fontosabb út- és vasútvonalakat a hadsereg számára kell fenntartani. Bár a rendelkezés elviekben minden lakost érintett, a román vagy szász lakosság mégis könnyebben hozzájutott az utazási engedélyekhez, hiszen ezekről a helyi rendőrség gondoskodott.³¹ Annál jobban érintette a lakosságot a nyelvhasználat korlátozása. Először 1941 júniusában hirdették ki, hogy közhivatalokban és utcán nem lehet használni a magyar nyelvet. Ez kiegészült a levélkorlátozással – magyarul megcímezett levelet csak késve, vagy egyáltalán nem kézbesített a posta –, illetve a magyar nyelvű telefonbeszélgetések megszakításával. A nyelvrendeletet többször visszavonták, majd újra bevezették, így végeredményben 1944-ig végig érvényben volt. Ennek nyomán aztán rendszeressé váltak a verések –

29 *A menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve*, 1942. ANIC, Fond 765, Președinția consiliului de miniștri. Cabinetul militar Ion Antonescu (Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje), dos. 515/1942. 1-30.

30 Pl. a dévai csángótelepen lakó Székely Józsefnek kétszobás lakása volt, kilencen laktak benne, ennek ellenére 15 katonát szállásoltak el nála. *Helyzetjelentés a dévai csángótelepről*. MNL OL, K 63, 261. csomó. 27. tétel. 1748/1941. 173-174. Egy másik esetben az egyik katona saját házában verte meg a gyereket, mert magyarul beszélt. *Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei látogatásáról*. MNL OL, K 63, 258. csomó. 27. tétel. 71-72.

31 Gyárfás Elemér a következőképpen számolt be az utazáskorlátozás elrendeléséről: „Az utazási engedélyek kötelező mivoltát elrendelő intézkedés engem Brassóban ért, ahol a rendőrkvészúra részemre jún. 20-án egy 2070 számú utazási engedélyt állított ki Brassó-Borzás-Dicsőszentmártonba és vissza, vasúton, vagy autón való utazásra. Ezzel utaztam június 21 Borzásra, itt pedig – hogy Crețianu minisztertől a Legfelsőbb Banktanács alelnökétől június 16 személyes előszóban kapott, később írásba foglalt s itt fényképmásolatban csatolt – megbízásomat teljesíthessem, június 29-én a csendőrség parancsnokától Aradra szóló utazási engedélyt kértem, melyet el nem nyervén, a fentebb említett 2070 számú utazási engedéllyel visszautaztam július 3-án Brassóba, ahol a rendőrkvészúra 4-én kiállított részemre a 6231 számú, Brassóból Bukarestbe szóló utazási engedélyt, itt pedig a III kerületi rendőrségtől az ide fényképmásolatban csatolt 2893 számú utazási igazolványt kaptam...” *Gyárfás Elemér levele Davidescu miniszterhez*, 1941. szeptember 7. MNL OL, K 28, 274. csomó. 2. tétel. F. dosszié. 190-192. Mire azonban az utazási engedélyt kiadták, a vonat elment, így másfél napot kellett várnia az elutazásra.

mind a hatóság, mind a lakosság részéről –, ha valakit utcán vagy hivatalokban magyarul beszélni hallottak.³²

A magyar nyelvű oktatást kétféle sérelem érte. Egyrészt a tanárok elmenekülése miatt több helyen megszűnt a magyar nyelvű oktatás, másrészt a román hadsereg háborúba való bekapcsolódásával sorra foglalták le a magyar iskolák épületeit hadikórházak számára.³³ Az 1942-es tanévben az összes magyar középiskola épületét lefoglalták, és az 1943-as évben még hét volt a hadsereg kezelésében. Mindezek hatására 1942 végére 179 általános és 15 középiskola maradt, ahová a magyar nyelvű diákok kevesebb, mint fele járt.³⁴

A magyar lakosságot talán legsúlyosabban érintő sérelem a rekvirálás volt, elsősorban az 1942 nyári, amikor a magyarok teljes búza- és kukorica-készletének lefoglalását rendelték el. A kormány tudatosságát jelzi, hogy Mihai Antonescu már a végrehajtás bejelentése előtt tájékoztatta a minisztereit a készülő retorzióról.³⁵ A magyar kormány diplomáciai tiltakozása a Hencke-Roggeri bizottság megalakításához vezetett. A rekvirálás diszkriminatív jellegét a bizottság is megállapította, és végül a lakosságnak sikerült elkerülnie a katasztrófát, egyrészt a részleges visszaszolgáltatás, másrészt a közeli aratás segítségével. Az 1942-es gabonarekvirálás fordulópontnak is tekinthető a dél-erdélyi magyarok 1940–1944 közötti történetében. A románok ekkor mentek el a legtovább: az akció sikere a lakosság teljes kiéheztetését és elmenekülését is maga után vonhatta volna. Ugyanakkor a különbizottságok kikerkezése előtt a román hatóságok által gyűjtött ügynevezett „hűségnyilatkozatok” megmutatták a magyar kisebbség megtörtségének való mértékét.³⁶

32 Temesváron például az éttermek magyar alkalmazottainak megtiltották, hogy magyarul beszéljenek egymás között. *Gál Miklós beszámolója a bánági magyarok helyzetéről*, 1941. június 13. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 130–132. Kovács Imre brassói lakost pedig a piacon verték meg, mert magyarul mert megszólalni. *Beszámoló a brassói népközösség megbeszéléséről a román hatóságokkal a magyarellenes kilengésekről*, 1941. augusztus 24. MNL OL, K 70, 351. csomó. 9b. tétel. 7-9.

33 *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*. MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–338.

34 Lásd: *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 45.

35 *Menekültkérdéssel kapcsolatban tartott értekezlet jegyzőkönyve*, 1942. ANIC, Fond 765, dos. 515/1942. 1-30.

36 Erre vonatkozóan bővebben lásd: Sárándi Tamás: *Vogelfrei-ok Dél-Erdélyben. A dél-erdélyi magyarság 1940-1944 közötti helyzete magyar diplomáciai források tükrében*. (kézirat)

1943-tól a magyarok egyik legfőbb sérelmévé és a menekülés legfőbb kiváltó okává a katonáskodás, illetve munkaszolgálatra való behívás vált.³⁷ Romániában nem állítottak fel külön nemzetiségi munkaszázadokat, de egy-egy században 80% volt a nemzetiségi és 20% a románok aránya, ezek főleg vasútépítéssel és mezőgazdasági munkával foglalkoztak.³⁸ A román Nagyvezérkar kezdetben kérte ugyan a magyar kormánytól a munkaszolgálat idejének kölcsönös csökkentését, az elutasító magyar válasza azonban megtorlásképpen 1943 végétől a román rendelet értelmében a magyar munkaszolgálatosok csak évi pár nap szabadságot kaptak.³⁹

A két nemzetiségi csoport helyzetének bemutatásakor figyelembe kell venni, hogy sorsuk sokban összekapcsolódott, illetve azt egymás helyzete határozta meg. Ez elsősorban a két kormány által követett reciprocitási politika miatt alakult így. Egymás lépéseit figyelve azonnal reagáltak, ha kisebbséggel szembe intő intézkedést véltek felfedezni a nagyobb volumenű ügyektől – például felügyelők kinevezése vállalatok élére⁴⁰ – egészen a rádiókészülékek elkobzásáig.⁴¹ Így „párok” alakultak ki, s ha ezek egyikét sérelem érte, akkor várható volt, hogy hamarosan a másik féllel is ugyanez fog történni.⁴²

37 Ujváry Dezső követségi tanácsos már 1941 végén is a magyar menekültek felét behívások előli elmenekülteknek tartotta. *Dunst László magyar összekötő tiszt jelentése a tiszti bizottsággal folytatott megbeszélésről*. MNL OL, K 63, 267. csomó. 27. tétel. 119–129.

38 *Román összekötő tiszt jelentése a brassói tiszti bizottságnak a román munkaszázadokról*. 1942. augusztus 7. ANIC, Fond 1348 Delegatul Marelui Stat Major pe lângă Comisia Germană de Ofițeri (Román Nagyvezérkar által a német tiszti bizottság mellé delegált összekötő tiszt iratai) (továbbiakban Fond 1348), dos. 20. 114–117. A jelentés szerint ekkor csak 2500 magyar munkaszolgálatos volt.

39 *Román összekötő tiszt levele a brassói tiszti bizottságnak*. 1942. szeptember 9. ANIC, Fond 1348, dos. 20. 108–109.

40 Elsőként 1940. szeptember 15-én a magyar kormány nevezett ki felügyelőket a román vállalatok élére, majd szeptember 30-án a román kormány is hasonló törvényt fogadott el. 1942 májusában kölcsönösen eltörölték ezt a rendelkezést. L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 100.

41 1942 júliusában Alexandru Rusu máramarosi görög katolikus püspök rádiókészülékét amiatt kobozták el, mert állítólag Márton Áron is hasonlóan járt. A püspök tiltakozott ez ellen, de a külügyminisztérium megkérte, hogyha vissza akarja kapni saját készülékét, akkor hasson oda, hogy a román kormány is visszaadja azt a magyaroknak. *Rusu Sándor máramarosi és megyéspüspök rádió és útlevél ügye tárgyában*. 1942. augusztus 18. MNL OL, K 28, 91. csomó. 150. tétel. 1–12.

42 Márton Áronnak például Iuliu Hossu szamosújvári görög katolikus püspök, Gyárfás Elemérnek Emil Hațeganu, a magyar protestáns egyházaknak a román ortodox egyház, román parlamenti képviselőknek magyar kormánytanácsosok voltak a megfelelő alkupárjai.

A jelenségre a tiszti bizottság is felfigyelt, és ha a két bizottsághoz hasonló sérelem érkezett be, igyekeztek a kormányokat annak kölcsönös rendezésére buzdítani.⁴³ Akármennyire is megkeserítette a két kisebbség életét a reciprocitás politikája, a magyar nemzetiségi vezetők szemszögéből mégiscsak elfogadhatónak tűnt, mert kiszámítható volt. Gyárfás beszámolója szerint román sérelem esetén felkérték a magyar kisebbségi vezetőket, hogy járjanak közben annak megszüntetése érdekében, s ha ez nem működött, akkor vezettek be hasonló intézkedést a magyarok ellen is. Szerinte ő az esetek 70–80%-ában sikerrel járt el a magyar kormánynál, ellenkező esetben pedig eltúrték a magyarországi románok helyzetére hivatkozva a diszkriminációt, megszorításokat.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a magyar–románhoz hasonló viszonyosság működött a magyar–szlovák viszonyban is.⁴⁵

Összegzésképpen elmondható, hogyha a két nemzetiség mindennapjait érintő sérelmek különbözőek is voltak, mindkettő esetében helyzetük folyamatos romlásáról beszélhetünk.

2. A német–olasz tiszti bizottság létrejöttének előzményei

Az 1940. augusztus 30-án, Bécsben meghozott tengelyhatalmi döntés a területi kérdéseket leszámítva valójában semmilyen más kérdést nem oldott meg. A körülbelül másfél oldalas dokumentum az új határ, illetve általános rendelkezések mellett minden felmerülő kérdést a két érintett kormány közötti közvetlen tárgyalás révén kívánt tisztázni. Ez megoldhatatlan feladat volt, mivel mindkettő saját szempontjait tartotta fontosabbnak a terület és

43 Probléma akkor akadt, amikor a bizottság által párnak vélt sérelmet a két kormány nem ugyanúgy látta. 1943 márciusában a tiszti bizottság jelezte az összekötő tiszteknek, hogy a tordai magyar és a kolozsvári román kaszinó ügyét lehetne kölcsönösen rendezni. A magyar fél azonban nem fogadta el ezt, jelezve, hogy a tordai kaszinó nem egyenértékű a kolozsvárral, s annak megnyitására cserébe 4 magyar kulturális intézmény megnyitását kéri. *Feljegyzés a brassói tiszti bizottság értekezletéről*. 1942. március 30. MNL OL, K 63, 265. csomó. 27. tétel. 839–849.

44 *Gyárfás Elemér feljegyzése Gebelescu román követségi tanácsossal folytatott megbeszéléséről*, 1942. július 19. MNL OL, K 28, 70. csomó. 117. tétel. 1942-O-23780. 460–463. Az 1942 nyári gabonarekvirálaskor a rendszer valami miatt nem működött, mert a románok kérésére Gyárfás sikeresen közbenjárt, hogy a román szövetkezetek kukoricát exportálhassanak, a román kormány azonban mégis a megtorlás mellett döntött.

45 Erre vonatkozóan bővebben lásd: Janek István: Magyar–szlovák kapcsolatok 1939–1941 között a két állam diplomáciai irataiban. *Aetas*, 2007. 4 sz. 116–142, illetve: Janek István: Magyar–szlovák diplomáciai puhatolozás 1943-ban a két állam egymással szembeni szándékairól. *Regio*, 2006. 3. sz. 97–115.

az ott élő lakosság mindennapjait meghatározó kérdések megoldásánál. Első körben több bizottságot is létrehoztak, amelyek között megindultak a tárgyalások a részletkérdéseket illetően. Legkorábban – a bécsi döntés második pontja értelmében – a bevonulás részletkérdéseinek kidolgozásával megbízott magyar-román katonai bizottság kezdte el működését Nagyváradon Náday István altábornagy és Corneliu Drăgălina tábornok vezetésével.⁴⁶ A bizottság működése sikeresnek tekinthető, azonban már itt felmerültek később megoldhatatlannak bizonyuló problémák, mint például a kiürítendő terület „rendes átadása” formula értelmezése.

A bécsi döntés 6. pontja értelmében a hatalomváltásból eredő minden részletkérdés kidolgozására úgynevezett likvidációs tárgyalások kezdődtek Budapesten. A tárgyalások 1940. szeptember 13. és október 10. között zajlottak Vörnle János és Valer Pop vezetésével.⁴⁷ Ezzel párhuzamosan, minden szakterületre vonatkozóan összesen 11 albizottságot hoztak létre.⁴⁸ A tárgyalások a két fél eltérő prioritásai miatt akadtak el. Míg a magyarok a mindennapi életet befolyásoló gazdasági és jogi kérdéseket akarták tisztázni, addig a román fél számára a legfontosabb kérdésnek az észak-erdélyi román lakosság jogi helyzetének a rendezése számított, amit egy kisebbségi szerződés megalkotásával szeretett volna nyugvópontra vinni. Látva, hogy nem érheti el a kívánt célt, a román fél a másokra hárítva a felelősséget október 10-én a tárgyalások megszakítása mellett döntött, és a tengelyhatalmakhoz fordult segítségért. A bécsi döntés hetedik pontja értelmében a feleknek jogukban állt nézeteltérés esetén ismét a tengelyhatalmakhoz fordulni. A birtokon belül lévő magyar fél ezt nem nézte jó szemmel, és jelezte, hogy egy nemzetközi aktor bevonása miatt a kérdés kikerült a magyar-román kapcsolatok keretéből.⁴⁹ Ettől kezdve 1944 őszéig mindkét kormány nemzetiségpolitikája folyamatos monitoring alatt állt, ami különböző szinteken és formákban zajlott.

Az első, a fenti kérés nyomán létrejött vizsgáló bizottság a német-olasz különmegbízottak bizottsága volt, ami a vezetőik neve után *Altenburg-Roggeri bizottság* néven vált ismertté. Ez két különmegbízottból állt, akiknek feladata

46 L. Balogh Béni: *Küzdelem...* Id. kiad. 53.

47 I. m. 93.

48 Ezen albizottságok: vasúti; posta; pénzügyek; kishatárforgalom; közüzemek és ipar; iratcsere és közigazgatási ügyek; kölcsönös amnesztia; közlekedés és idegenforgalom; hadköteles személyek leszerelése, a rekvirált javak visszaszolgáltatása; menekültek kölcsönös visszafogadása; határ-megállapítás.

49 Pușcaș, Vasile (szerk.): *Transilvania și aranjamentele europene 1940–1944 (Erdély és az európai rendezések)*. Fundația Culturală Română, Cluj Napoca, 1995. 32.

az elkövetett atrocitások és panaszok kivizsgálása, illetve a nézeteltérések felderítése volt. A bizottság tagjai: Günther Altenburg német külügyminisztériumi osztályfőnök, Delfino Roggeri külügyminisztériumi főtisztviselő, illetve a melléjük kirendelt magyar (Újváry Dezső) és román (Gheorghe Davidescu) küldött.⁵⁰ A bizottság tevékenysége tulajdonképpen a térségben megejtett körutazásból állt, aminek során szabad kezet kaptak, hogy betekinthessenek bármilyen aktába, illetve kihallgassanak bárkit a lakosság vagy hivatalnokok közül. A körút 1940. október 17–27. között Észak- és Dél-Erdélyben zajlott. A tapasztaltak alapján jelentést állítottak össze kormányaik részére, ezek pedig ajánlásokat fogalmaztak meg a román és magyar kormánynak. A tíz nap alatt körülbelül 300 km-t tettek meg, és mintegy 500 embert hallgattak ki.⁵¹ A bizottság tevékenységében már tetten érhető a később állandósuló német–olasz tiszti bizottság vizsgálati módszere is: az eset helyszínére való kiszállás és az érintett felek közvetlen meghallgatása. A feszült viszony miatt a fennálló kérdések megoldásáig a külön megbízottak javaslatukban felvetették egy állandó német–olasz tiszti bizottság kiküldését, ami nyomon követné és kivizsgálná az eseteket. Ebben már nem egy körutazásról volt szó, hanem állandó megfigyelésről, illetve a felmerülő panaszok folyamatos gyűjtéséről és kivizsgálásáról. A felvetést mindkét fél elfogadta, így 1941 januárjában felállításra került a 2. állandó tiszti bizottság.⁵² A továbbiakban vizsgálódásunk középpontjában ezen tiszti bizottság működési módszere, illetve a hozzá beérkező magyar és román panaszok kiértékelése áll. Mindennek részletes bemutatása előtt röviden szólnunk kell két másik vegyes bizottságról is, amelyek tevékenysége érintette, illetve részben befolyásolta a tiszti bizottság működését, a panaszok feldolgozását.

3. A Hencke–Roggeri különbizottság tevékenysége

A második német–olasz különbizottság létrejötté tulajdonképpen az állandó tiszti bizottságok csekély hatékonyságának az elismeréseként is fel-

50 L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 104. A német vélemény a különbizottság személyi összetételének alakulására lásd: Juhász Gyula – Pamlényi Ervin – Ránki György – Tilkovszky Loránt (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1968, 360. sz. dokumentum. 540.

51 *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 40.

52 Ugyanezt október közepén Manoilescu román külügyminiszter is felvetette, kérve egy állandó bizottság kiküldését, ami a helyzet rendezéséig a helyszínen maradna és előkészítené a román nemzetiség törvényes státusát. I. m. 33.

fogható. Ha az eredményesen vizsgálta volna ki a panaszokat, hozzájárulva a feszültség oldásához, az érintett kormányok feltehetően nem fordultak volna ismét a tengelyhatalmakhoz. A feszültség ezzel párhuzamosan fokozódott a két kormány között, a magyar és a román nemzetiség helyzete pedig folyamatosan romlott. 1941 szeptemberétől a román kormány nem ismerte el magára nézve kötelezőnek a bécsi döntést.⁵³ A különbizottságok kiküldésének előzménye a román közellátási minisztérium által 1942. június 7-én meghozott bizalmas rendelet, amelyben előírták a magyar lakosság teljes búza- és kukoricakészletének a rekvirálását. A román kormány ezt ellenintézkedésként állította be, válaszként egyrészt az 1940 óta folyamatos észak-erdélyi román menekülthullámra, másrészt a román lakossággal szembeni diszkriminatív élelmiszerellátásra. A román hatóságoknak a magyar lakosság teljes gabonakészletének elrekvirálására irányuló szándékát a brassói tisztbi bizottság vezetője, Hans Dehmel is elismerte, erről – magyar külügyi források szerint – jelentést is küldött saját kormányának.⁵⁴ A magyar kormány azonnal tiltakozását fejezte ki, s a tengelyhatalmakhoz fordult a rekvirálás beszüntetését és a gabona visszaadását követelve. Erre válaszként a románok is ugyanígy jártak el, kérve a románok sérelmeinek beszüntetését.⁵⁵ A tengelyhatalmak ezúttal döntöttek az újabb tisztbi bizottság, az úgynevezett Hencke-Roggeri bizottság kiküldéséről. A magyar fél azonnal elfogadta ezt, míg a románok és elsősorban Antonescu marsall – a románoknak a magyarokénál sokkal súlyosabb sérelmeire hivatkozva – nagyon ingerülten reagált, bár végül is beleegyezését adta a bizottság Romániába történő beengedéséhez és szabad mozgásának biztosításához.⁵⁶ A különbizottság létrejötte nem jelentette a tisztbi bizottságok megszüntetését, sem munkájuk felfüggesztését, inkább annak kiegészítéseként fogható fel. A bizottság az előzőhöz hasonlóan működött: két nagyobb körutat ejtett meg 1942. július 5.–szeptember 5., illetve október 20.–november 20. között, amely nyomán ismét jelentést, majd ajánlásokat fogalmazott meg a magyar és a román kormány felé. Ebben felvázolta az általa a két fél nemzetiségpolitikájában vélt hibákat, illetve megoldási javaslatokat is tett.⁵⁷ A bizottság

53 A bécsi döntés felmondásának körülményeire vonatkozóan lásd: L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 150–157.

54 *A Bukaresti Magyar követség jelentése a Dehmellet folytatott beszélgetésről*, 1942. július 3. K 63, 263. csomó. 27. tétel. 4478/1942. 123. A románok mindebben azt látták, hogy Dehmel túllépte a hatáskörét, erre hivatkozva később kérték menesztését is.

55 L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 236.

56 *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 68.

57 A különbizottság javaslatait közli: i. m.

két tagja Andor Hencke, illetve Delfino Roggeri különmegbízottak voltak, a helyszíni vizsgálatokban azonban részt vettek az állandó tiszti bizottságok tagjai is.⁵⁸ Elviekben a vizsgálat a nemzetiségi kérdés teljes aspektusára kiterjedt, de Dél-Erdélyben elsősorban a rekvirálásokat, Észak-Erdélyben pedig a románok menekülésének okait, illetve az esetleges éheztetést vizsgálták. Vizsgálati módszerük hasonlított az előző, 1940 őszi különmegbízotti kiküldetéséhez, bár az eljárás ezúttal jóval hosszabb volt. Első körben áttanulmányozták a tiszti bizottságoknál lévő panaszokat és jelentéseket, majd több helyszínen több száz embert hallgattak ki. A bizottság vizsgálódásához a román kormány nagy reményeket fűzött,⁵⁹ míg Sztójay Döme berlini magyar követ eleve szkeptikusan fogadta.⁶⁰ A bizottság megérkezése előtt mindkét kormány igyekezett „javítani a helyzetén”: a románok elrendelték az elkobzott gabona visszaszolgáltatását, a magyarok pedig létrehozták az úgynevezett Miniszterközi Bizottságot. A bizottság vizsgálódásának útvonalát folyamatosan egyeztetették az érintett kormányok külügyminisztériumai-val, így azoknak a helyszínen lévő követek és bizalmi emberek segítségével elegendő idejük volt a város és a környék lakosságának a „felkészítésére”. Ezt mindkét kormány ki is használta, és mindent elkövetett saját nemzetiségpolitikájának minél jobb színben való feltüntetéséért, illetve a túloldalon lévő nemzettársak sanyarú sorsának a kidomborításáért. Mivel 1940-ben a panaszt tevő, illetve a bizottság által meghallgatott embereket később a hatóságok megfenyítették, adott esetben megverték, 1942-ben a német és olasz külügyi illetékesek garanciát kértek arra, hogy a kihallgatottaknak nem esik bántódása. A magyar kormány ilyen tárgyú utasítását megtette még a tengelyhatalmak kérése előtt. Mihai Antonescu garantálta ugyan a panaszosok biztonságát, de állítása szerint a magyarok eleve megtiltották a román lakosságnak, hogy panaszt tegyen a bizottság előtt.⁶¹

58 Trașcă: i. m. 284.

59 Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes a legjobb vonatot küldte a bizottság elé. L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 238.

60 Sztójay berlini követ szerint aki ismeri a románokat és azok módszereit, az csak szkeptikusan fogadhat egy nemzetközi bizottságot. *Sztójay berlini követ jelentése a német-olasz rendkívüli bizottság működéséről*, 1942. július 20. MNL OL, K 64 Külügyminisztérium Politika osztályának rezervált iratai (továbbiakban K 64), 95 csomó. 27 tétel. 263 res. pol. 3-6. Hasonlóan vélekedett a magyar külügyminisztérium az erdélyi magyarokat illetően is, szerinte ezek is elveszítették bizalmukat a nemzetközi bizottságokban. *Magyar külügyminisztérium levele a berlini követségnek a különmegbízottak tárgyában*, 1942. július 8. MNL OL, K 64, 95 csomó. 27 tétel. 263 res. pol. 8-9.

61 *Sztójay berlini követ jelentése a német-olasz rendkívüli bizottság működéséről*, 1942. július 20. MNL OL, K 64, 95 csomó. 27 tétel. 263 res. pol. 3-6.

A különbizottság működésének szemléltetésére a továbbiakban két kiszállást – egy magyarországit és egy románait – ismertetek röviden. Az észak-erdélyi kiszállás egyik célpontja Szatmárnémeti és környéke volt, ahol a bizottság 1942. augusztus 6–7. között tartózkodott. Ezt megelőzően, a „terep előkészítésére” már augusztus 5-én a városba érkezett Mihai Marina nagyváradi román konzul, valamint Aurel Socol kolozsvári ügyvéd, az észak-erdélyi románok egyik vezetője. Ők a bizottság megérkezéséig megbeszéléseket folytattak a város román elitjével. Socol augusztus 6-án Nagybányára távozott, Marina pedig 7-én hagyta el a várost, így egyikük sem találkozott a bizottsággal. Az előkészületek célja az volt, hogy minél több panaszos kerüljön a bizottság elé, illetve a kihallgatásra kerülők minél jobban legyenek készítve. A bizottság augusztus 6-án érkezett meg különvonattal,⁶² és a Pannóniában, a város legjobb szállodájában szállt meg. Másnap a vármegyeházán és a görög katolikus plébánián hallgatta ki a panaszosokat. 150 román vonult fel népviseletbe öltözve, de az idő szűkössége miatt nem került mindenki sorra. Délután három környékbeli településre szálltak ki újabb panaszosok meghallgatására, Szamosdobon – ahová a bizottságot román küldöttek is elkísérték – az összegyűlt parasztok megrohamozták a megjelenő román diplomáciai gépkocsit, és összecsókolgatták.⁶³ Másnap, augusztus 8-án reggel Szatmárnémetiben a görög katolikus plébániáról a város román elitjéből álló 32 fős, nemzeti viseletbe öltözött küldöttség vonult át a Pannóniához, ahol instrukciókkal látták el a kihallgatásra várakozó panaszosokat, majd ők is egyenként a bizottság elé járultak. Mind a szamosdobi eseményről, mind a küldöttség vonulásáról fényképet készítettek, amit nyilván később propaganda célokra használtak fel. A város magyar lakossága körében nagy felháborodást keltett a románok vonulása, s nem értették a rendőrség tétlenségét, mivel ők 1940 előtt hasonlót nem tehettek volna meg.⁶⁴

A különbizottság dél-erdélyi vizsgálódásainak, illetve a magyar vezetők taktikájának illusztrálására a fogarasi kiszállást idézem fel. Az észak-erdélyi

62 A hosszabb utakat mindig különvonattal tett meg a bizottság, illetve a meghallgatások egy részét is itt végezték, semleges terepen.

63 Az esetet említi Csatári is, lásd Csatári Dániel: *Forgószeiben. Magyar-román viszony 1940–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969, 132.

64 *A vidéki rendőrség szatmárnémeti kapitányának jelentése a Belügyminisztériumnak a különbizottság szatmári kiszállásáról*, 1942. augusztus 10. MNL OL, K 28, 222 csomó. 439 tétel. 1942-O-23890. 275–278. A rendőrség természetesen nyomon követte a románok minden lépését, de adott ponton utasították a rendőrhatóságokat, hogy csak távolról végezzék a megfigyeléseket, nehogy a bizottság később nehezményezze ezt.

románokkal szemben a magyarok megszervezése itt a Népközösség⁶⁵ feladata volt. A bizottság érkezéséről szóló értesítést, valamint a meghallgatásokra vonatkozó utasításokat ők is előre megkapták, így „teljesen felkészülten vártuk a bizottságot”. A bizottság 1942. július 17-én gépkocsival érkezett a városba. A polgármesteri hivatalban megbeszélést folytatott a város elöljáróival, és ide hívatta a magyarság képviselőit, a helyi Népközösség vezetőit is. Ők az „előre eltervezett” panaszokat adták elő, amiket igyekeztek dokumentumokkal is alátámasztani. A kihallgatás végén egy kilenc oldalas memorandumot adtak át a bizottságnak a magyarság helyzetéről. A bizottság nem is hallgatott ki más magyarokat, még aznap eltávozott a városból.⁶⁶

Már vizsgálódásuk idején több megbeszélést is folytattak a különmegbízottak az érintett kormányok képviselőivel, s ekkor is folyamatosan igyekeztek egyensúlyozni a két fél érdekei között.⁶⁷ Ernst Woerman, a német külügyminisztérium osztályvezetője szerint a különbizottság valószínűleg úgy fog eljárni a beszámoló elkészítésekor, hogy a két féltől szerzett információkat és benyomásokat szembeállítják, s ahhoz fűznek majd megjegyzéseket,⁶⁸ vagyis az érdekellentéteket nekik sem fog sikerülni összeegyeztetni.

A bizottság működése és jelentése azt a célt szolgálta, hogy a tengelyhatalmak szövetségesei közötti feszültség enyhüljön. Mivel azonban a magyar és a román kisebbség helyzetének romlása a két kormány között dúló kölcsönöségi politika következménye volt, lehetetlen feladat volt úgy feltárni a hibákat, hogy azzal mindkét kormány elégedett legyen. Az 1940-es Altenburg-Roggeri bizottsággal ellentétben ezúttal – német kezdeményezésre – átadták a két érintett kormánynak a teljes jelentést és javaslatukat. A jelentés és az ajánlások egyik kormány tetszését sem nyerték el, hiszen kritikát fogalmaztak meg mindkettővel szemben. Eszerint egyikük sem tartotta be a bécsi döntés előírásait, és mindkét kisebbség helyzete tovább

65 A szervezet működéséről bővebben lásd később.

66 *Fogaras megyei Népközösség beszámolója a különbizottság kihallgatásáról*, 1942. július 18. MNL OL, K 28, 222. csomó. 439. tétel. 1942-O-23890. 1439–1441.

67 A vizsgálódás egyik lényeges eleme a román hatóságok által elrendelt rekvirálások, illetve az elvett gabonamennyiség visszajuttatása. A berlini követ beszámolója szerint – mivel a románokat ez nagyon érzékenyen érintette, s a bizottság nem akarta megsérteni a románok presztízsét – erre vonatkozóan csak annyit közöltek a román féllel, hogy „megnyugvással” vették tudomásul, hogy elrendelték a visszaszolgáltatást. *Berlini követség jelentése a különmegbízottak bukaresti tárgyalásairól*, 1942. július 4. MNL OL, K 64, 94. csomó. 27. tétel. 263. res. pol. 9. 12. Mindez akkor íródott, amikor a románok gyakorlatilag csak jelentéktelen mennyiséget adtak vissza a lakosságnak.

68 *Berlini követség jelentése a különmegbízottak működéséről*, 1942. november 25. MNL OL, K 63, 203. csomó. 27. tétel. 232/pol. 1942. 773–775.

romlott. A román kormány elégedetlenségét leginkább a rekvirálás diszkriminatív jellegének a megállapítása váltotta ki, illetve az, hogy a különbizottság továbbra is a bécsi döntés betartása és annak fenntartása mellett kardoskodott. Emellett cáfolta a román propaganda azon állítását, hogy a magyar kormány tudatosan éhezeti a román lakosságot. A jelentés mégis talán a magyar kormánynak volt nagyobb csalódás, mivel amellett, hogy megállapította a román kisebbség helyzetének romlását, egyúttal cáfolta a magyar kormány abbéli jogát, hogy a románokat sújtó diszkriminatív törvényt hozzon. Ezzel pedig a magyarok által a trianoni béke revíziójának tekintett bécsi döntés értelmezését vonta kétségbe.⁶⁹ Habár az ajánlások átadásakor a tengelyhatalmak kérték a két érintett kormányt, hogy ne kezdjen polémiába, ezt egyik kormány sem tartotta be, és mindegyik írásban jelezte kifogásait.⁷⁰ A magyar kormány válaszjegyzékében azt kifogásolta, hogy a különbizottság az 1940-es állapotból indult ki, míg az erdélyi kérdés megértése csak 1918-at és az azt követő események egészét vizsgálva lehetséges.⁷¹ A korabeli magyar politika az integrális revízió álláspontján volt, ehhez akarta – irreálisan – a német támogatást megszerezni.

A Hencke-Roggeri különbizottság működésének rövid ismertetését azért tartottuk fontosnak, mert egyrészt az általuk elkészített jelentés fontos forrás a román és a magyar kisebbség helyzetének a feltárásához, másrészt jól szemlélteti a két kisebbség – s ezáltal kormányaik – hozzáállását a német-olasz bizottságokhoz. Ugyanakkor rámutat arra is, hogy mindkét kormány saját érdekeinek alátámasztására akarta felhasználni a bizottságot: a románok, hogy bebizonyítsák a bécsi döntés tarthatatlanságát, a magyarok pedig, hogy ürügyet nyerjenek Észak-Erdélyben folytatott politikájuk aláta-

69 *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 64–65. A magyar kormány ezen felfogására később még vizsgatérünk. Ugyanakkor az ajánlások kapcsán felszínre került a magyar Külügyminisztérium és Miniszterelnökség közötti ellentét is, előbbi több ponton is igazat adott a különmegbízottaknak, és kifogásolta, hogy az ő sürgetésük ellenére a kormány nem oldotta meg ezeket a kérdéseket, ezáltal külpolitikailag tarthatatlan helyzetet idézett elő. A jelentés kiindulópontjával ők sem értettek egyet, de jogosnak tartották a kritikát a katonai közigazgatás telepéseket és földreformot illető lépéseire vonatkozóan, az egyházi iskolák létesítése megakadályozása, illetve a románokkal szembeni testi erőszak alkalmazása kapcsán. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tájékoztató a minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól*. MNL OL, K 63, 271. csomó. 27. tétel. 100–121.

70 A román kormány erre adott válaszlevelét lásd: *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 48.

71 *A budapesti olasz követséghez eljuttatott magyar szóbeli jegyzék a különmegbízottak ajánlásaihoz*, 1943. május 28. MNL OL, K 70, 351. csomó. 9/b tétel. 25–40.

masztására. A különbizottság működése egyben fordulópont mind a magyar kormánynak, mind a magyar kisebbségnek a bizottságokhoz, valamint a magyar kisebbségnek a magyar kormányhoz fűződő viszonyában.

4. A kolozsvári Miniszterközi Bizottság működése

Mint fentebb jeleztük, a Hencke-Roggeri különbizottság kiküldése előtt a magyar kormány egyik intézkedése az úgynevezett kolozsvári Miniszterközi Bizottság létrehozása volt. A bizottság felállításáról 1942. június 23-án döntöttek, válaszként a román propaganda állítására, miszerint a magyar kormány éhezeti az észak-erdélyi román lakosságot, s az elrendelt diszkrimináló gabonarekvirálás csak az erre adott válasz.⁷² Az intézmény hivatalosan 1942. július 1-én kezdte meg működését Vladár Ervin külügyminisztériumi megbízott vezetésével. Vladár diplomata mivolta azt jelzi, hogy a bizottság szerepe nem merült ki a panaszok kivizsgálásában, hanem a tengelyhatalmak irányában is feladata volt. A bizottság az érintett minisztériumok⁷³ egy-egy képviselőjéből állt össze, célja a „magyarországi román kisebbség panaszainak gyors és eredményes kivizsgálása” volt. Elsősorban a kolozsvári német–olasz tiszti bizottságtól érkező panaszokat vizsgálta – hivatalos indoklás szerint így segítve annak munkáját –, de igyekezett más úton is beszerezni azokat.⁷⁴ A Miniszterközi Bizottság tehát párhuzamosan működött a tiszti bizottsággal. A magyar kormány ezzel egyrészt a román lakosság panaszainak mihamarabbi kivizsgálását és orvoslását célozta meg, másrészt „házon belül”, a német–olasz tiszti bizottság megkerülésével igyekezett elintézni a panaszokat, illetve bebizonyítani, hogy azok csak egyes tisztviselők magatartására, illetve román agitációra vezethetők vissza.⁷⁵ A magyar kormány érvelése szerint csak alapos kivizsgálás révén bizonyítható a panaszok alaptalansága, illetve a tengelyhatalmak előtt is így lehet rámutatni a románok magatartására.

72 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése.* MOL K 63, 1942. 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

73 Miniszterelnökség, Külügyminisztérium, Belügyminisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Honvédelmi, Közellátásügyi Minisztérium és Földművelésügyi Minisztérium.

74 *A Belügyminisztérium 4823 sz. bizalmas rendelete a Miniszterközi Bizottság megalakításáról,* 1942. július 2. MOL K 149 Belügyminisztérium Rezervált iratai (továbbiakban K 149), 130. doboz. 6. tétel. 1942-6-7406. 4.

75 A bizottság működésével az alsó szintű közigazgatási hatóságok esetleges elfogultságát is ki akarták küszöbölni. A magyar szakirodalomban elsőként Csatári Dániel foglalkozott a bizottság működésével, lásd Csatári: i. m. 125.

Témánk szempontjából amiatt fontos a bizottság, mert nemcsak kivizsgálta, hanem gyűjtötte és egységes kartotékrendszerbe rendezte⁷⁶ a román panaszokat, és úgynevezett panasztérképeket is készített. Bár keveset tudunk a bizottság működéséről, és a kartotékrendszer sem maradt fenn, maga az elképzelés fontos adalék a panaszok feltérképezéséhez, a nemzeti-ségi probléma kezeléséhez. A kartotékrendszer kezdetben Kolozsváron volt, majd politikai célból (hogy a Miniszterelnökség és Külügyminisztérium minél hamarabb hozzájusson és propaganda célokra használhassa) 1943 elején a budapesti várba költöztették, ahol feltehetően a Miniszterelnökség II. osztályán nyert elhelyezést.⁷⁷ A kartotékrendszer nyilvántartása és a panaszok gyűjtése itt zajlott 1944 közepéig, amikor feltehetően az osztály Parádfüldre való költözésekor a Vladár-bizottság is oda került.⁷⁸ A Miniszterközi Bizottság emellett propaganda és felvilágosító tevékenységet is kifejtett. Összefoglalókat és albumot adtak ki a román lakosság „valós helyzetéről”, illetve két füzetben Népszerű Közigazgatási Tájékoztató címen román nyelven kiadták a nemzetiségeket érintő fontosabb jogszabályokat.⁷⁹

A Miniszterközi Bizottság tevékenysége hasonlított a német–olasz tiszti bizottság működéséhez, de igyekeztek javítani az észlelt hiányosságokon. A panaszokat részben a tiszti bizottság, részben a román követség, illetve a Külügyminisztérium útján szerezték be. Ezeket az elnök tárgykör szerint továbbította az illetékes minisztérium képviselőjének, aki eljárta az ügyben: dokumentumokat kért az üggyel kapcsolatban az illetékes közigazgatási hatóságtól, vagy – ha szükségesnek tartotta – személyesen is kiszállt a helyszínre, ahol tanúkat hallgathatott meg. A bizottság elvárása az volt, hogy az ügy minél hamarabb kivizsgálást nyerjen, a minisztérium képviselője megállapítsa annak jogosságát vagy alaptalanságát, illetve levonja a konkrét panaszból a tanulságokat, és ugyanakkor személyes felelősséget is vállalt vizsgálódásának eredményeiért. Minden ügyről beszámoló született, amit elküldtek a Miniszterelnökségnek és a Külügyminisztériumba, illetve bekerült

76 Ennek ismertetésére később még visszatérünk.

77 *Miniszterközi Bizottság feljegyzése az átszervezésről*. 1943. március 31. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1943-O-21540. 130.

78 *Miniszterelnökség feljegyzése a IIa és IIb osztály elköltöztetése tárgyában*, 1944. július 6. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-S-27220. 409–410. A dokumentumokból nem derül ki, hogy a kartotékrendszert is leköltöztették-e ekkor, vagy az Budapesten maradt, s feltehetően az ostrom során pusztult el.

79 *Összefoglalás a Miniszterközi Bizottság munkásságának különböző vonatkozásairól*, 1943. november 14. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 674–696.

a kartotékrendszerbe is. A bizottság elnöke ennek nyomán ajánlásokat fogalmazott meg a tiszti bizottság felé.⁸⁰ A dokumentumokból nem világos a Miniszterközi és a tiszti bizottság közötti viszony, mivel a panaszok egy részét a Miniszterközi Bizottság a tiszti bizottságtól kapta, de saját hatáskörben ez utóbbi is kivizsgálhatta ugyanazt a panaszt. Az sem világos, hogy a Vladár vezette bizottság közölte-e vizsgálódásainak eredményét?

Mivel a bizottságnak propagandisztikus céljai is voltak, és mert nem maradt fenn a tevékenységükkel kapcsolatos anyag, nehéz megítélni annak valós jelentőségét. Saját beszámolójuk szerint 1942-ben 882 panasz futott be hozzájuk, ebből 738-at vizsgáltak ki. A legtöbb – 372 eset – az iparrevízió⁸¹ miatt érkezett be, ezt követték a közigazgatással kapcsolatos panaszok (176 eset).⁸² A bizottság munkája az iparral és a kereskedelemmel kapcsolatos panaszok kivizsgálása terén volt a legeredményesebb, e két téren minden panaszt sikerült kivizsgálniuk. A legrosszabb helyzetben az ingatlanok kapcsán befutott panaszok voltak, ezek közül csak 12 esetet vizsgáltak ki, de a munkát nehezítette az is, hogy a panaszok megítélése elvi kérdésekbe ütközött.⁸³ Másik nagy lemaradásuk a közigazgatási panaszok terén volt, ezt a vizsgálatot végző előadó hiányával magyarázták.⁸⁴ A bizottság elvi jelentőségét abban látták, hogy sikerült visszaverni a román propaganda állításait a panaszok mennyiségéről, illetve bebizonyították ezek többségének alaptalanságát. Ugyanakkor bizonyították azt is, hogy a román lakosság joggal fordulhat a magyar hatóságokhoz és reménykedhet panasza elintézésében, saját megfogalmazásuk szerint ezáltal „visszavezették a románokat a magyar közigazgatás útjára”;⁸⁵ a panaszok kivizsgálásából sikerült kiiktatni

80 *Jelentés a Miniszterközi Bizottság létrejöttéről*, 1943. február 4. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 4-5.

81 1942 folyamán a magyar kormány az iparendeléylek felülvizsgálatát rendelte el, amely során különböző közigazgatási eljárások, illetve a magyar törvény szigorúbb előírásainak való meg nem felelés ürügyén igyekeztek minél több nemzetiségi személytől visszavonni azt.

82 A panaszok további megoszlása: 59 eset földdel és ingatlannal, 70 hadsereggel és munkaszolgálatossal, 24 közellátással, 86 adózással, 35 pedig egyházi és iskolaüggyel kapcsolatos.

83 Az ingatlannal kapcsolatos kérdésekre a dolgozat során még visszatérünk.

84 *Külgyminisztérium jelentése a Miniszterelnökségnek a román sérelmek nyilvántartásáról*, 1943. február 15. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 23-25. A beszámoló nem tesz említést arról, hogy a kivizsgált panaszok közül hányat találtak jogosnak.

85 *Beszámoló a miniszterközi bizottság egyéves tevékenységéről*, 1943. július 6. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 77-80. A beszámoló szerint ezen tényeket

a tisztii bizottságot, s így azok nem juthattak el a tengelyhatalmakhoz. Külügyminisztériumi beszámoló szerint a panaszok száma – elsősorban a Miniszterközi Bizottság működése miatt – 1943 első felétől csökkenni kezdett. Az 1943-as és későbbi kivizsgálásokról már nincsenek kimutatásaink, illetve saját kutatásaink nem ezt bizonyítják: ha volt is csökkenés, az nem volt látványos, illetve nem mutatható ki összefüggés a csökkenés és a bizottság tevékenysége között.⁸⁶

A bizottság – a panaszok kivizsgálását és az ennek nyomán szerzett tapasztalatokat összesítve – folyamatosan jelentésekkel látta el a kormányt, elősegítve a további intézkedéseket, illetve anyagot szolgáltatva a minél szakszerűbb propaganda kifejtéséhez. Nem maradtak fenn nagy számban ezek a beszámolók, a meglévők alapján azonban úgy tűnik, hogy a bizottság egyre több retorzió bevezetésére tett javaslatot, feltehetően a románok magyarellenes intézkedéseinek ellensúlyozására. Javasolták például utazási korlátozások és hadbírósi perek alkalmazását nemzetiségi ügyekben, a dél-erdélyi magyar panaszok számának növelését, illetve a menekültkérdés propagandaakciókra és nyomásgyakorlásra való kihasználását.⁸⁷ Másrészt a maguk részéről bizonyítottan látták, hogy a román lakosság valójában elégedett a magyar uralommal, a köz- és jogbiztonsággal, illetve korrupciómentességgel, s a panaszok nagy része csak egyes agitátoroknak köszönhető.⁸⁸ Ezek kiszűrését szolgálta az úgynevezett panaszterkép is: a beérkező panaszokat keletkezésük helyének megfelelően téképre vitték fel, kiszűrve, hogy honnan érkeznek be a legtöbb, s hol működhetnek esetleges agitátorok. Jelenlegi forrásaink szerint külső aktivistákat leginkább a határövezetben, Máramaros és Beszterce-Naszód vármegyében véltek felfedezni, holott nem innen érkezett a legtöbb panasz. Ennek megoldására két javaslattal is elő-

mind a tisztii bizottság, mind Emil Hațieganu, az észak-erdélyi románok politikai vezetője elismerte.

86 Román források vizsgálata szerint 1942 végén és 1943 első felében a román összekötő tiszt naponta átlagban 0,7 panaszt terjesztett elő a kolozsvári tisztii bizottságnak. ANIC, Fond 1348, dos. 48. Kérdés persze, hogy ezek közül hány jutott el a Miniszterközi Bizottsághoz.

87 A javaslat lényege, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétben, amikor a menekülteket széttelepítették az ország területén, Dés mellett hozzanak létre egy központi menekülttábor, s oda zsúfolják be az újonnan érkező magyar menekülteket. Emellett – ugyancsak román mintára – javasolták a menekült családok románokhoz való bekebelezését is. *Miniszterközi Bizottság javaslatai a kormány számára*, 1943. november 14. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 370–371.

88 *Az észak-erdélyi magyar kormányintézkedések és a román panaszok ismertetése*. 1942. MOL K 63, 259. csomó. 27. tétel. 674–696.

állt a bizottság. Egyrészt a beazonosított provokátorok kis csoportjának példás, több éves börtönbüntetésre ítéletét szorgalmazta, másrészt – a lépés nemzetközi és dél-erdélyi magyarságot retorzióként sújtó voltát is beleszámítva – a két érintett vármegye román tömbjének a határövezetből való kitelepítését, és ezzel a Romániából érkező „hatásoktól” való elszakítását. A javaslat lényege, hogy a határ menti román többségű települések lakosságát telepítsék pár tíz kilométerrel odébb, de lehetőleg hagyják ugyanabban a vármegyében és helyükbe elsősorban székelyeket telepítsenek.⁸⁹ Az egyedi terület, ahol a bizottság enyhítésre, az esetleges újabb sérelmek csökkentésére tett javaslatot, az a földkérdés volt. Elsősorban az állami elővásárlás szigorú alkalmazását és annak 1940 előttre való kiterjesztését kifogásolták. Javasolták, hogy rokoni öröklés esetében, illetve tiszta román vidékeken ne éljenek ezen lehetőséggel, és csak a szórványvidéken igyekezzenek megakadályozni a románok földszerzését.⁹⁰ 1941 decemberében a román lakosság földvásárlásának kérdésében egy értekezletet is tartottak Kolozsváron, ahol Észak-Erdély területét a magyarság arányának megfelelően három régióra osztották, s ennek függvényében engedélyezték vagy teljesen korlátozták az ingatlanforgalmat a román kisebbségek számára.⁹¹

Román részről hasonló bizottság nem létezett, illetve a román kormányzati szervek nem is gyűjtötték a dél-erdélyi magyarok sérelmeit. De a Miniszterközi Bizottsághoz hasonló, központi, elsősorban propagandacélokat szolgáló szerv létrehozására a román összekötő tiszt többször is javaslatot tett. Négy miniszteri biztos kiküldését javasolta, akik összesítenék és feldolgoznák a magyarországi románok panaszait, s propaganda célokra használható anyagokkal látnák el a kormányzatot, illetve az észak-erdélyi románságot. A dél-erdélyi magyarok ügyeinek kezelése itt sem merült fel.⁹²

89 *Miniszterközi Bizottság beszámolója a határövezetben végzett vizsgálatairól*, 1943. november 6. MNL OL, K 28, 92. csomó. 150. tétel. 1943-O-21757. 243–246. A javaslat megindokolására egy elég sajátos érveléssel álltak elő, a kormány hivatkozzon a Hencke-Roggeri bizottság ajánlásaira, ami szerint mindkét kormány tegyen meg mindent a menekültáradat megfékezésére, a lakosság határövezetből való kitelepítése pedig ezt a célt is szolgálja.

90 *Miniszterközi Bizottság javaslatai a kormány számára*, 1943. november 14. MNL OL, K 28, 222. csomó. 441. tétel. 1944-O-16861. 370–371.

91 Az értekezletre vonatkozóan bővebben lásd: Tóth-Bartos András: Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2013, 285–313.

92 *Román összekötő tiszt jelentése a Külügyminisztériumnak*. 1942. október 28. ANIC, Fond 1348, dos. 32. 74–75.

5. A német-olasz tiszti bizottság működése

1940 őszén, az Altenburg-Roggeri különbizottság működése közben került fel egy hasonló összetételű bizottság munkája állandósításának az ötlete, amelyhez mindkét kormány beleegyezését adta. A magyar-román kapcsolatok tükrében ezt akár a bécsi döntés egyféle kudarcaként is felfoghatjuk, ugyanis ezzel mindkét kormány beismerte, hogy nem képes a felmerülő kétoldali problémákat megoldani. Új helyzet állt elő a román-magyar viszonyban és a kisebbségi kérdésben, először fordult elő, hogy – ha nem is semleges, de – nemzetközi bizottság alakult kimondottan a kisebbségi kérdés és panaszok kivizsgálására és kezelésére. A különbizottságokkal összevetve a német-olasz tiszti bizottság célja nem egy jelentés elkészítése volt, hanem a vizsgálódás állandósítása. Ugyanakkor végig az érintett területen tartózkodtak, adott esetben napokon belül a sérelem helyszínére mehettek, vagy kihallgathatták az érintett felet. Így benyomásaikat nem másodkézből szerezték, habár mindkét kormány igyekezett folyamatosan befolyásolni és saját javára meggyőzni a bizottság tagjait. Ugyanakkor a bizottság sem lehetett teljesen független vagy semleges, mivel tagjai elsősorban a delegáló két nagyhatalom – Németország és Olaszország – képviselői voltak, és a legfőbb szempont saját kormányaik érdekeinek a képviselete volt. Jelenlétükkel azt szolgálták, hogy a magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés a tengelyhatalmak érdekeinek megfelelően alakuljon. Munkájukat befolyásolta az érintett államok tengelyhatalmakkal való viszonyának alakulása, a tengelyhatalmak közötti viszony, illetve maga a bizottság személyi összetétele is.

A bizottság megalakulásáról az első információ 1940. december közepéről származik, amikor Ermansdorf budapesti német követ közölte a magyar külügyminisztériummal, hogy a tengelyhatalmak döntöttek a tiszti bizottság felállításáról, s az kész bármikor a helyszínre érkezni. Ekkor értesülhettünk arról is, hogy két bizottság fog alakulni, egyik Kolozsvár székhellyel a románság sérelmeivel, a másik Brassóban a magyarság sérelmeivel fog foglalkozni.⁹³ A bizottság összetétele a tengelyhatalmak közötti egyenrangúságot is hivatott volt tükrözni, a brassói élén egy német törzstiszt állt, munkáját egy olasz kapitány segítette, a kolozsvári esetében pedig épp fordítva volt. A kolozsvári tiszti bizottság Carmelo Sigliuzzo őrnagyból és Julius Elfrig kapitányból, a brassói pedig Hans Dehmel őrnagyból és Peppino Passanisi kapitányból állt. Mindkét bizottság mellett segédszemélyzet is

⁹³ *Feljegyzés Vörnle János és Ermansdorf német követ megbeszéléséről.* 1940. december 11. MNL OL, K 83, Berliini követség irata, (továbbiakban K 83), 10. csomó. 3.

működött, elsősorban gépíronók, tolmácsok és sofőrök.⁹⁴ Érdekes volt a bizottság hatáskörének megállapítása is, ugyanis annak kijelölésekor nem az államhatárt, hanem a Maros vonalát adták meg elválasztónak, a brassói bizottsághoz a Marostól délre fekvő területek tartoztak, kivéve Maros-Torda megyét (de beleértve az egész Székelyföldet), a kolozsvárihoz pedig a Marostól északra fekvő területek, beleértve a fent említett megyét is.⁹⁵ Így mindkét bizottságnak illetékessége volt mindkét állam területén, de a fő szempont inkább a nemzetiség szerinti elkülönítés volt. A kolozsvári bizottság foglalkozott a román, a brassói a magyar lakosság sérelmeivel, országhatártól függetlenül. 1942 decemberétől – feltehetően magyar kezdeményezésre – a területi elhatárolásban is változás állt be, ekkortól Maros-Torda megye átkerült a kolozsvári bizottsághoz, Arad megye pedig a brassóihoz.⁹⁶

Román kezdeményezésre, a kormányokkal való kapcsolattartás és a bizottság munkájának segítése végett, román és magyar összekötő tiszteket neveztek ki a bizottságok mellé. Ezek száma kezdetben egy-egy fő volt a megfelelő segédszeméllyel, így a kolozsvári bizottság mellé magyar részről Dunst László százados, a brassói bizottság mellé pedig román részről Valerian Popescu százados volt beosztva. 1941 végétől román kérésre számukat megduplázták, azonban magyar javaslatra ezek már nem tartózkodhattak az illető bizottság működési területén.⁹⁷ A kolozsvári mellé beosztott Alfred Negulescu, illetve később Virgil Bichiceanu százados Tordán, míg a brassói mellé beosztott Simándy Lajos főhadnagy Sepsiszentgyörgyön székelt.⁹⁸ Nehéz meghatározni a bizottság jellegét is, mivel annak tag-

94 A segédszemélyzetet és a gépjárműveket a tengelyhatalmak konzulátusa biztosította a bizottság részére, azonban az ehhez szükséges üzemanyagot már a két érintett kormány. *A német-olasz tisztí bizottság működési szabályzata*. MNL OL, K 83, 10. csomó. 1078–1079.

95 *A magyar külügyminisztérium átirata a belügyminisztériumnak a tisztí bizottság megalakulása ügyében*, 1942. január 22. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 5.

96 A megyék pontos felosztása: a kolozsvári bizottsághoz tartozott a magyarországi Beszterce, Bihar, Kolozs, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegye, illetve Romániából Bihar és Kolozs-Torda megye. A brassói bizottsághoz tartozott a romániai Fehér, Arad, Brassó, Krassó, Fogaras, Hunyad, Szörény, Szeben, Nagyküküllő, Kisküküllő és Temes megye, illetve Magyarországról Csik, Háromszék, Udvarhely és Maros-Torda vármegyék. *Brassói tisztí bizottság jelentése a román összekötő tiszteknél*. ANIC, Fond 1348, dos. 23. 82.

97 *Román Külügyminisztérium levele a Nagyvezérkarhoz*, 1941. november 21. ANIC, Fond 1348, dos. 31. 3.

98 *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 53.

jai az illető állam hadseregének aktív katonái voltak, ugyanakkor diplomáciai útlevelel rendelkeztek, a kapcsolatot viszont mind a saját, mind az érintett kormányokkal a konzulátusokon, illetve a külügyminisztériumokon keresztül tartották, s nekik tettek jelentéseket.

A hároméves működés során a bizottság személyi összetétele többször is változott. Ennek oka elsősorban az érintett kormányoknak az illető tagok hozzáállása miatti elégedetlensége volt. 1943 júliusától, Olaszország háborúból való kiválását követően, a bizottság olasz tagjai visszavonultak, tevékenységüket a német tisztiek vitték tovább.⁹⁹ A magyar Vezérkari Főnökség részéről felmerült, hogy az olasz résztvevőt japán képviselő bevonásával kellene pótolni, de a külügyminisztérium ezt elvetette.¹⁰⁰ 1944-ben még működött a bizottság, feloszlatajáról nincsenek pontos információink, valószínűleg a román kiugrást követően szüntette be végleg tevékenységét. A könyvnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatban mutatjuk be a személyi változások alakulását:

Kolozsvári bizottság		Brassói bizottság	
Olasz	Német	Német	Olasz
Carmelo Sigliuzzo őrnagy (1941 jan.-1941 nov.)	Julius Elfrig százados (1941 jan.-ápr.)	Hans Dehmel őrnagy (1941 jan.-1943 máj.)	Peppino Passanisi százados (1941 jan.-1943 júl.)
Leone Sircana őrnagy (1941 nov.-1943 júl.)	Alfred Krehl százados (1941 ápr.-1942 ápr.)	Walter von Kensitzky ezredes (1943 máj.-1944)	
	Werner Haag százados (1942 ápr.-1944)		

Ha döntően nem is, de a bizottság működését és eredményességét mindenképpen befolyásolta annak személyi összetétele is. A tengelyhatalmak - érthető módon - igyekeztek helyismerettel rendelkező tiszteket küldeni a

99 Román forrásokban ezt követően már csak Német tiszti bizottságként fordul elő.

A bizottság további működéséről Csatári is említést tesz, azonban nem részletezi működésének pontos idejét. Lásd Csatári: i. m. 125.

100 Hadtörténeti Levéltár, Vezérkari Főnökség iratai, 1943, 1. oszt. 5891/el. 339-340.

helyszínre,¹⁰¹ ennek azonban az lett a következménye, hogy az érintett kormányok rendszeresen elfogultsággal vádolták őket, aminek volt is némi alapja. Jól jelzik ezt a táblázatból is kirajzolódó gyakori tagcserék. Másrészt egyértelmű, hogy az olasz tagok sokkal passzívabbak voltak a bizottság munkáját illetően,¹⁰² a legjobb képességűnek és legaktívabbnak – az egész bizottság egyféle vezetőjének is tekinthető – Hans Dehmel őrnagy bizonnyult. Az olasz tagok közül Sigliuzzónak és Passanisinek is szerelmi viszonya volt a bizottság egyik titkárnőjével, Franz Mariával.¹⁰³ Ugyanakkor mindkét említett olasz tisztről feltételezhető, hogy románbarát beállítottságú volt,¹⁰⁴ míg a németek közül Haag századosról¹⁰⁵ és Dehmel őrnagyról az ellenkezője mondható el. Mindezekén túl a tiszti bizottság személyzete között is rossz viszony volt, s igyekeztek egymásnak kellemetlenségeket okozni.¹⁰⁶

101 Elfrig százados az egykori bräilai német konzul fia, a felesége román volt, Dehmel felesége pedig szász.

102 A brassói konzulátus jelentése szerint a bizottságban Dehmel őrnagy intézte az ügyeket, Passanisi csak aláírt. *Brassói konzulátus jelentése a külügyminisztériumnak a tiszti bizottság működéséről*, 1941. október 9. MNL OL, K 63, 264. csomó. 27. tétel. 57 pol./1941. 532–533.

103 *Sztankay brassói konzul levele Újváry Dezső követségi tanácsosnak*. 1942. július 18. MNL OL, K 64, 95. csomó. 27. tétel. 278 res. pol. 5. Sigliuzzo állítólag meg is kérte a nő kezét, aki azt elutasította, s ezért kérette át magát a brassói bizottsághoz. Franzról egyébként feltételezhető, hogy a román titkosszolgálat beépített embere volt. *Török Sándor brassói alkonzul beszámolója Franz Mariáról*. MNL OL, K 64, 90. csomó. 27. tétel. 605. res. pol. 5.

104 Sigliuzzót többszörös magyarellenes kijelentései miatt a magyar kormány kérésére hívták vissza. *Feljegyzés Bárdossy miniszterelnök olasz követtel folytatott megbeszéléséről*. 1941. augusztus 4. MNL OL, K 63, 90. csomó. 27. tétel. 599 res. pol. 7. Passanisi pedig egy tanulmányt készített az erdélyi kérdés megoldásáról, amiben a román kontinuitásról, és Erdély Romániához való visszakerülésének elengedhetlenségéről értekezett. *Peppino Passanisi, Az erdélyi kérdés*, ANIC, Fond 1348, dos. 11. 1-23

105 A román összekötő tiszt jelentése szerint Haag százados Haller Istvánnal, a Hangya szövetkezet elnökével ápolt baráti viszonyt. *Román összekötő tiszt 2427 sz. jelentése a kolozsvári bizottságról*. 1942. december 21. ANIC, Fond 1348, dos. 9. 40-43. Dehmel leváltását pedig a román kormány kezdeményezte arra hivatkozva, hogy az többször tiltakozott a román kormány lépései ellen. *Memorandum Hans Dehmel hadnagyról*, ANIC, Fond 1348, 1943. március 14. dos. 25. 14–25.

106 Az 1942. februári kolozsvári bizottsági értekezletet követően Dehmel és Sircana összeveszett, mivel az olasz tagnak nem tetszett, hogy az ülést Dehmel vezette. Diplomáciai jelentések szerint Dehmel ezt követően ráírvallt Passanisire, hogy az miért nem képviselte a brassói bizottság érdekeit, aminek ő is tagja, de Passanisi kijelentette, hogy ő csak olasz érdekeket képvisel. *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterel-*

A bizottság működésének és eredményességének megítéléséhez annak megalakulásakor kapott jogosítványait, illetve az ebben bekövetkezett változásokat kell szemügyre vennünk. A feladatot nehezíti, hogy nem állnak rendelkezésünkre német vagy olasz források arról, hogy maguk a tengelyhatalmak milyen szerepet is szántak a bizottságnak, amikor felvetették annak létrehozását. Ugyanígy a rendelkezésünkre álló román forrásokból is kevés információ nyerhető, ezért elemzésünket elsősorban magyar diplomáciai forrásokra alapozzuk, és az ebből kiolvasható képre korlátozzuk. A bizottság a kezdetektől csekély hatáskörrel rendelkezett, feladatát leginkább csak a panaszok összegyűjtésében, rögzítésében jelölték ki, s konkrét feladatul csak a kiutasítási és erőszakos cselekedetek kivizsgálását kapta, de ezeket is csak a tengelyhatalmak beleegyezését követően. A szabályzat szerint az ügymenet a következőképpen alakult: a bizottságok jelentették a követségeken keresztül saját kormányaiknak a hozzájuk beérkező eseteket, a kormányok kiértékeltek azokat, majd döntöttek a panaszok további sorsáról; a súlyosabb eseteket jelezték az illető kormánynak, és kérték az ügy kivizsgálását, illetve elintézését.¹⁰⁷ Eszerint nem a bizottság tagjai döntöttek a panaszok kivizsgálásáról, illetve – ami a legnagyobb hiányosságuk volt – kivizsgálás esetén nem volt semmilyen eszköz a kezükben, amivel szankcionálhatták volna az illető személyt vagy hatóságot. Így egy sérelem sorsát nem annak súlyossága döntötte el, hanem a tengelyhatalmak pillanatnyi érdeke, hogy egyáltalán közölték-e azt az illetékes kormánnyal, s kérték-e annak orvoslását. Mindehhez még hozzájárult, hogy a bizottság diplomáciai testületnek minősülve területen kívüliséget élvezett, illetve semmilyen elszámolási kötelezettséggel nem rendelkezett a román, illetve magyar kormányok felé. Így, ha csak a működési szabályzatát vesszük figyelembe, a tiszti bizottság tulajdonképpen egy légüres térben mozgó kirakatszervezet, aminek egyedüli feladata a tengelyhatalmak érdekeinek képviselése. A felsoroltakon túl, a szabályzatnak egyéb hiányosságai is voltak: nem rögzítette a panaszbeszerzés, illetve a kivizsgálás módját, azaz hogy azt a bizottságnak kell-e személyesen megejtenie a terepen, vagy az illetékes hatóságokra kell-e bíznia. Ugyanígy nem volt szabályozva az időkorlát sem, hogy a bizottságnak volt-e visszamenőleges jogköre, és vizsgálhatott-e megalakulása (1941. január) előtt keletkezett panaszokat. Menet közben a bizottság tagjai – feltehetően Dehmel kezdeményezésére – úgy döntöttek, hogy ezt megelőző eseteket

nökségnek a tiszti bizottságok Kolozvári értekezletéről. 1942. április. 16. MNL OL, K 63, 443. csomó. 27. tétel. 132 pol./1942. 73-74.

107 *A német-olasz tiszti bizottság működési szabályzata.* MNL OL, K 83, 10 csomó. 1078-1079.

csak akkor vizsgálják ki, ha azok szoros összefüggésben állnak későbbi ügyekkel.¹⁰⁸

Mivel a megalakulásakor még nem volt szó a bizottság mellé beosztott összekötő tisztekről, a szabályzat erről nem is tesz említést, illetve kezdetben nem volt világos ezen személyek feladata, illetve kompetenciája. A román összekötő tiszt működését szabályozó rendeletből – feltehetően a magyar összekötő tiszt működési szabályzata is hasonló lehetett – alkothatunk némi képet, hogy a két kormány (jelen esetben a román) milyen szerepet is szánt neki. Egyik legfontosabb feladata nyilvánvalóan a kapcsolattartás volt a saját kormánya és a bizottság között, átadta a panaszokat, illetve átvette a bizottságtól érkező javaslatokat. Idővel, a tiszti bizottság aktivitásának a mérséklődését követően az összekötő tiszt szerepe felértékelődött, az ügyek többségét vagy ő személyesen oldotta meg, vagy rajta keresztül „intéztette” el a bizottság. Mindezek mellett természetesen legfőbb feladata – a bizottsághoz hasonlóan – saját kormánya, illetve a román kisebbség érdekeinek a képviselése és védelme. Így feladata volt, hogy minden román sérelmet továbbítson a bizottság felé, kihasználjon minden alkalmat, hogy egy-egy román menekültet a bizottság elé kíséren, információval lássa el azt, illetve „felvilágosítsa”, más szóval befolyásolja, ha úgy érzi, hogy az illetékes hatóságok félre akarják vezetni a bizottságot. Ugyanakkor a bizottság egyetlen kérését sem utasíthatta vissza, előzékenyen kellett velük viselkednie, és törekednie kellett a személyes jó kapcsolat kiépítésére.¹⁰⁹

A bizottság – működésének megkezdését követően – szerencsésen túllépett a szabályzatban foglaltakon, s igyekezett aktívan és hatékonyan fellépni a panaszok kivizsgálásában, adott esetben túl is lépve a neki eredetileg szánt szerepen. Rendelkezésünkre álló információk szerint a bizottság 1941–1944 közötti működését¹¹⁰ három periódusra oszthatjuk: 1.) 1941. január–1941. május: a bizottság a szabályzatot túllépve aktívan lép fel a panaszok kivizsgálásában, s azokat személyesen, a terepre kiszállva igyekszik tisztázni.

108 *Miniszterelnökség átirata a tiszti bizottság elé kerülő panaszok tárgyában*, 1941. május 6., MNL OL, K 28, 90. csomó. 149. tétel. 1941-L-18052. 424. A magyar kormánynak megfelelt ez a döntés, mivel a legsúlyosabb románellenes atrocitások ezt megelőzően, a katonai közigazgatás idején történtek, és ezeket amúgy is már kivizsgálta az Altenburg-Roggeri bizottság.

109 *Román összekötő tiszt működését szabályozó rendelet*. ANIC, Fond 1348, dos. 32. 6-10.

110 1943 eleje után nincsenek részletes információink a bizottság működését illetően, a létező információk azonban arra utalnak, hogy ezt követően – s elsősorban az olasz kiválás után – már nem következett be lényeges módosulás.

2.) 1941. május–1941. december: a bizottság aktivitása csökken, az esetek kivizsgálását egyre inkább a magyar, illetve román hatóságokra bízzák. 3.) 1941. december–1942. június: a bizottság szinte egyáltalán nem száll ki terepre, minden ügyet az összekötő tisztén keresztül a hatóságokkal vizsgáltattak ki, ennek ellenére a magyar hatóságok hasznosnak tartották még a bizottság létét. 4.) 1942. június–1944 vége: a magyar kormányzat elveszíti bizalmát a bizottságban, a Miniszterközi Bizottság létrehozásával igyekeznek kiiktatni a panaszok kivizsgálásából, s felveti annak feloszlását is.

Az első szakasz a bizottság megalakulásától az 1941. május 16-án Münchenben megtartott értekezletig tartott. Ez alatt az idő alatt a bizottság a legaktívabb periódusát élte, a tavaszi hónapokban végig úton vannak, bejárják a fontosabb helyeket, és személyesen igyekeznek kivizsgálni minden panasz esetet. A bizottság ezen kezdeti aktivitásával valószínűleg igyekezett mind a tengelyhatalmak, mind az illetékes kormányok felé saját fontosságát bizonyítani, ezzel megalapozva további fennmaradását. Feladatát nemzetközi rendőri funkcióként fogta fel: a konkrét esetek kivizsgálása révén a hasonló esetek jövőbeni előfordulásának megakadályozását remélték, valamint a két ország közötti feszültségek csökkenését.¹¹¹ A román fél a kezdetektől nagyobb aktivitást mutatott, s a konzulátusokon keresztül¹¹² igyekezett elárasztani a bizottságot panaszokkal. A magyar fél kezdetben passzívan mutatkozik, a bizottsághoz eljuttatott összefoglalókon keresztül próbáltak elvi ügyeket felvetni, erre azonban a bizottság nem tűnt fogékonynak, inkább konkrét esetek kivizsgálására koncentráltak. Emiatt, illetve mert a kevés magyar panaszból a bizottság arra következtetett, hogy a magyaroknak nincsenek is sérelmeik, a magyar Vezérkari Főnökség kérte az illetékeseket, hogy küldjenek minél több magyarokat diszkrimináló ügyet.¹¹³ A magyar sérelmek összegyűjtését a romániai magyarság képviselőjének a Magyar Népközösség és a konzulátusok végezték, azonban 1941. januárjában a nagyenyedi népközösségi központi iroda bezárását követően a brassói tisztí bizottság nem ismerte el a Népközösséget, és vezetőjét, Gyárfás Elemért is csak magánemberként volt hajlandó fogadni.¹¹⁴ 1941 márciusá-

111 *A brassói konzulátus beszámolója a német-olasz tisztí bizottság eddigi működéséről*, 1941. március 11. MNL OL, K 28, 69. csomó. 117. tétel. 1941-G-17141.

112 A likvidációs tárgyalások eredményeként 1940 őszén a román fél Nagyváradon és Kolozsváron, a magyar pedig Aradon és Brassóban nyithatott konzulátusokat.

113 *Vezérkari Főnökség jelentése a belügyminisztériumnak a sérelmek összegyűjtéséről*, 1941. március 12. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 194–195.

114 *A brassói konzulátus beszámolója a német-olasz tisztí bizottság eddigi működéséről*, 1941. március 11. MNL OL, K 28, 69. csomó. 117. tétel. 1941-G-17141.

tól változás állt be a bizottság jogkörében, a határincidensek kivizsgálása ezt követően a magyar–román katonai bizottságokra tartozott, és a tiszti bizottság csak a nemzetiségi sérelmekkel foglalkozott.¹¹⁵ 1941. május 16-án Münchenben a tengelyhatalmak értekezletet tartottak a tiszti bizottságok ügyében, ahol a működésüket illetően nem hoztak érdemi változtatásokat, de a bizottság tagjainak sikerült bebizonyítaniuk, hogy hatékonyan és eredményesen tevékenykednek, így szükség van rájuk a továbbiakban is.

A második szakasz 1941 májusától, a müncheni értekezlettől 1941 végéig tartott. Ezen időszak alatt a bizottság elviekben minden panaszt kivizsgál, de aktivitása csökkenni kezdett, s egyre kevesebb ügyet vizsgált ki személyesen. A gyakorlat ettől kezdve az lett, hogy a panaszok jelentős részét a bizottság nem közvetlenül, személyesen tárt fel, hanem átadta az összekötő tiszteknek, s csak akkor fordultak saját kormányaikhoz, s kérték az ügyek kivizsgálását azon keresztül, ha az összekötő tisztektől nem kaptak jelentést az ügy további sorsáról.¹¹⁶ Mindez arra vall, hogy a bizottságok igyekeztek egyre inkább függetlenedni saját kormányaiktól, és egyedül elintézni az ügyeket. Az, hogy már nem személyesen vizsgálták ki minden esetet, annak is betudható, hogy a beadott sérelmek száma megsokasodott, s már képtelenek voltak személyesen kiszállni. A brassói konzul mindezt a bizottság aktivitása csökkenéseként értelmezte, s szerinte a kezdeti lelkesedés csak a müncheni konferenciának szólt, ezt követően a bizottságot már egyre kevésbé érdekelték a konkrét ügyek.¹¹⁷ Bár 1941 augusztusában Bárdossy László miniszterelnök az olasz követnek előadta, hogy véleménye szerint a bizottság nem látja el a neki szánt feladatot, és felvetette annak esetleges megszüntetését, a magyar kormányzat összességében pozitívan ítéli meg a bizottság működését. Elégedetlen volt azzal, hogy konkrét eseteket nem tudott orvosolni, illetve nem tudta szankcionálni a román hatóságokat, de létét pozitívan ítélte meg, mivel megakadályozza súlyos, akár halálesetekkel járó sérelmek elkövetését.¹¹⁸ A magyar összekötő tiszt, Dunst László jelen-

115 *Vezérkari Főnökség jelentése a belügyminisztériumnak a sérelmek összegyűjtéséről*, 1941. március 12. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G5582. 194–195. 1941 februárjában három román–magyar katonai vegyes bizottság alakult a határincidensek kivizsgálására. L. Balogh: *Küzdelem...* Id. kiad. 201.

116 *Brassói konzulátus jelentése a tiszti bizottság működéséről*, 1941. október 9. MNL OL, K 63, 264. csomó. 27. tétel. 57/pol. 1941. 532–533.

117 *Brassói konzulátus beszámolója a külügyminisztériumnak a tiszti bizottság tagjaival folytatott megbeszéléséről*, 1941. június 1. MNL OL, K 28, 69. csomó. 117. tétel. 1941-G-17141. 426–429.

118 *Brassói konzulátus jelentése a tiszti bizottság működéséről*, 1941. október 9. MNL OL, K 63, 264. csomó. 27. tétel. 57/pol. 1941. 532–533.

téséből úgy tűnik, hogy ebben a periódusban is a románok sokkal több panaszt továbbítottak a bizottság felé, ő főleg a magyar konzulátusok tevékenységével volt elégedetlen. Ugyanakkor kifogást emelt amiatt, hogy a román konzulátusok foglalkoznak a magyarországi román panaszok összegyűjtésével és továbbításával, ezt az ország belügyeibe való beavatkozásnak minősítette.¹¹⁹ Habár a külügyminisztérium is sérelmesnek tartotta ezt, elfogadta a kialakult helyzetet, mivel a magyar konzulátusok is hasonló tevékenységet fejtettek ki.¹²⁰

A harmadik szakasz 1941 decemberétől 1942 júniusáig tartott, ezen időszak alatt a bizottság aktivitása teljesen lehangolt, szinte már egyetlen ügyet sem vizsgálnak ki személyesen. Ezzel épp korábbi vonzerejét veszítette el, a kívülálló, független testületét, amely kivizsgálja és megítéli a sérelem jogosságát. Immár minden panaszt az illetékes hatóságokra bíztak, s a magyar konzulátusok felé is csak a román vizsgálat eredményét továbbították, ők nem foglaltak állást az ügyben. A brassói konzulátus információi szerint e mögött az is állt, hogy a román hatóságok megkérték a tiszti bizottságot, hogy többé ne vizsgálja ki személyesen az ügyeket, bízva azokat a román összekötő tisztre, mivel ezt szuverenitásuk megsértéseként élik meg.¹²¹ Ezen értesülést megerősíteni látszik Dehmel egy későbbi kijelentése, amely szerint 1941 decemberében megállapodtak a kolozsvári bizottsággal, hogy terepre csak a súlyos esetek kivizsgálására szállnak ki.¹²² Azáltal, hogy a bizottság teljesen kivonta magát az ügyek kivizsgálásából, egyre jobban felerősödtek a működésében kezdettől meglévő hiányosságok. Az összekötő tiszteken keresztül a panasz ugyanis visszajutott ugyanahhoz a hatósághoz, amely magát a sérelmet kezelte, és aki jobb esetben letagadta annak jogosságát, rosszabb esetben pedig a csendőrségnek adta át az ügyet, az pedig behívta a sértettet, és rávette a panasz visszavonására.¹²³

A bizottság súlytalanná válását az is mutatja, hogy 1942 februárjában a bizottsághoz eljuttatott egyik panaszra – Kis-Küküllő megyei magyar föld-

119 *Magyar összekötő tiszt jelentése a Vezérkari Főnökségnek*, 1941. augusztus 7. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 122–123.

120 *Külügyminisztérium átirata a belügyminisztériumnak a kolozsvári román konzulátus tevékenységéről*, 1941. szeptember 22. MNL OL, K 149, 104. doboz. 6. tétel. 1941-G-5582. 155–156.

121 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a tiszti bizottság működéséről*. 1942. január 20. MNL OL, K 63, 443. csomó. 27. tétel. 4/pol. 1942. 26.

122 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a tiszti bizottság működéséről*. 1942. június 5. MNL OL, K 63, 443. csomó. 27. tétel. 223/pol. 1942. 69–77.

123 *Javaslat a német-olasz tiszti bizottság hatékonyságának növelésére*. MNL OL, K 28, 222. csomó. 439. tétel. 1942-O-28962. 7–10.

birtokosok elleni szabotázspererek – Dehmel úgy reagált, hogy jobb, ha azt nem is teszik szóvá a román hatóságoknak, mivel félő, hogy annak eredményeként más megyékben is hasonló pereket kezdeményeznek, vagyis ezzel is elismerve, hogy a bizottság nem tud védelmet nyújtani a magyar kisebbségnek.¹²⁴ Az ugyanezen eljárási módból adódó előnyöket nyilvánvalóan nemcsak a román, hanem a magyar hatóságok is kihasználták, a tiszti bizottság ugyanis több esetben is panaszkodott a magyar alsóbb hatóságokra, hogy azok nem vizsgálják ki az ügyeket elég hatékonyan, illetve, ha jogos is a sérelem, védik az elkövetőt. Ezzel szemben a bizottság véleménye szerint a román hatóságok sokkal operatívabban vizsgálják ki az ügyeket, s jogoság esetén meghozzák a látszatintézkedéseket, ha azt később nem is hajtják végre.¹²⁵ A belügyminisztérium ezt követően többször is felszólította az alsóbb hatóságokat a gyors és tényszerű kivizsgálásra, mivel egyrészt csak így lehet visszaverni a román vádakát, másrészt ezáltal segíthettek a magyarokon is.¹²⁶ Míg a román panaszok az egész 1942-ik évben növekvő számban érkeztek, addig a magyarok már nem merték saját panaszaikat előadni, illetve a tiszti bizottság elé terjeszteni.¹²⁷ 1942 márciusában Gyárfás megkérte a tiszti bizottságot, hogy ne szálljon ki Hunyad megyébe a panaszok kivizsgálására, mivel a Népközösség fél az esetleges megtorlástól, illetve nem bízik abban, hogy a bizottság vizsgálatának bármilyen eredménye is lesz. A magyar panaszok csökkenése emellett azzal magyarázható, hogy a magyarok továbbra is csak a megfelelő ellenőrzés után továbbították a panaszt a bizottság elé, míg a románok a célt továbbra is a minél nagyobb számú panasz kreálásában látták. A magyar kisebbségi sérelmek előzetes ellenőrzését elsősorban a Népközösség helyi szervei végezték, ezáltal a szervezet tevékenysége valójában a bizottság munkáját könnyítette meg, így sokat javult a Népközösség és a tiszti bizottság viszonya.¹²⁸ A bizottság tevékenységének lehanyaglását tetézte az 1942 júniusában megindított román rekvirálási

124 *Gyárfás Elemér beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal folytatott beszélgetésről.* 1942. február 8. MNL OL, K 63, 267. csomó. 27. tétel. 1685/pol. 1942. 560–571.

125 *A Külügyminisztérium átirata a Miniszterelnökségnek a tiszti bizottság román panaszokról szóló véleményéről,* 1942. január. 7. MNL OL, K 610, Sajtóarchívum. Erdélyi magyarok helyzetére vonatkozó lapkivágatok (továbbiakban K 610) 91. csomó. 13. dosszié, 13/3. 261–263.

126 *A Belügyminisztérium utasítása valamennyi főispánnak.* 1942. március 11. MNL OL, K 149, 130. doboz. 6. tétel. 1942-6-7406. 11–13.

127 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a magyarok helyzetéről,* 1942. január 19. MNL OL, K 63, 442. csomó. 46. tétel. 260/pol. 1942. 130–134.

128 *Feljegyzés a brassói tiszti bizottság értekezletéről.* 1942. március 30. MNL OL, K 63, 265. csomó. 27. tétel. 839–849.

akció, ami végleg megrendítette a magyar hatóságok bizottság iránti bizalmát. Az 1942 nyarán végrehajtott rekvirálás, illetve a német–olasz különbizottság kiküldésének egyik kísérő jelensége volt a román hatóságok által gyűjtött úgynevezett „hűségnyilatkozatok” kérdése, amikor sikerült több ezer ilyen nyilatkozatot begyűjteni és a bizottság elé tární, amelyek szerint a magyar kisebbség elégedett helyzetével, és nincsenek sérelmei. A nyilatkozatokat nagy számban írták alá a magyar kisebbség elitjének számító papok és tanítók. Maga a tény, hogy a magyar kormány nem tudta „megvédeni” a magyar kisebbséget és bekövetkezhetett a rekvirálás, fokozta a magyar kisebbség kiszolgáltatottság érzetét, illetve csalódottságát a magyar kormánnyal szemben.

A tiszti bizottság működésének negyedik szakasza 1942 júniusa és 1944 nyara között tartott. A román rekvirálási akció nyomán felállított Hencke–Rogeri különbizottság egyben a tiszti bizottság tevékenységének kudarcát, illetve ennek a tengelyhatalmak általi beismerését is jelentette, hiszen az nem tudta elérni a két ország közötti feszültség csökkentését, illetve a nemzetiségek helyzetének javulását. A magyar kormánynak erre két lépése volt, egyrészt létrehozta a Miniszterközi Bizottságot, amivel igyekezett az amúgy sem működő tiszti bizottságot kikapcsolni a panaszok kivizsgálásából, másrészt egyre nyíltabban kezdte bírálni a bizottság passzivitását. 1942 második felében a brassói konzulátus többször is felvetette a bizottság megszüntetését, szerinte az csak korlátozza a magyar kormány mozgásterét, ha az esetleg aktív (fegyveres) fellépésre szánná el magát.¹²⁹ Vagyis akkor már nem értékelték a bizottság létében rejlő visszatartó erőt. A magyar hozzáállás megváltozásában a hadi helyzet alakulása is közrejátszhatott, ugyanis ekkor került legközelebb a két állam egy fegyveres összetűzéshez.¹³⁰ A kudarcot érzékelve a tiszti bizottság – legalábbis annak egyik német tagja, Dehmel őrnagy –, illetve a tengelyhatalmak is megpróbálták enyhíteni a feszült helyzetet egyrészt a különbizottság kiküldésével, másrészt a tiszti bi-

129 *Brassói konzulátus jelentés a tiszti bizottság működésének eredményességét illetően*, 1942. november 7. MNL OL, K 63, 445. csomó. 47. tétel. 631/pol. 1942. 54-56.

130 Ennek oka, hogy 1942 végére a román hadsereg jelentős része megsemmisült a keleti fronton, míg a magyar hadsereg nagy része még épségben megvolt. Ez a román magatartásban is változást okozott, aminek egyik jele volt a kétoldalú kapcsolatok újrafelvétele. Erre vonatkozóan bővebben lásd: Trașcă, Ottmar: *Impactul problemei Transilvaniei asupra colaborării militare româno-germane (Az erdélyi kérdés hatása a román–német katonai együttműködésre)*. *Anuarul Institutului de Istorie Gh. Barițiu*, Cluj Napoca, 2001. 156–183.; illetve Trașcă, Ottmar: *Sikertelen próbálkozás. Román–magyar tárgyalások 1943 első felében*. *Limes*, 2010. 1 sz. 113–126.

zottság „reaktiválásával”, amihez javaslatot kértek a magyar kormánytól. A magyar kormány a kezdeti időszakhoz való visszatérést javasolta: iktassák ki az összekötő tisztet és a hatóságokat, s ha nem is mindet, de a súlyos eseteket a bizottság személyesen vizsgálja ki. Ehhez kérték annak létszámának növelését.¹³¹ Mindezen próbálkozások ellenére semmilyen lényegi változás nem következett be, így a brassói konzulátus továbbra is nullára értékelte a bizottság tevékenységének hatását.¹³² Ugyanakkor elismerte, hogy ennek elsősorban nem a bizottság az oka, hanem maga a politikai helyzet, mivel a tengelyhatalmak egyre inkább rászorultak Románia nyersanyagkészletére és fegyveres segítségére. A román érdekeket nem szolgálta a bizottság esetleges „reaktiválása” s a kisebbségi kérdés feszegetése, ezért az nem is következett be. Így a jelenlegi információink szerint az 1942. év végi próbálkozások kudarcba fulladtak, s 1943-tól a bizottság már csak papíron létezett.

6. Források

Egy-egy tanulmány írásakor a szerző általában szentel pár sort a téma forrásadottságainak; jelen esetben ennek a megszokottnál nagyobb jelentősége van. A 20. századdal kapcsolatban a történészek problémája legtöbbször nem a forráshiány, hanem az, hogy a meglévő nagy mennyiségű forrást hogyan lehet átnézni, s abból kiszzelektálni a legjelentősebbeket. Jelen esetben is ez a helyzet: több tízezer oldalnyi dokumentum áll rendelkezésre a tiszti bizottságot és a két nemzetiséget ért sérelmeket illetően, de ezek nagyon eltérők, és nehezen összevethetők. A továbbiakban nem a tiszti bizottságra, hanem az egyéni sérelmekre vonatkozó források bemutatására szorítkozom, mivel a tanulmány egyik célkitűzése ezen sérelmek feltárása és összehasonlítása.

Az erdélyi magyarságra és az általa elszenvedett sérelmekre több levéltári egységben is találunk információkat. A budapesti források közül kiemelkednek a Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának az iratai (K 28), valamint a Külügyminisztérium Politikai (K 63) és Rezervált (K 64) iratai. Ugyanez érvényes korszakunkra is. Emellett a háborús viszo-

131 *A magyar kormány jegyzéke a tengelyhatalmak kormányaihoz a tiszti bizottságot illetően*, 1942. november 29. MNL OL, K 63, 203. csomó. 27. tétel. 545/pol. 1942. 820-821.

132 *Külügyminisztérium a német-olasz tiszti bizottságok működésének eredményesebbé tételére vonatkozó javaslatok tárgyában*. 1942. november 25. MNL OL, K 28, 222. csomó. 439. tétel. 1942-O-28962. 1564.

nyok, illetve a német-olasz tiszti bizottság részben katonai jellege miatt a hadtörténeti levéltár is őriz egy irategységet a tiszti bizottságok működésére vonatkozóan, ahol emellett nagyok sok sérelmi anyagot is találunk. Ugyanis a magyar kormányzati szervek közül – azok kivizsgálása és/vagy elintézése mellett – több is foglalkozott a sérelmek szisztematikus gyűjtésével és elrendezésével. Erre 1942-ben egy egységes kartotékrendszert is kidolgoztak, ahová a kivizsgálást követően a megfelelő jelzetekkel ellátva minden panasz bekerült. Az észak-erdélyi románokra vonatkozóan a Miniszterelnökség II. osztálya, a Külügyminisztérium Politikai Osztálya, a Miniszterközi Bizottság, illetve a tiszti bizottságok mellé beosztott összekötő tiszt is gyűjtötte a sérelmeket. Ezen kartotékrendszer – mai szóval adatbázis – pontos felépítéséről nincsenek információink, mivel annak ellenére, hogy több helyen is gyűjtötték, a háborús pusztítások miatt napjainkra egyik sem maradt fenn a maga teljességében, és az oda bekerülő sérelmek is töredékesek. Azonban feltételezhetjük, hogy felépítésében nagyban hasonlított a dél-erdélyi adattárhoz.

Ezt 1942 nyarán kezdték el szervezni, mintaként a román kormány tevékenysége szolgált. Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes kabinetje mellett 1941 májusában létrehozták a hivatalos nevén Subsecretariatul de Stat al Românizării, Colonizării și Inventarului (Romanizálási, Telepítési és Vagyonynyilvántartási Államtitkárság) nevű hivatalt,¹³³ amely szisztematikus munkával felmérte a nemzetiségek kezén lévő földeket, ingatlanokat, közületeket, háziállatokat és mezőgazdasági gépeket.¹³⁴ Ennek nyomán a magyar kormány is hasonló munkába kezdett. A felállítandó kartotékrendszerrel 1942 decemberében értekezletet is tartottak a brassói konzulátuson a minisztériumok és a külképviseletek képviselőinek bevonásával. A kartotékrendszer felállítását többek között azzal indokolták, hogyha nincs módjuk a panaszok kivizsgálására, akkor legalább azok legyenek szisztematikus össze gyűjtve. Így kérték, hogy mind az összekötő tiszt, mind a konzulátusok küldjenek fel minden panaszt négy példányban Budapestre, ahol azokat behelyezik a kartotékrendszerbe PS, vagyis Politika Sérelem jelzettel.¹³⁵ A kartotékrendszernek három nagyobb csoportja volt; minden településről

133 A törvény ismertetését lásd: *Rendelet a románosítási, telepítési és leltározási államtitkárság megszervezéséről és a telepítési és kiürített lakossági államtitkárság átalakításáról*, 1941. május 2. MNL OL, K 64, 91. csomó. 27. tétel. 534 res. pol. 4-12.

134 *Feljegyzés a dél-erdélyi magyarság helyzetének és sérelmeinek nyilvántartásáról*. 1942. okt. 16. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. B melléklet. 51–57.

135 *Feljegyzés a dél-erdélyi adattár felállításáról tartott megbeszélésről*, 1942. dec. 10. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. B. melléklet. 9-13.

kitöltöttek egy adatlapot, amely tartalmazta a település fontosabb statisztikai adatait (népesség, földbirtokmegoszlás, iskolák, szövetkezetek stb.). Emellé most bevezetésre került a sérelmi kartoték, ugyancsak településenként rendezve. A kartotékba való bevitel előtt azonban minden sérelmet egy kóddal láttak el, a sérelem típusának megfelelően. Ezen két kartotérendszer mellé szükségesnek vélték még egy adattár elkészítését is, ami az egyházak, iskolák, Népközösség, EMGE, Hangya adatait és a fontosabb foglalkozásokban lévők névsorát tartalmazta.¹³⁶ Ezen kartotérendszerből napjainkra csak a dél-erdélyi adattár maradt fenn.¹³⁷

Mint a fenti ismertetésből láthatjuk, a magyar kormányzat szisztematikusan összegyűjtötte mind az észak-erdélyi románok, mind a dél-erdélyi magyarok sérelmeit. Napjainkra azonban ezeknek csak töredéke maradt fenn, a Dél-Erdélyi Adattár, illetve az észak-erdélyi románok sérelmeinek egy része (ez így is több száz eset), szétszóródva több levéltári egységben. Ha a sérelmi kartotérendszer nem is maradt fenn, ismerjük – mindkét esetben – annak csoportosítását, illetve kódolását. A sérelmek csoportosítása nagy vonalakban megegyezett. Mindkét esetben négy nagy csoportra s ezen belül több alkategóriára (román sérelmek esetében 32, a magyarok esetében 34 ilyen alkategória volt) osztották a sérelmeket. Ez a négy kategória: politikai és közéleti sérelmek, általános rendelkezésekkel kapcsolatos sérelmek (ez többnyire a közigazgatással kapcsolatos sérelmeket tartalmazta), kulturális és gazdasági sérelmek. A magyar sérelmek esetében – adottságuknak megfelelően – külön kategóriát képeztek a Népközösséggel és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesülettel kapcsolatos sérelmek. Ezt leszámítva a sérelmek alcsoportjai megegyeztek egymással, legtöbb esetben ezek kódjai (számozása) is.¹³⁸ A kimutatásból hiányoljuk a verések feltüntetését, mint kü-

136 Feljegyzés a dél-erdélyi adattár felállításáról. 1942. december 9. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. B. melléklet. 5.

137 Napjainkban a MNL OL Sajtóarchívumán belül (K 610) a 91. csomóban található.

138 A román panaszok esetében az alcsoportok és ezek kódjai a következőképpen néztek ki: 104. A hatóságok megtorlással élnek a vegyes bizottsághoz forduló románok ellen; 105. Nemzetközi megállapodásokkal kapcsolatos panaszok /Sajtóbéke/ (két ország közötti sajtóbéke be nem tartására vonatkozó panaszok); 201. Mozgási és érintkezési korlátok; 202. Nyelvsejtelmek; 203. Rádióelkobzások; 204. Kilakoltatások; 205. Beszállásolások miatt emelt panaszok; 206. Katonassággal és munkaszolgálatlall kapcsolatos sejtelmek; 207. Magyar hatóságok bánásmódja letartóztatottakkal és elítéltekkel. Hadbíróssági eljárások; 208. Magyar hatóságok magatartásával és hatósági intézkedésekkel kapcsolatos panaszok; 209. Retorziók, represszáliák alkalmazása; 210. Rendőri felügyelet és internálás; 211. Kiutasítások; 301. Román egyházak működésének akadályoztatása. Templomrombolások, temető-rongálások,

lön alkategóriát, mivel a dél-erdélyi magyarok esetében – a Vaszgárda hatalomra kerülése és a folyamatos magyarellenes közhangulat miatt – ez jelentős sérelemforma lehetett. A 207-es és 208-as kategória (hatóság bánásmódja letartóztatottal, illetve hatóság magatartása) erre is vonatkozik, azonban ebbe nem tartoznak bele a lakosság által elkövetett atrocitások.

A kartotékrendszer elpusztulása mellett a magyar nemzetiségűek egyéni panaszai amiatt sem maradtak fenn, mert ezekről sokkal kevesebb írott forrás volt. Mindez a két népcsoport – illetve az érintett kormányok – tisztii bizottsághoz való viszonyulásával is magyarázható. A román kormányzat stratégiája az volt, hogy úgy próbálta meggyőzni a tisztii bizottságot a románok súlyos diszkriminatív helyzetéről és ezáltal a bécsi döntés tarthatatlanságáról, hogy a szó szoros értelmében elárastotta a bizottságot a románok egyéni panaszaiival. Ezeket egyrészt a román konzulátusok¹³⁹ gyűjtötték be a helyi román elit (elsősorban papok, tanítók, ügyvédek) segítségével, másrészt a román összekötő tisztekhez juttatták el az Észak-Erdélyből menekültek szervezetei. Ugyanis – a magyar hatóságokhoz hasonlóan – a román hatóságok minden elmenekült román lakost a határátlépést követően kihallgattak, és tőle jegyzőkönyvet vettek fel, aminek egyik példányát azonnal eljuttatták az összekötő tiszthez, aki – az esetek döntő többségében mérlegelés nélkül – továbbította azt a tisztii bizottsághoz. Sokszor a menekült beszámolt más, nem vele történt esetekről is, majd ezt követően a hatóságok erre vonatkozóan is „kreáltak” egy panaszt, amit ugyancsak továbbítottak a tisztii bizottsághoz. A tisztii bizottságok vagy a magyar hatóságok kivizsgálása esetén aztán fény derült rá, hogy az illető nem is tudott róla, hogy az ő ne-

papok üldözése; 302. Iskolai sérelmek; 303. Román egyesületi sérelmek; 304. Sajtóval kapcsolatos panaszok; 305. Műemlékek és háborús emlékek rongálása; 401. Állat- és terményrekvirálások miatti panaszok; 401/a. Vetőmag-kiutalással kapcsolatos panaszok; 404. Adózással, illetékekkel és bírságokkal kapcsolatos panaszok; 405. Kereskedők is kisiparosok áruellátása; 406. Közellátásnál való hátrányos elbánás címén emelt panaszok; 407. Ipar és italmérési engedélyek; 408. Ingatlanszerzés és ingatlanvásárlási engedélyek; 409. Ingatlanok kisajátítása különféle címen; 410. Határ mentén lakó román gazdák sérelmei; 411. Közmunkákkal kapcsolatos panaszok; 412. Román köz- és magánhivatalnokok elbocsátása. Nyugdíjelvonás, áthelyezés; 413. Ügyvédek és egyéb szabadfoglalkozásokkal kapcsolatos rendszabályok; 414. Román iparosok és munkásság panaszai; 415. Szövetkezetek.

139 A magyar hatóságok sérelmezték is a konzulátusok ezen tevékenységét. (Erre vonatkozóan lásd fentebb). A magyar külügyminisztérium az „atrocitások boszorkányműködésének” nevezte a kolozsvári román konzulátust. *A Külügyminisztérium feljegyzése a Dehmel őrnaggyal folytatott megbeszélésről*, 1941. szeptember 13. MNL OL, K 83, 10. csomó. 551/biz. 1941. 192–198.

vében panaszt adtak be.¹⁴⁰ Másrészt a menekültek sok esetben eltúlozva adták elő a velük, illetve a falujukban történeteket.¹⁴¹ A román menekültek túlzásait mind a román hatóságok,¹⁴² mind maga Emil Hațieganu, az észak-erdélyi románok vezető személyisége¹⁴³ is elismerte. Mivel így a román panaszok egy részéről kiderült azok valótlanúsága, 1943-tól kezdődően a román összekötő tiszt is szorgalmazta, hogy hozzá csak a megalapozott panaszokat továbbítsák.¹⁴⁴

Ezzel szemben a magyar hatóságok és nemzetiségi vezetők teljesen más stratégiát választottak. Egyrészt nem egyéni sérelmek tucatjaival árasztották el a bizottságot, hanem összefoglalókat készítettek.¹⁴⁵ Másrészt egyéni sérelmek esetében csak megfelelő mérlegelés után és csak súlyos esetekben továbbították azokat.¹⁴⁶ Természetesen ez nem azt jelentette, hogy minden

140 1941 októberében a tisztbi bizottság kiszállt a Szatmár megyei Kovás községbe, ahonnan panasz érkezett a népszámlálás miatt, azonban az illető nem tudott semmit erről. *Magyar összekötő tiszt beszámolója a tisztbi bizottság szatmári kiszállásáról*. 1941. október 24. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. 4630/1942. 359–359.

141 1941. novemberében a tisztbi bizottság Gyergyótölgyesre szállt ki, mivel az onnan elmenekült románok azt állították, hogy a magyar hatóságok több lakost, köztük a román papot is felakasztották. A bizottság megjelenésekor a hatóságok eléjük vezették az összes állítólag felakasztott embert. *Gyergyótölgyesi járás szolgabírája Csík vármegye főispánjának a tisztbi bizottság vizsgálatáról*, 1941. november 9. MNL OL, K 28, 91. csomó. 150. tétel. 1941-O-15877. 2-5. Egy másik menekült beszámolója szerint a szomszéd faluban lakó magyarok egyik falubelijének kiszúrták a szemét, majd úgy megverték, hogy az behalt a sérüléseibe. *Filip Ambrosie alsófernezelyi lakos nyilatkozata*, 1942. szeptember 4. ANIC, Fond 1348, dos. 19. 224.

142 *Gyárfás Elemér feljegyzése Zweideneck romanizálási miniszterrel folytatott megbeszéléséről*, 1941. május 8. MNL OL, K 64, 91. csomó. 21. tétel. 534 res. pol. 61–63.

143 *Feljegyzés Vladár Ervin Emil Hațieganuval folytatott megbeszéléséről*, 1943. augusztus 13. MNL OL, K 28, 7. csomó. 21. tétel. 1943-O-29220. 212–213.

144 A román hatóságok ez ellen úgy próbáltak védekezni, hogy megeskették az illető menekültet, hogy az általa elmondottak megfelelnek a valóságnak. *Róman összekötő tiszt beadványa a munkavégzés közben felmerülő nehézségekről*. ANIC, Fond 1348, dos. 64. 15–18.

145 Ezek lehetnek egy-egy sérelemtípussal vagy térséggel kapcsolatosak, 1942-től kezdődően pedig a brassói konzulátus havi rendszerességgel német nyelvű összefoglalókat készített a bizottság részére a magyar lakosság helyzetéről, illetve sérelmeiről.

146 Szele Béla beszámolójából pontosan ismerjük a Népközösség sérelmekkel kapcsolatban követett eljárását. Eszerint minden sérelmet a brassói Népközösségi Iroda gyűjtött be, ezekkel Ráduly Sándor tagozati titkár és Fekete Mihály tagozati igazgató foglalkoztak. Ők szelektálták az ügyeket, megbeszéltek a konzulátussal, s ezt követően eldöntötték, hogy a helyi hatóságok vagy a tisztbi bizottság elé viszik el az ügyet. Ha a tisztbi bizottság elé került az ügy, akkor eldöntötték, hogy azt a konzulátus adja-e

beadott magyar panasz jogos volt, de nagyobb százalékukról állapíthatták meg annak megalapozottságát.¹⁴⁷ Mindezek miatt sok esetben úgy tűnik, hogy a román lakosságnak sokkal több sérelme volt, mint a magyarnak.

A román források a tisztí bizottság működését, illetve a sérelmeket illetően más képet mutatnak. A Hadtörténeti Levéltárhoz hasonlóan a bukaresti Történeti Levéltárban is megtalálható egy irategység a román összekötő tiszt tevékenységére vonatkozóan.¹⁴⁸ A kutatás kezdetén reméltük, hogy a magyar irategységhez hasonlóan ebben is a román és/vagy magyar nemzetiség korabeli sérelmeinek, illetve ezek kivizsgálási anyagainak nyomára bukkantunk. A fond 87 irategységbe van rendezve, és több tízezer oldalt tartalmaz, azonban az összekötő tiszt tevékenységére vonatkozó pár beszámolót leszámítva csak a menekültektől felvett nyilatkozatokat tartalmazza, s nincs egy dokumentum sem a sérelmek kivizsgálására, illetve ezek jogosságára vonatkozóan. Ugyanúgy meglepő, hogy a magyar nemzetiség sérelmeire vonatkozóan sem találtunk semmilyen információt. Így, míg a magyar kormányzat összegyűjtötte mind az észak-erdélyi román, mind a dél-erdélyi magyar sérelmeket, ezek kivizsgálásának anyagát illetve véleményezését, addig – jelenlegi információink szerint – a román kormányzat nem fejtett ki hasonló tevékenységet, vagy nem maradtak fenn ezek az anyagok. A fentebb is említett okok miatt jelen kutatásba ezen nyilatkozatokat nem vontuk be, csak azokat vettük figyelembe, amiket a tisztí bizottság vagy a hatóságok kivizsgáltak, illetve véleményeztek.

Ha a román nemzetiség sérelmeinek feltárásához nem is lehetett felhasználni, más vonatkozásban fontos adalékkal szolgált ezen forráscsoport. Ugyanis a nyilatkozatok mellett sok esetben már a korszakban – meg sem várva azok kivizsgálását – elkezdtek ezen sérelmek csoportosítását, illetve látványos grafikonok készítését, vagyis valós tényként kezelték ezeket. Ez ugyanakkor magyarázatot ad a román történetírásban a nyolcvanas évek

be, vagy a Népközösség. Ez amiatt alakult így ki, mert tapasztalatuk szerint a bizottság komolyabban vett egy ügyet, ha az a konzulátustól, s nem a Népközösségtől érkezett be. *Szele Béla beszámolója a dél-erdélyi magyarság helyzetéről*, 1941. október 10. MNL OL, K 64, 91. csomó. 27. tétel. 762 res. pol. 2-9.

147 A magyar külügyminisztérium több esetben figyelmeztette mind a magyar összekötő tisztet, mind az aradi konzulátust, hogy jobban ellenőrizzék a panaszokat azok benyújtása előtt. *Külügyminisztérium átirata a magyar összekötő tisztnek a tenkei panaszok tárgyában*. MNL OL, K 63, 263. csomó. 27. tétel. 3419/1942. 409.

148 Fond 1348 *Delegatul Marelui Stat Major pe lingă Comisia Germană de Ofițeri (Román Nagyvezérkar által a német tisztí bizottság mellé delegált összekötő tiszt iratai)*.

óta¹⁴⁹ felerősödő nemzeti diskurzusra, illetve az ennek nyomán alkalmazott mártírológiára, amely szerint a magyar kormány célja a román lakosság kiirtása volt, s a legkegyetlenebb módszereket és kínzásokat alkalmazták. Ezen kiadványok jellemzői, hogy interjúk és visszaemlékezések mellett – amelyek naturalisztikus színezettel több rémtörténetet is elmesélnek – rengeteg statisztikát tartalmaznak a román nemzetiség sérelmeire vonatkozóan.¹⁵⁰ Vagyis: mellőzve a forráskritika módszerét, a korabeli szerzők – s nyomukban egyes maiak is –, tényként fogadják el a menekültek beszámolóit.

Véleményünk szerint ez a szükségesnek tartott felvezető kellően megindokolja, hogy miért nem lehet összevetni az észak-erdélyi románok és a dél-erdélyi magyarok egyéni sérelmeit. Míg a román sérelmekkel kapcsolatban több száz, a magyar hatóságok által kivizsgált és véleményezett egyéni eset áll rendelkezésre – ami lehetőséget ad statisztikai kielemezésre is –, addig egy ilyen esetet sem találtunk a romániai magyar sérelmekkel kapcsolatban. A továbbiakban – összevetés nélkül – a két nemzetiséget ért sérelmek bemutatását kíséreljük meg, külön alfejezetekben.

7. A dél-erdélyi magyar lakosság sérelmei

Ha az egyéni sérelmeket tartalmazó kartotékrendszer nem is maradt fenn, rendelkezésünkre áll egy, a korszakban elkészített összesített kimutatás a dél-erdélyi magyarság 1941–1942 évi sérelmeiről.¹⁵¹ A kimutatás szerint ez tartalmazza a tiszti bizottság elé került összes panaszt 1941–1942-ből, s a kimutatás pontosságát 80%-osra becsülik, azonban néhány adattal

149 Ekkor több összefoglaló is született a korszakkal kapcsolatban, ezek közül a két legismertebb és mai napig sokat hivatkozott mű: Fătu, Mihai – Mușat, Mircea: *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940 - octombrie 1944 (A horthysta-fasiszta terror Románia észak-nyugati részén 1940. szeptember - 1944. október)*. Ed. Politică, București, 1985. De ugyaneke sorolható a kimondottan a katonai közigazgatást feldolgozó mű is: I. Bodea, Gheorghe – T. Suci, Vasile – I. Pușcaș, Ilie: *Administrația militară horthystă în nord-vestul României septembrie-noiembrie 1940 (A horthysta katonai közigazgatás Románia észak-nyugati részén 1940. szeptember-november)*. Ed. Dacia, Cluj Napoca, 1988.

150 Például pontos kimutatásaik vannak a letartóztatottak, illetve románok számára vonatkozóan.

151 A kimutatás a Dél-Erdélyi Adattárban található: *A dél-erdélyi magyar kisebbség panaszainak alakulása 1941-1942. évben*. MNL OL, K 610, 91. csomó. 12. dosszié, 12/8. 61-65. Mivel minden adat ezen kimutatásból származik, a továbbiakban csak az ettől eltérő adatok forrását jelezzük.

kapcsolatban fenntartásaink vannak, mivel a rendelkezésre álló egyéb források – elsősorban diplomáciai jelentések – nem erősítik meg ezt. Mivel nem áll rendelkezésünkre más összesítés az egyéni sérelmekről, kiindulási pontként ezt fogjuk használni, a megfelelő helyen jelezve kritikai észrevételeinket. A kimutatás nagy hátránya, hogy csak az 1941–1942-es év adatait tartalmazza, bár a román panaszokból kiindulva számszerűen a magyarok esetében is ebben a két évben keletkezhetett a legtöbb panasz. Így azonban kimaradnak a főleg 1943–1944-re jellemző panaszok, például behívások, munkaszolgálat. A kimutatás másik hátránya – ami ugyancsak lehetetlenné teszi a román panaszokkal való összevetést –, hogy nem követi a kartoték-rendszerben felállított alkategóriákat, hanem újakat használ.

A kimutatás szerint a fent említett két évben összesen 1581 panasz¹⁵² érkezett be a romániai magyarsággal kapcsolatban a tiszti bizottsághoz, 320 eset az 1941 évben és 1189 az 1942 évben. A panaszok forrásai: a két magyar összekötő tiszt (Kolozsvár és Sepsiszentgyörgy), a brassói konzulátus¹⁵³ Népközösség elnöke, Népközösség, illetve a Népközösség brassói tagozata. A sérelmek döntő többségét a brassói konzulátus (576 eset), a kolozsvári összekötőtiszt (324 eset) és a brassói Népközösségi tagozat (331 eset) adta be. A tiszti bizottság megítélése szerint a panaszok 16%-a (262 eset) volt indokolt, 7% (106 eset) indokolatlan, döntő többsége (77%) elintézetlen.

A továbbiakban ezen egyéni panaszok megoszlását mutatjuk be.¹⁵⁴ A kimutatás szerint a tárgyalt két évben a dél-erdélyi magyarság legfőbb panasza az összes panaszok 47%-át (1259 eset) kitevő verések. Mindenképpen jelentős sérelemnek tartjuk a magyarsággal szemben megnyilvánuló folyamatos brutalitást, azonban kissé túlzónak tartjuk, hogy ez tegye ki a sérelmek felét. Ugyanakkor nem világos, hogy ez a szám csak a hatóság részéről, vagy a lakosság által elkövetett veréseket is tartalmazza-e? A dél-erdélyi kisebbségi lét első hónapjaiban (1940. szeptember–1941. január) Ion Antonescu tábornok a Vaszgárdával együtt kormányzott, az antiszemitizmus mellett kisebbségellenességük is közismert volt. Hatalomra kerülve a mozgalom emberei szabadon garázdálkodhattak és terrorizálhatták a lakosságot

152 Ez a szám a panaszok esetszámát tükrözi, mivel volt tömeges panasz is, pl. rekvirálás vagy behívás, illetve egy panaszost több sérelem is érhetett. A panaszeseteket külön-külön számítva ezek száma 2800.

153 Megállapodás szerint az aradi konzulátus nem terjesztett be panaszokat, hanem továbbította azt a brassóinak, amely döntött annak sorsáról.

154 A 2800 panaszesetből 2651 volt egyéni panasz, és 147 a magyarság egészét érintő panasz. A továbbiakban csak az egyéni panaszokkal foglalkozunk.

(beleértve a románt is). Az általuk keltett zűrzavar már az állam létét is veszélyeztette, ezért 1941. január végén Antonescu leszámolt velük. Ezt követően az összetűzések és verések két legfőbb forrása az észak-erdélyi menekültek (illetve ezek beszállásolása), másrészt a magyar nyelvet tiltó rendelet, amit a hatóságok, de a lakosság is egyféle felszólításként értelmezett arra, hogy szabadon felléphet a magyarul beszélőkkel szemben.

A kimutatás szerint a második legnagyobb sérelemforrást a földügyek jelentették (11%, 295 eset). Bár kétségtelen, hogy voltak földdel kapcsolatos sérelmek is, semmiképpen nem gondoljuk, hogy ez lett volna a magyarság egyik legfőbb sérelme. Rendelkezésre álló források alapján 5 nagyobb, földdel kapcsolatos panaszt ismerünk,¹⁵⁵ ami esetleg egész közösségeket is érintett, de ezek alapján semmiképpen nem lehet a legfőbb panaszként beállítani.

A kimutatás szerint a sérelmek következő csoportja, ugyancsak 11%-kal (292 eset) az ellátással kapcsolatos sérelmek. Ha csak az 1942 nyári gabonarekvirálást vesszük alapul, akkor is ez tekinthető az egyik legnagyobb sérelemnek, mind az érintettek számát, mind a hatását tekintve. A lakosságtól elvett gabonamennyiséget nem ismerjük, de ennek nagyságát jól jelzi egy korabeli jelentés, amely szerint 250 tonna búzát, 100 tonna búzalisztet, 350 tonna kukoricát, 6,5 tonna kukoricalisztet nem kaptak vissza.¹⁵⁶ Az eljárás diszkriminatív voltát, illetve törvénytelen jellegét a bizottság elnöke, Dehmel őrnagy is elismerte.¹⁵⁷ A magyar kormány gyors reagálása, illetve a

155 Ezen panaszok legtöbbször a háborús konjunktúrához kapcsolódtak. A hadsereg beszállásolása következtében állatainknak lefoglalták a község legelőjét, pl. a dévai csángótelep esetében. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Emlékeztető a különbizottság Hunyad megyei kiszállásáról*. MNL OL, K 63, 258. csomó. 27. tétel. 59–61. A másik két eset a kiskapusi Sonafér hadiipari vállalat, illetve a szentmihályi repülőter fejlesztése miatti földbirtok kisajátításhoz kapcsolódik. A lakosságnak minden esetben kárpótást ajánlottak fel, azonban arra hivatkozva, hogy az a piaci ár alatt van, nem fogadták el. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Kiskapusi magyar földbirtok kisajátításával kapcsolatos kivizsgálás eredménye*, 1942. november 26. MNL OL, K 63, 445. csomó. 47. tétel. 671/pol. 1942. 160, illetve *Népközösség jelentése Torda környékéről*, 1941. március. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 69–70. A gyulafehérvári püspökség erdőügye az egyetlen, ami nemzetiségi sérelemnek tekinthető (a püspökség 420 hold erdejét sajátították ki egy román falu számára). *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a gyulafehérvári püspökség erdeje kapcsán*, 1942. május 22. MNL OL, K 63, 443. csomó. 47. tétel. 197 pol./1942. 193.

156 *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388.

157 *Bukaresti követ jelentése a Dehmellel folytatott megbeszélésről*, 1942. július 3. MNL OL, K 53, 263. csomó. 27. tétel. 4478/1942. 123.

tengelyhatalmak közbelépése nyomán nem következett be katasztrófa, de a magyar lakosság végleg elveszítette bizalmát a tiszti bizottságban, illetve meggingott a magyar kormányba vetett hite is.¹⁵⁸

A kimutatás szerinti harmadik legsúlyosabbak a kereskedőket, iparosokat és munkásokat érintő sérelmek voltak, ezek a sérelmek 10%-át tették ki (258 eset). Ezek forrása három intézkedésre vezethető vissza: magyar gyári munkások elbocsátása,¹⁵⁹ a magyarok iparendeléyének megvonása, illetve diszkriminatív nyersanyagellátása, az ipar és kereskedelem romanizálása. Ugyanakkor ebből a kategóriából került ki a menekültek legnagyobb része is, egyrészt az elbocsátás, másrészt önkéntes távozás révén, ez utóbbi elsősorban a székely cselédekre és segédekre volt jellemző. A háborús viszonyok miatt Romániában is az alapélelmiszerek, illetve nyersanyagok esetében központi elosztást, illetve jegyrendszert vezettek be, ezzel függött össze, hogy a magyar kiskereskedőket nem látták el áruval, másrészt a magyar iparosoktól és kereskedőktől megvonták a működési engedélyt.¹⁶⁰ A román ipar és kereskedelem romanizálása már a harmincas években elkezdődött, majd 1941-től újabb törvények révén fokozódott. Ezek szabályozták a vállalatok alkalmazottainak nemzeti megoszlását, a román nyelven való könyvelést, illetve a románok kizárólagos alkalmazhatóságát, és kimondták azt is, hogy új cég alapítását csak román nemzetiségű személy kezdeményezhette.¹⁶¹

A panaszok következő csoportját a kulturális panaszok képezték, a sérelmek 5%-a (130 eset) tartozott ide. Nem világos, hogy idetartozónak vélték-e az egyházi és iskolai sérelmeket is, vagy csak a kulturális egyesületekkel kapcsolatos sérelmeket. Ugyanígy felmerül, hogy a nyelvhasználati sérelmek idesorolandók-e. Ha mindezeket kulturális sérelmeknek tekintjük, akkor ennek a panaszcsoporthoz meglátásunk szerint a rangsorban jóval előrébb kellene szerepelnie. Mivel az iskolai, egyházi és nyelvi panaszokról már fentebb említést tettünk, itt az egyesületekről szólnánk pár szót. A ma-

158 *Brassói konzulátus jelentése a Miniszterelnökségnek a Márton Áron püspökkel folytatott beszélgetésről*, 1942. július 2. MNL OL, K 43, 443. csomó. 47. tétel. 283 pol./1942. 194–195.

159 Erre vonatkozóan lásd fentebb.

160 Egy korabeli beszámoló szerint 1941-ben Brassóban már csak két magyarnak volt dohányárusítási engedélye. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói Népközösség beszámolója*, 1941. június 16. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 134–135. A beszámoló megjegyzi, hogy a bécsi döntés óta 72 magyar kiskereskedő hagyta el a várost.

161 Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388.

gyar kulturális és sportegyesületek betiltása is azonnal elkezdődött 1940 szeptemberében, amire reagálva a magyar kormány is több román egyesület bezárása mellett döntött. Így a reciprocitásnak köszönhetően 1941 végére egyetlen jelentős magyar egyesület sem működhetett. A kölcsönösség elve alapján a magyar kormány felvetette az egyesületek újbóli megnyitását, azonban ez a kezdeményezés sem járt sikerrel.¹⁶² A romániai magyarság szellemi és kulturális élete teljesen visszaszorult ezekben az években.¹⁶³

A kimutatás szerint a panaszok következő csoportját a köz- és magánalkalmazottak sérelmei jelentették (5%, 123 eset), viszont nem világos, hogy pontosan milyen ügyeket soroltak ide. Másrészt, mivel a magyarság aránya a köz- és magánalkalmazottak kategóriáján belül 1940-re teljesen lecsökkent, megítélésünk szerint ez a sérelemtípus jóval kisebb jelentőséggel bírt, bár léte kétségtelen. Az állami- és magánalkalmazottak sérelmeit – a rendelkezésünkre álló források szerint – két rendelkezés okozta, egyrészt az erdőigazgatóságoknál dolgozó tisztviselők lefokozása,¹⁶⁴ másrészt a még hivatalban lévő tisztviselők Regátba való áthelyezése.¹⁶⁵

A kimutatás nem részletezi tovább a magyarság sérelmeit, hanem a megmaradókat egy úgynevezett vegyes kategóriába sorolja, ami a panaszok 11%-át (294 eset) tette ki. Ide nagyon különböző esetek kerültek be (adóztatás, munkaszolgálat, kettősirtokosok panaszai, tiszti bizottsághoz fordulók zaklatása), aminek következtében elmosódik ezek esetleges fontossága.

162 A magyar kormány leginkább az alábbi 8 egyesület működésének engedélyezését szorgalmazta: aradi Atlétikai Club és Maros Evezős Egylet, brassói Turista Egylet és Székely Társaság, tordai Magyar Egyesület, nagyenyedi Kaszinó, segesvári Polgári Kör, medgyesi Polgári Kör. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388. Ezek közül a magyarság leginkább a két brassói egyesület bezárását sérelmezte, mivel ezek szociális tevékenységük mellett összefogták a brassói és Brassó környéki több tízezres magyarságot. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói Népközösség jelentése a társadalmi egyesületekről*, 1941. július. 16. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 44–45.

163 A szellemi és kulturális életre vonatkozóan lásd *Kiszolgáltatva...* Id. kiad. 42–46.

164 Erre vonatkozóan bővebben lásd: *A tengelyhatalmak külföldön megbízottainak budapesti tárgyalásaival kapcsolatosan sürgősen orvosolandó dél-erdélyi sérelmek jegyzéke*, 1943. január 13. MNL OL, K 28, 7. csomó. 21. tétel. 1943-O-15071. 326–327.

165 A magyar tisztviselők kis számát jól tükrözi, hogy Brassóból 4 magyar tisztviselőt helyeztek át a Regátba, Tordán pedig egyet nyugdíjaztak időnap előtt. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói konzul jelentése tisztviselők áthelyezéséről*, 1941. november 4. MNL OL, K 63, 260. csomó. 27. tétel. 74.

A kimutatásból mindenképpen hiányoljuk (illetve nem világos, hogy bekerültek-e) a nyelvhasználati és a mozgáskorlátozáshoz kapcsolódó sérelmek, a Népközösség működését akadályozó sérelmek, beszállásolásokkal kapcsolatos sérelmek, illetve a hadbírószági perek. Ezek közül kiemelten fontosnak tartjuk a szabadfoglalkozásúak és az intézmények adósérelmeit, illetve kölcsönjegyzési kötelezettségeit, amelyek nagyban hozzájárultak ezek gazdasági tönkretételéhez. A szabadfoglalkozásúak és az intézmények (elsősorban egyházak és iskolák) egyik legsúlyosabb sérelme az adók ugrásszerű növekedése volt 1941-ben. Az elsők esetében az önálló keresők adóját, míg az intézmények esetében az illeték-egyenérték adót emelték meg a többszörösére.¹⁶⁶ Ugyanígy kiemelnénk a hadbírószági pereket, mint sérelemforrást. Egyrészt ezek is nagy tömegeket érintettek, másrészt – ha az ügyek egy jelentős része felmentéssel is végződött – nagy anyagi megterhelést jelentettek az érintetteknek.¹⁶⁷

A kimutatás információkat nyújt a panaszok területi megoszlására vonatkozóan is, és jól tükrözi az egyes területi specifikumokat. A megyék szerinti megoszlás a következőképpen alakult: Brassó 711, Torda-Aranyos 409, Nagy-Küküllő 282, Arad 174, Kis-Küküllő 147, Hunyad 125, Temes 104, Fogaras 61, Kolozs-Torda 50, Szeben 33, Bihar 32, Krassó 24. Első helyre Brassó megye került, bár ez nem azt jelenti, hogy itt volt a magyarságnak a legrosszabb a helyzete. A nagy esetszám inkább csak az itt működő Népközösségi iroda és konzulátus tevékenységének volt köszönhető, illetve, hogy

166 Erre egyik leszemléletesebb példa Gyárfás Elemér adóügye, akinek 50 ezer lejről 900 ezer lejre emelték fel az adóját. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Brassói konzulátus jelentése a Külügyminisztériumnak Gyárfás Elemér adóügyéről*, 1941. június 9. MNL OL, K 28, 274. csomó. 2. tétel. f. dosszié. 277–278. Gyárfás adóügyét 1942 augusztusára, diplomáciai közbelépést követően, kölcsönösségi alapon rendezték és lényegesen leszállították, cserébe Hatjeganu Emil hasonló ügyének elrendezéséért. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Bukaresti magyar követség jelentése Hatjeganu adóügyéről*, 1942. október 30. MNL OL, K 63, 269. csomó. 27. tétel. 419/pol. 1942. 1409, illetve *Bukaresti magyar követség jelentése Hatjeganu adóügyéről*, 1942. november 26. MNL OL, K 63, 269. csomó. 27. tétel. 494/pol. 1942. 1531. Ugyanekkor a nagyenyedi Bethlen Kollégium illeték-egyenérték adóját 7 ezer lejről 860 ezer lejre emelték fel. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Nagyenyedi Népközösség beszámolója a magyarság helyzetéről*, 1941. február 5. MNL OL, K 83, 10. csomó. 1768–775.

167 Erdély területén három hadbírószág működött: Temesváron, Nagyszebenben és Brassóban. Ezek közül az egyik az 1942. év folyamán 1284 magyar felett ítélkezett, s az ügyek 20%-a végződött felmentéssel. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tengelyhatalmak javaslatai a román-magyar viszony javítására*, MNL OL, K 63, 257. csomó. 27. tétel. 256–388.

minden egyes eset eljutott hozzájuk, és arról jelentést is tettek. Ez inkább arra jó mutató, hogy máshol is jóval több panasz lehetett. Torda-Aranyos megye az észak-erdélyi román menekültek legfőbb fogadóállomásaként és letelepedési helyeként működött, az innen beérkezett esetek nagy száma ennek tudható be. A Küküllő megyékben – a kimutatás szerint – volt a legtöbb a hatósági visszaélés, Temes megye esetében pedig a panaszok leginkább a munkásokkal való bánásmódhoz kapcsolódtak.

8. Az észak-erdélyi román lakosság sérelmei

A dél-erdélyi magyarok sérelmeivel szemben az észak-erdélyi románok esetében fennmaradt az ügyiratok egy jelentős része, ami lehetővé teszi ezek statisztikai kielemezését.¹⁶⁸ Mint fentebb már említettük, csak azokat az eseteket vettük figyelembe, amelyeket a magyar hatóságok kivizsgáltak, illetve véleményeztek. Minden panasz három fő elemből áll: a panasz leírása, a kivizsgálás eredménye, az összekötő tisztt, illetve a Miniszterközi Bizottság erre adott véleményezése.¹⁶⁹ Ezen iratsomókban összesen 891 panasz található,¹⁷⁰ így a továbbiakban ez képezi vizsgálódásunk alapját. Az átfogó kép kialakítása érdekében igyekszünk minél sokoldalúbban kielemezni az ebből nyerhető információkat. Mivel az érintett négy év (1941–1944) mindegyikéből, illetve minden vármegyéből lelhető fel panasz, a minta akár reprezentatívnak is mondható, így véleményünk szerint az arányok általánosíthatók egész Észak-Erdélyre vonatkozóan.

A panaszok időbeli megoszlása szerint a legtöbb sérelem az 1942. évben keletkezett (42,53%), ezt követi az 1941. év (24,46%), később a sérelmek száma csökkent (1943: 20,2%, 1944: 12,79%). Kérdés, hogy a panaszok csökkenő száma a Miniszterközi Bizottság tevékenységének az eredményessége, vagy a tiszti bizottság aktivitásának a lehangoltsága miatt következett be? Véleményünk szerint inkább a második tényezőnek volt döntő

168 A dél-erdélyi adattárban a román panaszokra vonatkozóan is található egy kimutatás, azonban saját számításaink sokkal átfogóbbak és részletesebbek, így annak ismertetésétől eltekintünk.

169 A panaszok forrása két levéltári őrzési egységben, egyrészt a Hadtörténeti Levéltárban található Fond 95, Olasz–német tiszti bizottság magyar összekötő tisztt, Kolozsvár, illetve a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi osztályának (K 28) egyik iratsomójában (222 csomó. 441 tétel) lelhető fel. A továbbiakban csak akkor jelezzük az adat forrását, ha az nem ezekből az irategységekből származik.

170 Ez a szám is az esetszámot jelenti, mivel itt is volt panasz, ami több személyt is érintett.

befolyása; ha a csökkenés a Miniszterközi Bizottságnak is betudható, semmiképpen nem olyan mértékben, mint ahogy azt ők előre jelezték.

A panaszok területi megoszlása szerint a legtöbb Bihar vármegyében keletkezett (31,99%), majd ezt követte Szatmár (26,86%), illetve Kolozs megye (7,93%). A négy székely megye (Maros, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegye) kis elemszáma nem okozott meglepetést,¹⁷¹ azonban Máramaros (5,25%) és Beszterce-Naszód (1,7%) vármegye annál meglepőbb. Ismerve a magyar kormány intenzív nemzetiségpolitikai törekvéseit Szolnok-Dobokát érintően, mindenképpen meglepő, hogy a megyéből csak a panaszok 7,9%-a származik, ennek a megmaradt minta torzulása is lehet az oka. A legtöbb panasz tehát a jelentős magyar lakossággal is rendelkező megyékben keletkezett, míg a románok által tömbben lakott megyékben „békésebb” volt az együttélés, illetve ezeket kevésbé érintette a kormány politikája.

A panaszok legfőbb forrása természetesen a tiszti bizottság volt (a panaszok 67,9%-a származott innen), de a Miniszterközi Bizottság aktivitását is jól jelzi, hogy az ezt követő kategóriát (16,27%) a helyszínen beszerzett panaszok csoportja jelenti. A panaszok egy érdekes csoportja – a jelenség ugyanakkor rámutat a korabeli viszonyokra is – a román összekötő tiszttől úgymond bizalmas úton megszerzett panaszok (5,72%), ezeket ugyanis a román tiszt kocsijából tulajdonították el.¹⁷²

A hatóságok panaszokhoz való hozzáállását jól jellemzi, hogy ezeknek csak kis részét (10,43%) tartották jogosnak. Az összekötőtiszt, illetve a Miniszterközi Bizottság véleményezésére vonatkozóan nem találunk jobb szót, mint azt, hogy minden esetet igyekeztek kimagyarázni. Több esetben a panaszbeadvány több sérelmet is tartalmazott, és ha ezek közül az egyik nem volt helytálló, az egész beadványt alaptalanként ítélték meg. Ugyanígy, ha egy panasz túl általános volt, akkor arra hivatkoztak, hogy nem tudnak az illető nyomára akadni, ha pedig részletekbe menő, akkor arra, hogy ilyen nevű hatósági személy nem található az illető településen, vagyis a panasz alaptalan. Ha a panaszt indokoltnak is találták, a legtöbb, ami elvárható volt, hogy az illetőt megintették szóban, esetleg eljárást kezdeményeztek ellene, de a sértett kárpótlása vagy az okozott kár megtérítése egyik esetben sem merült fel.

Két típustól eltekintve (sajtó, illetve a sajtóhoz kapcsolódó nemzetközi egyezmény megsértése) minden kategóriában érkezett be panasz, így azokat összesen 31 kategóriába osztották be. Az elemzés alapján – a sérelmek négy nagy kategóriáját alapul véve – megállapítható, hogy az észak-erdélyi

171 Udvarhely megyéből egy panasz sem érkezett be.

172 Ebből kifolyólag ezek a panaszok nem is jutottak el soha a tiszti bizottsághoz.

románok legtöbb panasza a magyar államigazgatás általános rendelkezéseihez kapcsolódott (a sérelmek 46,1%-a), ami erősen megkérdőjelezi a Szent István-i toleráns nemzetiségpolitika gyakorlati megvalósulását. Ezt követték a gazdasági panaszok (34,73%), majd a kulturális (15,36%) és a közéleti panaszok (1,12%). Alkategóriák szerinti megoszlásban szintén a *magyar hatóságok magatartása*, illetve intézkedései nyomán keletkezett a legtöbb sérelem, idetartozik a panaszok 23,23%-a (207 eset). Ezek legtöbbször hatósági erőszakos fellépést takar, ami nagyban hasonlít a dél-erdélyi magyarok panaszaihoz. A sérelmek időbeni megoszlása is jól jelzi, hogy folyamatos volt a románok ez irányú elégedetlensége (1941–1943 között a panaszok éves megoszlása 30% körüli). A panaszok 11%-át a hatóságok indokoltnak találták, és jogosnak ismerték el.

A panaszok második nagyobb csoportja az *állami- és magánhivatalnokok sérelme* volt, az összes panasz 12,57%-a (112 eset). Ezek nagy része az állami alkalmazottaknak (elsősorban hivatalnokoknak) a tárgyalt 4 év alatti folyamatos elbocsátását jelenti. A jelenség folytonosságát mutatja az esetek időbeni megoszlása is (1941-ben 26%, 1942-ben 46%, 1943-ban 21%). A magyar államigazgatás ezt – a Trianont követően – a magyar nemzetiség által elszenvedett sérelmek „reparálásaként” fogta fel, így egyetlen ilyen jellegű panaszt sem ítélték jogosnak.

A harmadik kategóriát az *egyházhoz kapcsolódó panaszok* képezik, idetartozik a sérelmek 9,09%-a (81 eset). Ennek mértéke amiatt is meglepő, mert a magyar államfelfogás szerint az egyházi autonómia megsértése – legalábbis 1918 előtt – tabutémának számított, s nem igazán merték azt áthágni. Ezeknek a panaszoknak a legtöbbször a papok elleni hatósági fellépést takar (letartóztatás, internálás), illetve erőszakos áttérítést, valamint egyházi tulajdon elvételeit vagy megrongálását. Az ebben megnyilvánuló tudatos állami politikát is jól jelzi, hogy csak az esetek 3,7%-át tartották a magyar hatóságok jogosnak.

A panaszok negyedik csoportját az *ingatlan kisajátítással* kapcsolatos panaszok képezték, idetartozott a sérelmek 6,9%-a (62 eset). Ha ehhez még hozzákapcsolunk egy másik kategóriát, az *ingatlan adás-vételét* (3,24%, 29 eset), akkor a román nemzetiség egyik legnagyobb – és hatását tekintve az egyik legsúlyosabb – sérelmévé lép elő. Ezek a sérelmek is folyamatosan jelentkeztek, az esetek időbeli megoszlásában megfigyelhető az emelkedő tendencia (a legtöbb sérelem 1944-ben keletkezett). A magyar államigazgatás ezen eljárásokat is jogosként, illetve a magyarságnak kijáró jóvátételként fogta fel, habár több esetben is kifogást emelt az eljárás ellen. A Miniszterközi Bizottság is javasolta, hogy enyhítsenek ennek szigorán. A legnagyobb

probléma ezen eljárásokkal az volt, hogy – a jog egyik alapelvét felrúgva – visszamenőleg is alkalmazták az állami elővásárlást, amennyiben az adásvételt nem vezették be a telekkönyvbe is. Így előfordult, hogy 1927-ben megkötött ingatlanvásárlást is hatálytalanítottak. Míg az ingatlan-kisajátítást általában fölül (az esetek 20%-ában) ítélték jogosnak, addig az ingatlanvásárlással kapcsolatos panaszoknál csak egyetlen esetben fogadták el azt megalapozottnak.

A panaszok ötödik csoportját a *hadsereghez, illetve munkaszolgálatához kapcsolódó panaszok* képezték, idetartozott a sérelmek 4,04%-a (36 eset). Ezeknek az eseteknek a száma is folyamatosan növekvőben volt, s a legtöbb a háború fokozódásával, 1943–1944-ben keletkezett. A kérdés további vizsgálatot érdemel, de jelenleg megalapozottnak tűnik az, hogy a román munkaszolgálatosoknak rosszabbak voltak a körülményei, mint a hasonló sorsú magyaroknak, ezt a tényt maga Vladár Elemér, a Miniszterközi Bizottság vezetője is elismerte. Ugyanezt támasztja alá, hogy e téren a román kormány lépett fel kezdeményezőleg, javasolva a munkaszolgálatra behívottak helyzetének kölcsönös javítását, amit azonban a magyar kormány elvetett azzal, hogy ez nem államigazgatási, hanem honvédelmi kérdés, amibe neki nincs beleszólása. A sérelmek legnagyobb része nem kimondottan a munkaszolgálat s az ott uralkodó állapotok miatt keletkezett, hanem a behívottak családtagjainak ellátatlansága miatt, ugyanis a magyar hatóságok csak nagyon indokolt esetben hagyták jóvá a hadisegélyt. A kormányzat fent említett magatartását jól tükrözi, hogy egy esetben sem tartották jogosnak ilyen jellegű panaszt.

A panaszok hatodik csoportját *az oktatással kapcsolatos panaszok* képezték, idetartozott a sérelmek 3,92%-a (35 eset). Itt az oktatás nyelve mellett a legtöbb panasz a tanárok erőszakos fellépése miatt keletkezett, illetve volt egy sajtóságos román panasz. Több esetben előfordult, hogy a lányok haját tetvesedés miatt levágták az iskolában, amit a román fél nemzetiségi sérelemként tált, míg a magyar hatóságok higiéniai szükségintézkedés-ként magyaráltak. Ez esetben csökkenés figyelhető meg a panaszok időbeli megoszlását tekintve (1944-ben már egyetlen panasz sem keletkezett), így e téren a helyzet konszolidálódásáról beszélhetünk. Ugyanakkor a hatóságok csak a panaszok 3%-át tartották jogosnak.

A panaszok hetedik csoportját – a reciprocitásból fakadóan – a korszak egy tipikus panasz, a *rádiókészülékek elrekvirálásával* kapcsolatos panaszok képezték, idetartozott a sérelmek 3,81%-a (34 eset). Ez a panasz csak 1942-ben fordult elő, amikor a két állam egymást túllícitálva kobozta el mindkét nemzetiség elitjétől (elsősorban a papoktól) a készülékeket. Egy-

előre nem világos, hogy a rekvirálás melyik fél kezdeményezésére indult meg. Ezeket azonban viszonylag hamar – pár hónap alatt – sikerült a kölcsönösség alapján rendezni, így a hatóságok csak az esetek kis részét (3%) ítélték meg jogosnak.

A panaszok nyolcadik csoportját az *iparosokkal és munkásokkal kapcsolatos panaszok* képezték, idetartozott a sérelmek 3,25%-a (29 eset). A dél-erdélyi magyar sérelmekhez hasonlóan a legtöbb panasz itt is a munkások elbocsátásához, az iparendedélyek bevonásához, illetve a nyersanyagellátás diszkriminatív voltához kapcsolódott. Az iparendedély-revizió 1942-ben zajlott, így az esetek több mint fele ekkor keletkezett, amikor arra hivatkozva, hogy a román kiskereskedők nem felelnek meg az előírásoknak, legtöbbjüket megfosztották engedélyétől. A panaszok egy másik forrását a munkások áthelyezése képezte – 1941 végén a MÁV a román munkások egy jelentős részének Dunántúlra való áthelyezése mellett döntött –, de mivel nem elbocsátásról volt szó, természetesen nem fogadták el sérelemnek.¹⁷³

9. Összegzés

Áttekintve a német–olasz tiszti bizottság tevékenységét – elsősorban a magyar diplomáciai források alapján – megállapíthatjuk, hogy létrejötték tulajdonképpen egy kirakatszervezet volt, aminek egyedüli feladata a sérelmek rögzítése és annak továbbítása volt a tengelyhatalmak kormányai felé. Ezeken a kezdeti hiányosságokon azonban az első periódusban sikeresen túllépett – meglátásunk szerint elsősorban Dehmel őrnagy fellépésének köszönhetően – azáltal, hogy saját kezdeményezésére személyesen kezdte el kivizsgálni a panaszokat, és ezzel felcsillantotta a reményt, hogy létezni fog egy nemzetközi aktor a nemzetiségi sérelmek kivizsgálására. A bizottság működésének legnagyobb hiányossága az volt, hogy a sérelem jogosságának megállapítása esetében sem tudott szankciókkal fellépni az érintett hatóságokkal szemben. A problémák orvoslását a két állam közigazgatására kellett bízni, amelyek magukat a diszkriminációt, sérelmeket megvalósították. Ez a kezdeti aktivitás azonban csak pár hónapig tartott, s 1942 elejétől egyre inkább átadták a sérelmek kivizsgálását a román és magyar hatóságoknak, akik természetesen igyekeztek saját maguk javára fordítani ezt, s elkenődzni a jogos panaszokat. 1942-re bebizonyosodott, hogy a bizottság nem alkalmas alapvető feladatának – a két állam közötti feszültség csökkentése – az ellátására sem, ami elvezetett a második rendkívüli bizottság létrehozá-

173 *Az észak-erdélyi román nemzetiség panaszai 1943-ig*, MNL OL, K 610, 91. csomó. 13. dosszié, 13/3. 10–28.

sához. Ezt követően még történtek kezdeményezések a bizottság reaktiválására, azonban valószínűleg minden érintett fél belátta, hogy az erdélyi kérdés – s ennek függvényeként a nemzetiségi kérdés – nem oldódott meg a bécsi döntéssel, annak kimenete a nagypolitikától, illetve a háború eredményétől függ. A magyar fél kezdetből szkeptikus volt a bizottságot illetően, míg a románok kezdetben nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy nagy számú sérelem felmutatásával elérhetik a bécsi döntés revízióját. 1942-re a magyar fél belátta nemcsak a bizottság eredménytelenségét, hanem annak „használatatlanságát” is, egyre nyíltabban kezdte el bírálni annak tevékenységét, majd felvetette annak feloszlását is. A bizottság megítélését illetően megállapíthatjuk, hogy az nem vállalkozhatott – s nem is vállalkozott – a nemzetiségi kérdés megoldására, legfőbb feladatának a két állam közötti konfliktus elmérgesedésének és egy esetleges háború bekövetkezésének elkerülését tartotta, ugyanakkor – egyetértve L. Balogh Béni és Ottmar Trașcă véleményével – a bizottság pusztán léte is kedvezően hatott a nemzetiségi kérdésre, és visszafogta a két érintett államot. Az is megállapítható, hogy elsősorban a Hencke-Roggeri különbizottságnak a kormányok nemzetiségpolitikájára vonatkozó megállapítása és esetleges bírálatai nem segítették elő a helyzet javítását, illetve az esetleges közvetlen tárgyalások újraindítását.¹⁷⁴ A tiszti bizottságok kapcsán további kutatást igényel annak megállapítása, hogy az intézmény passzívvá válása mennyire a román fél tudatos kérésére történt, illetve, hogy 1943-tól milyen változás volt annak működésében.

Jelen ismereteink szerint sikeres volt a magyar kormány egyoldalú lépése a Miniszterközi Bizottság létrehozását illetően, amivel igyekezett semlegesíteni a bizottságot, illetve kizárni azt a sérelmek kivizsgálásából. Ez nagyban akadályozta a román sérelmek propagandisztikus célokra való kiaknázását.

A két nemzetiség sérelmei között van ugyan közös elem is, de alapvetően eltérők voltak. Ennek egyik magyarázata, hogy 1940-ben nem egy szinten állt a két népcsoport: míg a román közösség minden téren megerősödve került ki a két világháború közötti időszakból, addig a magyar nemzetiség már eleve egy közigazgatásból kiszorított, gazdaságilag megtört helyzetből indult. Másrészt a két kormánynak is eltérő elképzelései voltak a nemzetiségi kérdést illetően: míg a román kormány a magyar lakosság – lakosságcsere vagy önkéntes kivándorlás révén – teljes eltávolítására törekedett, addig a

174 Ugyanezt a véleményt a magyar külügyminisztérium az ajánlások ismertetésekor is megállapította. Erre vonatkozóan bővebben lásd: *Tájékoztató a minisztertanács számára a tengelyhatalmak ajánlásairól*, MNL OL, K 63, 271. csomó. 27. tétel. 100–121.

magyar kormány a magyar népcsoport erősítését és egy vezetőrétegetől megfosztott lojális nemzetiség megteremtését tartotta legfőbb feladatának.

Közös a két nemzetiség panaszai között, hogy mindegyiket leginkább az államigazgatás nemzetiségellenes fellépése sújtotta, különösen annak brutális fizikai fellépése. Alapvetően elfogadjuk az Altenburg-Roggeri bizottság azon meglátását, hogy az 1940-es években a magyar és román falusi népeségnél a verések és bántalmazások a mindennapok részét képezték, így azok „semmi rendkívülit nem jelentenek”,¹⁷⁵ azonban a terület megosztását követően ezek indokolatlanul nagy számban fordultak elő. Közös és kölcsönös sérelem, hogy az államigazgatás igyekezett megtörni mindkét nemzetiség iparos rétegét az iparjogositványok visszavonása révén, illetve diszkriminatív politikát folytatott a nyersanyagkészletek elosztásakor. A háborús viszonyok miatt ugyancsak közös sérelem volt a hadseregben és munkaszolgálatban elszenvedett megaláztatás és embertelen bánásmód, olyannyira, hogy 1943-tól ez lett az elmenekülés legfőbb oka. Mindkét nemzetiségnek voltak oktatási sérelmei, azonban míg a románok a tanítás nyelve miatt, addig a magyar nemzetiségűek a kevés iskola és az épületelkobzások miatt szenvedtek hátrányt. Mindkét sérelem legfőbb oka a tanítók nagyarányú elmenekülése volt. Közös, bár más-más területeken megnyilvánuló sérelem az elbocsátások ügye is. A románokat elsősorban a közigazgatásból (hivatalnokok), a magyarokat pedig az iparból (munkások) való kiszorítás sújtotta. Mindkét réteg egy jelentős része önként hagyta el a területet, jobb megélhetés reményében.

A két népcsoportot sújtó legsúlyosabb sérelmek már különbözőek voltak. Míg a román nemzetiséget leginkább a közigazgatásból való kiszorulás, a szabadfoglalkozásúak megélhetési körülményeinek beszűkülése és a gazdasági erejének megtörésére tett kormányzati intézkedések sújtották, addig a dél-erdélyi magyarok – mivel náluk ezen folyamatok már lezajlottak a két világháború között – elsősorban identitásuk megélésében voltak korlátozva a nyelvhasználatot és az utazásokat tiltó rendeletek miatt.

A sérelmek áradatában egyedülállónak tűnik a gabonakészletek teljes elkobzására irányuló 1942-es román intézkedés, ami a magyar lakosság végleges megtöréséhez, illetve elmenekülésének előidézéséhez vezetett volna.

A két nemzetiségi csoport sorsközössége elsősorban kiszolgáltatott helyzetük egész időszak alatti folyamatos romlásában ragadható meg.

175 *Transilvania și aranjamentele...* Id. kiad. 48.

Nagy József

A m. kir. 32. székely honvéd határvadász-zászlóalj története a visszaemlékezések tükrében

A második világháború Székelyföldön különleges helyet foglal el a kollektív emlékezetben. 1940 és 1944 ősze között a területet nem igen érintette a háború szele,¹ azonban az első világháború utáni huszonkét éves román államberendezkedést felváltotta a négy évig tartó ún. „magyar világ”, ami mégis hangsúlyossá teszi a korszakot a 20. század történetében.

Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntésnek köszönhetően Erdély északi része ismét Magyarországhoz került, amit napok múlva a magyar királyi honvédség bevonulása követett a visszatért területre. A helyi magyar lakosság örömmámoros hangulatban ünnepelte a változást, amit a katonai, majd polgári közigazgatás kiépítése követett. A honvédség hamarosan kivonta a bevonulásban részt vett alakulatok nagy részét, és az újonnan létrehozott kolozsvári IX. hadtestparancsnokság² irányításával sorra hoztak létre új katonai alakulatokat Észak-Erdélyben. Ezek az alakulatok csupán kerettel, anyaországi tiszti- és altiszti karral rendelkeztek, melyek feltöltése 1940. december 2-től vett nagyobb lendületet az első erdélyi újonc sorvány bevonultatásával.³

A IX. hadtestnek először három gyalogdandárt rendeltek alá, emellett a hadtest területén a határőrizeti és határvédelmi feladatokkal is megbízott határvadász-zászlóaljakat. Csík vidékén a m. kir. 32. székely⁴ honvéd határvadász-zászlóalj látta el a Gyimesi-szoros, a Csobányos-völgy és az Úz-völgy

1 1944 tavaszáig egyetlen székelyföldi kiegészítésű katonai alakulat vett részt a honvédség hadműveleteiben, mivel a Romániával szembeni feszült viszony megkövetelte az észak-erdélyi békehelyőrségű alakulatok helyben tartását.

2 Hadtörténelmi Levéltár, Honvéd Vezérkar főnöke (A továbbiakban HL VKF), 1940. 1. oszt. Elnöki 5617.

3 HL, Honvédelmi Minisztérium 1940. 1. a. oszt. Elnöki 40400.

4 A „székely” előnevet minden székelyföldi békehelyőrségű alakulat hivatalosan viselte.

védelmét Romániával szemben.⁵ A zászlóaljparancsnokság a csíkszeredai Mikó-várba települt a zászlóalj-közvetlenekkel és lövészsorozadaival, majd 1942 nyarán az újonnan épült gyimesfelsőloki kaszárnyákba költözött. Az alakulat parancsnoka Virág Ferenc alezredes, majd 1943-tól a háború végéig Kund Béla alezredes volt. A mintegy 70 km határszakaszon a zászlóalj portyázó százada öt tiszti őrs és öt kisőrs segítségével látta el az állandó határőrizetet. 1941-től a zászlóalj állományából három erődsszázadot állítottak fel, melyek a hegyszorosokban, a statikus védelmi elemet képező megerősített völgyzárakban helyezkedtek el az Árpád-vonal koncepciójának megfelelően, viselve a zászlóalj hadrendi számát (pl. a 32/1. erődsszázad az Úz-völgyében helyezkedett el).

Mind a békeidő, mind a háború emléke a csíki alakulatok esetében sajátosságokat mutat, amelyek máig meghatározzák a háborúról való közgondolkodást ezen a vidéken. Akárcsak Székelyföld más régióiban, a volt honvédalakulatok sajátos történetekkel, mítoszokkal élő helyi közösséget hagytak maguk után, melyekben a meghatározó tényezők maguk a honvédek voltak, a néhányan még ma is élő háborús veteránok. Az ők történeteiri irányították a háborúról szóló diskurzust, hiszen katonaként jelen voltak a háborús események helyszínein, nekik volt „joguk” megmondani a kapu előtti kispadon, mi, hogyan volt.

Jelen esetben a 32. határ vadász-zászlóalj emlékezetét három, egymástól elkülönülő, idős korban írt visszaemlékezésen keresztül próbálom megközelíteni. Mindhárom személy a csapattest soraiban harcolt a Gyimesi-szorosban és az Úz-völgyében 1944 őszén a szovjet csapatok ellen. Azonban életükben csupán a határ vadász katonaelet volt az, ami összehozta őket, mint három, egymástól különböző egyéniséget.

Sebő Ödön főhadnagy (1920–2004) Budapesten született polgári családban. 1938-ban Székesfehérváron érettségizett. 18 éves korában, korengedéllyel vonult be a budapesti m. kir. „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezredhez. 1940-ben felvették a Ludovika Akadémiára, ahol 1942-ben hadnaggyá avatták. Még ugyanebben az évben Gyimesfelsőlokra került a 32. határ vadász-zászlóalj állományába, mint tartalékos tiszti tanfolyamra beosztott oktatótisztt. 1943 nyarától a mihályszállási 32/5., majd a gyimesbükki 32/4. határ vadász őrs parancsnoka lett. Visszaemlékezését 1998-ban írta meg, ami meg is jelent rövidesen *A halálra ítélt zászlóalj*⁶ címmel.

5 Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Püedlo Kiadó, Budapest, 2006, 38.

6 Sebő Ödön: *A halálra ítélt zászlóalj*. Gyimesi-szoros 1944. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999.

Balázs Hegedűs Ferenc szakaszvezető 1920. augusztus 14-én született Gyergyóremetén római katolikus, földműves családban, elhunyt 2008 őszén, szintén szülőfalujában. Hol nyugalommal teli, hol vérzivataros élet-történetét 1983. január 5. és 2005. december 5. között írta meg visszaemlékezés formájában, több részletben (a visszaemlékezés másolatát a család bocsátotta a szerző rendelkezésére). Életében kivette részét az adott korszakkal járó megrázkódtatásokból (kisebbségi lét, második világháború, kommunista diktatúra). Gyergyóremete nagyközségben mindazok, akik ismerték, máig tiszteletteljesen idézik fel személyét, elmondásuk szerint életében tántoríthatatlanul kitartott katolikus hitelvei mellett, és azok szellemében igyekezett viszonyulni embertársaihoz, közösségéhez. 1941 januárjában vonult be tényleges katonai szolgálatra szintén a 32. határvadász-zászlóalj soraiba. Az öt elemi iskolát követően a gyergyóditrói Római Katolikus Polgári Iskolában elvégzett két osztályt magántanulóként. 1942 tavaszán tisztesiskolát végzett, majd 1942 nyaratól közel két évig a mihályszállási 32/5. határvadász őrs állományaiba helyezték, Sebő főhadnagy parancsnoksága alá. 1944 elején pedig áthelyezték immáron tényleges szakaszvezetőként az Űz-völgyébe, a 32/1. lövészs századhoz, melyet nemsokára áprilisban áthelyeztek a Gyimesi-szorosba a harcok előestéjéig.

Gál Ignác honvéd 1919-ben született Csíkszentimrén. Gyermekkorra igencsak hányattatott volt, amint azt visszaemlékezésében is említi: „Gyermekkorommal nem dicsekszem. Nem volt sok örömöm benne. Anyámnak szerzett gyermeke voltam. Apámat nem ismertem. Mostoha apám, Bozán Ignác nem sokat törődött velem.”⁷ Iskolába egy évig járt, majd utána a szomszédos falvakban szolgálóként dolgozott különböző családoknál. 1940. december 2-án vonult be tényleges katonai szolgálatra a csíkszeredai Mikó-várba, a 32/1. lövészs század állományaiba, mely századba 1944-ben helyezték át Hegedűs szakaszvezetőt is. 1942–1943-ban egy évig Lengyelországban magyar megszálló alakulatok soraiban teljesített szolgálatot, majd visszatért Csíkszeredába, ahol a páncéltörő ágyús tanfolyam elvégzése után, 1944 tavaszán az Űz-völgyébe került a 32/1. erőd századhoz, egy időben Hegedűs szakaszvezető Űz-völgyéből való távozásával. Idős korában írt visszaemlékezése *Szolgasorsban* címmel 2009-ben jelent meg magánkiadásban Csíkszeredán.

Hegedűs szakaszvezető és Gál honvéd visszaemlékezése a korabeli szélföldi hagyományos világ gondolkodásmódját tárja elénk. Sebő főhadnagy, a művelt magyarországi főtiszt, a parancsnokuk egy választékos nyelvezettel, olvasmányosan megírt művet hagyott az utókorra, hogy az olvasó-

7 Gál Ignác: *Szolgasorsban*. Csíkszereda, 2009, 1.

közönség megismerhesse a 32-es határvadászok történetét. A visszaemlékezéseket a katonai szolgálat és a háború élményének taglalása által próbálom összehasonlítani, amelyből kimutathatóak a háború és önéletírás sajátosságai is. Egy huszadik századi magyar férfi számára, aki katonaként részt vett a második világháborúban, a háború élménye központi elemmé növekedett élete során, bármennyire is próbálta a háború utáni diktatórikus állambereendezkedés gátolni mindennek a kibeszélését mind Romániában, mind Magyarországon.

Balázs Hegedűs Ferenc visszaemlékezése nem csupán egy önéletrajz, több annál, habár nyelvezete egyszerű, akárcsak azok a tiszta és lényegre törő gondolatok, amelyeket megfogalmaz írásában. Érződik, hogy az írás segítségével a szerző számot vetett életével és értékelte tetteit. A mű keménykötésű, egyszerű, vonalas füzetbe íródott, a különböző részek sorrendje nem kronologikus, néhol szótani, helyesírási hibák jellemzik.

A füzet első lapján a következő megjegyzést teszi, amiből indíttatásának döntő mozzanatát ismerhetjük meg: „Ezen krónikát az unokámnak, Balázs Hegedűs Zsoltnak készítettem, amit neki személyesen át is adok a mai nap. 2005. december 5-én.” Műve lényegében a végponttal, 2005-tel indít, ami a befejezettséget mutatja. Philippe Lejeune szerint az önéletírás virtuálisan már a kezdetétől befejezett, mivel a kezdődő elbeszélésnek a leírás pillanatához kell érkeznie. Ismerjük az elbeszélés végpontját, mivel épp ott vagyunk, és mert mindezt azért fogjuk leírni, hogy elérkezzünk eddig a pontig, megmagyarázva azt, hogy miért is vagyunk itt. Megkönnyebbülni annyi, mint levetni magunkról az érzelmek és a gondolatok terhét azáltal, hogy papírra vetjük őket. Amikor leírunk valamit, máris elhatárolódunk tőle, megtisztítjuk magunkat, megmosakodunk. „A személyes élet végével a faj folytonossága áll szemben, amelyet az olvasás a haláltusánkhoz kapcsol. Az írás idejével túléltem önmagam. Amikor pedig a testem elpusztul, az írásban születek újjá azáltal, hogy lejegyeztem ezt a pusztulást. Én, a tehetetlen újra cselekvővé válok, ismét felülkerekedek. Ez a hatalom nem képzeletbeli, még ha nem is kímél meg a haláltól. Tisztánlátás. Fekete humor.”⁸

Az 1983-ban elkezdett írást zárógondolatként eme átörökítési szándék fejezi be a füzet legelején. Érdekes élmény lehetett a füzet átadása az unokának, akárcsak egy beavatási szertartás a régebbi korokban.

A második oldalon a kisebbségi lét fájdalma jelenik meg egy vers formájában 2003-as dátummal, hiszen Balázs Hegedűs Ferenc életében többször szenvedett meg magyarságáért, akár a honvédség soraiban a harctéren, akár

8 Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásából.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003, 213–219.

a román kommunista diktatúra megtorló intézkedéseinek következtében.⁹ Az *Adósunk Európa* című verset a topolyai Andróczky Lászlóné írta 1991-ben. Két teljes oldalt foglal el a bemásolt vers szövege. Az eredeti verssel ellentétben, amelyben egy szakasz négy sorból áll, itt minden szakasz két sorban van leírva, és nincsenek elkülönítve a szakaszok egymástól, akár csak egy eposz esetében. Feltételezhetően számára a vers epikus jellegű mondanivalója ebben a formában leírva öltött testet. Hegedűs Ferenc idős korában hosszú imádkozásai mellett sokat olvasott, ebből is fakadhatott eme „irodalmi” szándéka. A vers szintén kisebbségi létben fogant, és a jugoszláviai magyarság hasonló életérzését fejezte ki, amit életében érezhetett Balázs Hegedűs Ferenc is, aki megérte az 1940–1944 közötti négyéves „magyar világot” és annak „elvesztését”.

*„(...) Volt egyszer egy ország, ahol élt a magyar,
A Kárpátok védték, ha jött a zivatar.
Az idők folyamán ráéheztek mások,
Széjjeldarabolták Nagy-Magyarországot.
Ki akarta? Ma élők, tehetünk mi róla?
Felelős mindezért a vén Európa! (...)
Meséltem 2003. október 4-én”*

A verset egy más időpontban másolta bele a füzetbe. Kiválasztását saját szenvedéstörténete generálhatta, hiszen Trianon népi emlékezetének szerves része a felelősség áthárítása külső tényezőkre (Európára).

A visszaemlékezés közel tizenkét oldalra kiterjedő központi része a „*Családi napló és önéletrajz*” címet viseli, és 1983-ban kezdte el írni családja számára. Pető Andrea szerint a visszaemlékezésnek van egy mobilizációs célja, aminek következtében a visszaemlékező különböző vonatkoztatási csoportokhoz viszonyítva átalakítja a múlt történéseit a visszaemlékezés megírásakor általa fontosnak tartott körülményekhez igazítva, stratégiai vagy egyéb okok miatt. Egy olyan épülő társadalomban (Ceaușescu-rendszer), ahol az örökségnek nincs értéke, mert az idősebb ember emlékeivel és saját életével emlékeztethet egy másik korszakra, az öregeknek nincs helye.¹⁰ A szerző a diktatúra nyomásával szemben akart ezzel fellépni. Balázs Hegedűs Ferenc öccse, Balázs Hegedűs Lénárt¹¹ (1922–2012) elmond-

9 1948-ban Balázs Hegedűs Ferenc meg akarta akadályozni, hogy a román hatóságok deportálják a gyergyóremetei plébánost, ami miatt letartóztatták és egy hétig vallatták, majd szabadon engedték.

10 Pető Andrea: *Nőhistóriák 1945–1951*. Kéri & Halász Kiadása, Budapest, 1998, 24–73.

11 A szerző 2008-ban és 2010-ben készített Balázs Hegedűs Lénárttal hanginterjút, aki maga is katonaként vett részt a második világháborúban.

ta, hogy bátyja még az 1950-es években is rendszeresen összejárt volt katonatársaival, és titokban elbeszéltek a háborús eseményeket. Ezek szerint a hagyományozás, mint folyamat nem 1983-ban kezdődött, hanem végigkísérte a diktatúra korszakát az ő életében.

Az önéletrajzi részt a következőképpen kezdi el: „Ezen családi napló elindítását, Isten segítségével, megkezdtem 1983. február 5-én. A cél velem, hogy utódaimnak hagyjak hátra az ismereteimből családfánkra vonatkozólag leírást, valamint élettörténelmem fontosabb eseményeit, úgy a jó, mint a balsors által telített emlékeimből.” A szöveget átolvasva azonban sajátos képet mutat életpályájának bemutatása. A gyerekkoráról szóló néhány mondat után a család tagjainak és az elődök neveinek felsorolása kap helyet, ami később is megismétlődik a felesége családja esetében. Ezután rögtön rátér katonaeleményei taglalására, ami életének legváltozatosabb, legnagyobb kihívást jelentő időszaka volt.

Gál Ignác honvéd visszaemlékezése még inkább a katonaeleményekre koncentrál. A néhány mondatos bevezető után 33 nyomtatott oldalon át a 32. határvasadás-zászlóalj mindennapjairól, a kiképzésről és legfőképpen a harcok, a visszavonulás, majd a fogságba esés viszontagságairól ír. Műve nem tér ki a családi viszonyokra, nem ír bevezetőt, nincs megnevezve célcsoport sem, hogy kinek ajánlja művét. Mégis munkája valamiben Balázs Hegedűs visszaemlékezésével azonos, az írás által ő is szabadulni akar szenvedésekkel teli múltjától. Ebben a műben is megfigyelhető a versek jelenléte. Itt nem egyetlen kiválasztott vers jelenik meg, hanem különböző versek mozaikszerűen állnak össze, végigvonulva a mű egészén. Gál honvéd már az 1944 őszi, nyugati visszavonulás alkalmával költőtársat szerzett maga mellé: „Itt Dunaszerdahelyt talákoztam a 60 éves, nyolcgyerekes apával, Szegedi Lajossal, a gyékénykötővel, akinek íródeákja lettem, rögtönzött verseit nekem mondta tollba. Marosvásárhely mellől volt, onnan verődött ide, s lett a legjobb barátom, akivel végig éltem a háború borzalmait.”¹² Visszaemlékezésében több, Szegedi által írt vers jelenik meg, amelyek rímekben számolnak be pillanatnyi helyzetükről, szenvedéseikről. Többször fordul elő, hogy az adott település nevét viselik:

„*Losonc*

*(...) Sírnak a gyermekek, zokog szegény anyja,
Már nem megyünk messze, férje vigasztalja.
Amott van egy erdő, oltalmat nyújt nekünk,
Ott a fáradtságtól kissé megpihenünk.*

12 Gál Ignác: i. m., 19.

*De ott sincs nyugalom, ott is veszély lehet,
Ó meddig tart e nyomorú helyzet?
Bár meg tudnánk halni, ez megváltás lenne,
Nem kedves az élet, nincsen öröm benne. (...)*¹³

A fent idézett vers 76 sorból áll, a visszaemlékezés leghosszabb verse, mely a visszavonulás történetét „énekli meg”. Szerkezete megegyezik a Balázs Hegedűs által lejegyzett vers epikus szerkezetével. Feltételezhetően Gál honvéd is közrejátszhatott eme versek megalkotásában. A törzsszövegbe való beillesztése távolabb mutat, mint a szerző versszeretete. A visszaemlékezés megírásakor, az elmosódott emlékek megkonstruálásakor egyedül a versek, amik nem változtak meg. A versek által a folyamatosan távolban megjelenő élmények bizonyos pillanatai eredeti formában jelennek meg az olvasó számára.

Sebő Ödön főhadnagy műve nem ilyen spontán módon született: történetirói szándék áll mögötte. Nemeskürty István író rövid előszóban méltatja a mű hiánypótló jellegét, mely a nagyközönségnek szól, amit a szerző a bevezetőben jelez: „Aki rászánja magát arra, hogy ezt a visszaemlékezést elolvassa, azt előre figyelmeztetem, hogy a felidézett események már több mint 50 évvel ezelőtt történtek. Az emlékezés ennyi idő után ugyancsak megkopott, és a rendszeres írás megkezdése előtt magam is attól tartottam, hogy nehéz lesz vallatóra fogni a régmúltat. Fiam biztatására azonban nekifogtam, és azt tapasztaltam, hogy minél jobban beleástam magam az írásba, annál több dolog jutott eszembe, olyan részletek is, amikről nem is álmodtam volna.”¹⁴ Akárcsak Hegedűs esetében, itt is megjelenik a családi szándék, azonban családi kompromisszum formájában.

A mű teljes terjedelme 286 nyomtatott oldal, ami néhány életrajzi adat említése után teljes egészében a háborús katonai szolgálatot taglalja, csak éppen a másik oldalról, a parancsnok szemszögéből.

Ahhoz, hogy megértsük, hogy mindhárom szerző esetében miért életük központi eseménye a katonai szolgálat, meg kell értenünk a nagy francia forradalom után kialakult korszak hadviselésre gyakorolt hatását, ami az 1793-ban, Franciaországban kihirdetett általános hadkötelezettségben öltött testet. Az általános hadkötelezettség és a modern technika vezetett el a 19. század végén Európa militarizálódásához. A 19. század végére a besorozott lelkes katona lett, aki elkötelezettséggel viselte el rövid katonai szolgálatát, szemben a 18. század erőszakkal toborzott, hosszú időn át szolgáló katonájával. A katonáskodás igazi beavatássá vált intellektuális, érzelmi és

¹³ Uo. 23.

¹⁴ Sebő Ödön: i. m., 7.

nem utolsósorban testi értelemben. A 19. századi hadseregek a nemzet iskolájának tekintették magukat.¹⁵

A nemzeti hadseregekben az újonc számára azt tanították meg, hogy ezen túl ne az önzés legyen a tetteik motívuma, hanem a köz, a nemzetvédelmi eszmék szolgálata,¹⁶ akár csak a magyar királyi honvédség esetében a két világháború között. Régi felfogás szerint az igazi férfinak magasabb ideált kell szolgálnia, ez pedig állandó részévé lett annak, amit a férfiaság militarizálódásának nevezhetünk.¹⁷ A harcos jelentette a modern férfiaság csúcspontját, amely alapvető tényező a modern férfieszmény megteremtésében, és fontos tulajdonságokkal egészíti ki az első világháború által megerősített sémát.¹⁸ 1940-ben a székelység esetében emellett jelentőséggel bír a kisebbségi lét visszatértétől való félelem és a katonai szolgálat általi kitérés lehetősége a paraszti életformából. Ezért a háború első éveiben tömeges volt az önkéntes jelentkezés. Balázs Hegedűs Ferenc szakaszvezető a következőképpen emlékezik vissza „bérokulására”:¹⁹ „Mint egyszerű falusi leány, én is a jó barátok tanácsait megfogadva 1940 év őszén jelentkeztem önként sorozásra. Besoroztak 1940. október havában. Bevonultam katonának 1941. január 24-én a csíkszeredai Magyar Királyi 32. Határvasdász Zászlóalj²⁰ alakulathoz, ahol élményekben és eseményekben gazdag katonaidőt töltöttem.”²¹

Gál Ignác bevonulásának részleteire nem tér ki, azonban a háborús veteránok még ma is büszkén emlegetik a hegyi határvasdász alakulatok elitgalagos jellegét, miszerint Csíkban „minden fiatal férfi 32-es határvasdász szeretett volna lenni 1940 őszén”.²²

Ezzel szemben a „pesti” Sebő főhadnagy az érettségi után a pénzügyi pályát célozta meg. A sorkötelezettség mégis a katonai pályára sodorta: „Az állás elfoglalásának feltételéül szabták azonban, hogy előbb le kell tölteni a katonai szolgálatot. Ez akkoriban még egy év volt. 18 éves fejjel, korengedéllyel, karpaszományosként vonultam be a budapesti 1. honvéd gya-

15 Keegan, John: *A History of Warfare*. Hutchinson, London, 1993, 35–38.

16 Dr. Cziáky Ferenc őrnagy-hadbíró: A katonai lélek. *Magyar Katonai Szemle*. IV. 1934. 3. sz. 244.

17 Mosse, George L.: *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*. Oxford University Press, 1998. 50.

18 Uo. 119.

19 Székelyföldön a katonai szolgálatra való bevonulást ma is így nevezik.

20 Helyesen: Magyar Királyi 32. Székely Honvéd Határvasdász-Zászlóalj.

21 Balázs Hegedűs Ferenc: *Önéletrajz és családi emlékezet*. Kézirat, másolata a szerző tulajdonában, 2.

22 Hanginterjú Both József honvéddel, Menaságújfalú, 2013. március 10.

logezredhez.”²³ Ráadásul elmondása szerint 1940-ben leszerelés helyett a Ludovika Akadémiára²⁴ vezényelték: „Arról nem is beszéltek, hogy talán nemet is lehetne mondani, vagy netán fellebbezni. Egymás között meghánytuk vetettük a dolgot, és arra az elhatározásra jutottunk, hogy a sorsnak ellenállni nem igazán jó. Még az a szerencse is érhet, hogy a három év alatt nélkülünk ér véget a háború.”²⁵ Abban a korban Közép-Európában, így Magyarországon is, ahol az arisztokrata modelleken alapuló férfibecsületet kedvelték, a tisztí rang többet jelentett a katonai beosztásnál. A felsőoktatásban részesült vagy Magyarország esetében a középiskolát végzett fiatalok tartalékos tiszték lettek, ami későbbi életükben társadalmi rangot biztosított számukra.²⁶ 1942 decemberében a frissen avatott Sebő hadnagy csikorogó hóban érkezett Gyimesfelsőlokra. Ő maga kérte, hogy a 32. határvadász zászlóaljhoz helyezték, mert „ilyen hegyi felszerelésű zászlóalj csak négy volt az országban.”²⁷

A hegyi csapatoknál a kiképzés rendkívül kemény volt, hiszen magas hegyek között harcolni mind fizikailag, mind szellemileg igazi kihívás volt. Fontos szerepet kapott a téli kiképzés is. Mégis a nagy várakozással ellentétben nem ritkán konfliktusok törtek ki az anyaországi kiképzőkeret és a székely fiúk között. A magyarországiak nem ismerték a helyi viszonyokat, a székely honvédek pedig nem ezt a szigorú bánásmódot várták volna el. Gál honvéd részletesen beszámol a következő incidensről, amely egy csíkszeredai kocsmában éneklés miatt játszódott le emlékezete szerint: „A mi rajparancsnokunk egy pökhendi anyaországi tizedes volt. Nem bírt magával. (...) Molnár Sándor élesebb hangjával kissé kivált a többitől, ez sértette a mi parancsnokunk fülét, s odakiáltotta durván.

- Hé, nem vagy otthon, mit mecseregsz! Molnár Sándor is rátarti gyerek volt, ezt könnyen nem raktározta el. Ő tudta magáról, hogy jó hangja van, jól énekel, ő nem katona, őt egy csontcsillagos²⁸ ne igazgassa. Visszakiáltott:

- Ha bajod van velünk, gyere ide, mondd meg itt! A tizedes ugrott is, a többi is talpra állt.

23 Sebő: i. m., 9-10.

24 A Ludovika Akadémiára jelentkezni kellett, nem vezénylés által vették fel a hallgatókat.

25 Uo. 17.

26 Mosse: i. m., 24.

27 Sebő: i. m., 27.

28 A katonai zubbony gallérjára varrt „csontcsillagok” jelezték az illető tisztés rendfokozatát.

- Mit akarsz? - kérdezte Molnár az odalépő tizedestől.
- Hogy ne mecseregj!
- Ki vagy te, hogy ezt nekem megtiltod?
- Én magyarországi vagyok, te pedig egy aláment oláhmaradék!

Molnár úgy szájon vágta, hogy hátra esett. Szájából, orrából folyt a vér. A két asztal társasága támadásba lendült. Még más asztaloktól is jöttek a tisztetek ellen. Ütték őket, ahol érték.”²⁹

Szinte minden esetben az alapkiképzésre szenvedéssel teli eseményként emlékeznek a székely veteránok.³⁰ Hegedűs szakaszvezető nem említ hasonló eseményeket, valószínűleg előléptetése miatt a kiválóak közé tartozott, akik jobban teljesítettek és feleltek meg a követelményeknek. Felvetődik a kérdés, hogyan látta mindezt egy magyarországi tiszt? Természetesen különbséget kell tennünk egy magyarországi tiszt vagy tiszthelyettes és egy hivatásos tiszt között. Sebő főhadnagy művében nyoma sincs bármiféle konfliktus létezésének, hiszen a szigorú bánásmód a kiképzés része volt, amiben ugyanúgy részesült az alföldi legény is abban a korban, mint a székely. Mint hivatásos főhadnagy, tisztit legényt kapott maga mellé: „Dénes esténként soha nem feketett le tíz óránál előbb, mert mesélnie kellett nekem, akár egy kisgyerekeknek elalvás előtt. Mindegy volt, miről mesélt, olyan gyönyörűség volt hallgatni minden szavát, azt a jóízű székely beszédet és azokat a furfangos történeteket a falujuk életéből.”³¹ A főhadnagy művén végigvonul a székely bakák dicsérete, többek között kitér munkaszeretetükre, megbízhatóságukra is. Nyoma sincs bármiféle konfliktushelyzet bemutatásának. Ami a székelyek számára máig fájdalmas emlékként maradt meg, az Sebő főhadnagy számára az említésre sem méltó katonai rutin része volt. Egyes magyarországi tisztetek és tiszthelyettesek gyakran előforduló „oláhozása” sértette leginkább a helyieket.

A szigorú, „bornírt kincstári modorú” tisztet a fiatalságukban „tobzódó” legények először nehezen viselhették el, majd a „drill” megszokottá, sőt természetessé tette a haderőn belüli, kasztszerű helyzetet számukra. Ezek a húszéves fiúk legtöbbit fiatal lányokról ábrándozhattak,³² nem is nagyon ismerhették meg egy Sebőhöz hasonló hivatásos tiszt valódi személyiségét: „Közben zajlott a háború, és úgy láttam, hogy nem akar úgy befejeződni, mint ahogyan valamikor elképzeltem. Egyre biztosabbá vált számomra,

29 Gál: i. m., 2-5.

30 Hanginterjú Váta Albert honvéddel, Csiksomlyó, 2013. február 17.

31 Sebő: i. m., 52.

32 A háborús veteránok gyakorta a szolgálati idejükből ismert lányok neveire is kitérnek interjúkészítéskor, előszeretettel mutogatják akkori szerelmes verseiket.

hogy ezt a borzalmat nem fogom tudni kikerülni. Nemcsak a személyes sorsom izgatott, hanem az is, hogy tudtam, ismét el fogjuk veszíteni Erdélyt. S ez sokkal nagyobb szorongást okozott nekem, mint gondoltam volna.”³³ Ha a múltat úgy érzékeli a modern tudat, hogy az végérvényesen elveszett, akkor a hiány tudata olyan erős lesz, hogy valójában a mai emlékezet, így az emlékezhelyek is (a Gyimesi-szoros, mint földrajzi táj) a múlt pótlékai és protézisei lesznek.³⁴ Az aggodást, amelyet Sebő főhadnagy 1944-ben érzett a gyimesfelsőloki laktanyában, emlékezetében fokozza a kilencvenes évek valósága, Erdély elvesztésének immáron történelmi léptékkel is mérhető fél évszázada, mely egyben a veszteség tudatát is növelte. Mindez mára megteremtette a Gyimesi-szoros hőstörténetét, benne Sebő főhadnagyl mellszobrával.

Az embereivel szembeni felelősségtudat a főtiszt számára baljós jövőképet mutatott, hiszen tudta, hogy nemsokára ezeket a legényeket harcba kell vezetnie, és akár sokan meg is halhatnak, beleértve őt magát is. Hegedűs és Gál visszaemlékezésében nyoma sincs efféle moralizáló gondolatoknak, túl fiatalok és gondtalanok voltak a veszély felismeréséhez, továbbá a katonai nevelés nem tette lehetővé a kritikát. Feltétlen győzelmi hitben nevelték őket. Sebő főhadnagy gondolatai demoralizáló hatásúak lettek volna, ha megismerik.

A visszaemlékezők írásai tudatosan vannak „kihegyezve” a harcok eseményeire, a frontélmény leírásakor az adott történetek átkerülnek jelen időbe, ami jelzi, hogy életüknek legdrámáibb pillanatairól van szó. Az élénk frontélmény lényegében az egyéni trauma stresszdiagnózisa, ahol a múlt a traumatizált személy tudatában nem válik múlttá, hanem folyamatosan jelenként kíséri.³⁵ Élményeik strukturáltak, ezért jobban megmaradtak az emlékezetben, mivel a memória inkább térbeli, mint idősorok szerint rendezett, így a környezet változásaira érzékeny. A változatos történetek fennmaradását és folyamatos újragondolásának lehetőségét a váltakozó helyszínek sokasága biztosítja és különíti el őket egymástól. Az ellenség láthatatlansága ebben a mozgó háborúban nem váltott ki neurotikus fájdalokat olyan szinten, mint az első világháborúban, ahol a kiszolgáltatottság érzése hatalmasodott el a katonákon (az élmények passzív szerkezete nem generál tör-

33 Sebő: i. m. 38.

34 Takács Miklós: Az emlékezhely, a generáció és a kulturális trauma fogalmainak lehetséges találkozási pontjai. In Kovács Judit - Münnich Ákos (szerk.): *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 173.

35 Takács: i. m. 172.

téneteket).³⁶ Passzív élményt generál az első világháború lövészárokharcának mozdulatlansága a visszaemlékezőben, hiszen a kiszolgáltatottság, a tehetetlenség fásultsághoz, egyhangúsághoz vezetett. A helyszín sokszor hónapokig ugyanaz a „gödör” volt, ami miatt a későbbi emlékek térben és időben rendezetlenül jelentek meg.

A 32. határvadász-zászlóaljat 1944. augusztus 26-án az Úz-völgyében érte először a Vörös Hadsereg támadása. A 32/1. erődszázad nem tudott ellenállni a túlerőnek, így a szovjet harckocsik támadása kivetette állásából, a Mátyás király erődből. Gál honvéd a következőket írja a történetekről: „Egy orosz tank a laktanyáig feljutott. A harminchetes páncéltörő ágyúval négyszer lőttem rá, de nem sok eredménnyel. A negyedik lövésre csak a lánc szakadt el. De megállt, tovább nem juthatott. Egy nagyobb orosz tank dugta ki fejét. Lőtt. Engem a föld alól szedtek ki. Nagy Endre, aki mellett állt, kettészakadt. Szabó Gyula is véresen feküdt mellettem, de élt. György Ignác Simonig futott. Ott hagyott minket. Egy ezredes lihegve érkezett. - Végünk van - mondta. (...) Tovább kellett mennünk. Rugát-tetőre értünk. Tonka Géza bajtársam tüzet kért, hogy gyűjtsa meg a szivarját. Egy akna elkapta mellőlem, magam is a földön jöttem helyre.”³⁷ A magyar csapatok hamarosan rendezték soraikat, és két nap múlva a német-magyar el-lentámadás megszilárdította az Úz-völgyében az állásokat.

A kutatók szerint a traumatikus élmény elbeszélhetetlensége létrejöhet a trauma súlyos lelki következményeiből, a meghallgatást megtagadó közösség vagy a hatalmi-politikai diskurzus tiltásából is egyaránt, és ez a csend diskurzusához vezet, melynek következtében a túlélő a passzív felejtésbe zárja emlékeit, az aktív emlékezés (elbeszélés) gyógyító hatású folyamata helyett.³⁸ Régi szorongató, kínos vagy fájdalmas emlékeket mégis semlegesíteni lehet azzal, ha a felidézés során a jelenben újfajta, pozitív érzéseket sikerül hozzá társítani.³⁹ Jelen esetben a pozitív érzések a környezet pozitív reakciójából fakadhatnak. Interjúkészítéskor többször megfigyeltem, hogy a háborús veteránt környezete felruhazza a „család hőse” státussal, aki igyekszik megfelelni a szerepnek. Az unokák felnéznek a nagypapára, aki valóban részt vett abban a háborúban, amit ők most legfeljebb számítógépes játékokon keresztül élnek meg.

36 Rosenthal, Gabriele: Német háborús emlékek. Az elbeszélhetőség és az emlékezés életrajzi és társadalmi funkciói. *Thalassa*, V. 1994. 1-2. sz. 192.

37 Gál: i. m. 16-17.

38 Baumann Tímea: „...még ha száz évig élnek, akkor se menne ki a fejemből...”. A malenkij robot elbeszélése egy életútinterjúban. *Forrás*. 43. 2011. 7-8 sz. 54.

39 Bánki M. Csaba: *Agyunk fogságában*. ProDie Kiadó, Budapest, 2006. 276.

Hegedűs szakaszvezető és Gál honvéd esetében a frontélmény leírása nem társul érzelmi állapotok kifejtésével. Tényszerűen következnek az események egymás után, nincs megállás konklúziók, vélemények megfogalmazása miatt. Idővel az emlékezetük törölte a félelem, a szorongás okozta fájdalmakat, amelyek bizonyára még évekig visszatértek emlékezetükbe 1945 után. Maradt a „csupasz” események sorrendje. Az ideggyengeséget a 19. században elmebetegségnek tartották, ami szemben állt a férfiasság eszményképével. A felnőtt férfi lakosság ezt hasonlóan gondolta sok helyen még a 20. században is.⁴⁰ Háborús történeteik kibeszélésekor a székely veteránok emiatt nem tudták társítani a belső fájdalmak, frusztrációk elbeszélését mondandójukhoz. Ezzel szemben Sebő főhadnagy budapesti polgári környezete nyitottabb volt.

A 32. székely határvadász-zászlóalj 1944. augusztus 29-én a Gyimesi-szoros bejáratánál is megütközött a szovjet csapatokkal, amikor az első vonalban küzdő, megerősített harccsoportot vezette Sebő főhadnagy: „Ma is úgy érzem, hogy e tűzkeresztség alkalmával legalább úgy féltem, mint bármelyik székely legényem. Ezt nem szégyellem bevallani. Szorongó rettegésem talán annyival volt nagyobb az övéknél, hogy engem még az értük viselt felelősség súlya is nyomott. Azt hiszem, aki hasonló esetben azt állítja, hogy nem fél, az vagy nem egészséges ember, vagy hazudik. Nem is ez a lényeg egy parancsnok számára, hanem az, hogy úgy legyen képes vezetni katonáit, hogy azok a legkevesebb veszteséget szenvedjék el a feladat megoldása mellett. Ehhez pedig nagy szükség van a parancsnok akaraterejére, féltreinek féken tartására, eltitkolására és olyan példamutatásra, amely a beosztottak ragaszkodását, szeretetét vívja ki magának. Az ilyen parancsnoknak nem kell félnie hátulról jövő lövéstől, sőt katonái szeretettel figyelik, védelmezik is harc közben.”⁴¹ A trauma egy másik jellemzője is megfigyelhető jelen esetben, mégpedig az, hogy rögtön az áldozati szereppel társul. Ahol a közösség identitásának alapját egy trauma jelenti, ott a közvetlen áldozatok traumája a velük azonos identitást vallók traumája is lesz, az áldozatok közössége a kollektív identitás részévé válik.⁴² Így öröklődhet a második világháború szenvedéstörténete generációról generációra. Gál honvéd a következő történetet említi: „A németek magukkal hoztak egy román foglyot. A német százados mondta neki, most mész haza. Az ajtó mögül lőtte ki pisztolyával. (...) Görgényszentimrére mentünk. Néhány bajtársammal egy tiszt bunker védelmével bíztak meg. A bunkert telitalálat érte.

40 Mosse: i. m. 69.

41 Sebő: i. m. 135.

42 Takács: i. m. 170.

A bent lévők közt senki sem maradt életben. Németek voltak. Mi szerencsére távolabb voltunk a bunkertől.”⁴³

Az első világháború után a frontélményt Teilhard de Chardin francia jezsuita filozófus így foglalta össze: „A front csakis megragadhatja a figyelmünket, hiszen egyfelől ez az extrém határ a között, ami láthatóan vagy és aközött, ami még csak alakul. Nem egyszerűen arról van szó, hogy amit itt megtapasztalsz, azt sehol máshol nem láthatod, de önmagadból is kiemelkedik a szemed láttára a tisztaságnak, az energiának és a szabadságnak valami mélyen meghúzóódó árama, amit bárhol máshol, a normális életben aligha találsz meg.”⁴⁴ A frontélmény olyan erőteljes érzelmeket generált a résztvevőkben, hogy azok képesek voltak amnéziát is előidézni. „Minél közelebb került az ember a tűzvonalhoz, annál inkább csökkent érdeklődése az összkép iránt,” ahogy John Steinbeck amerikai író is megjegyezte haditudósítóként.⁴⁵ Sebő főhadnagy érzékletesen írja le a közelharc élményét: „Az első kép az összevisszaságot mutatta, ember ember ellen hadakozott, szuronnal, kézigránáttal és a félelem »hajrá«-üvöltésével. Ahogy vezettem szakaszom rohamát az ellenségre, egy kukoricagránát gurult felém. Gyors mozdulattal visszarúgtam közéjük. Én is kilőttem már a magam fegyvereit, csak a kézigránátjaim maradtak, amelyekkel tele volt a kenyérzsákom. Egy más után kaptam elő a »Vécsey«-gránátokat, számmal húzva ki belőlük a biztosítóvillát, s karomat szemem elé emelve könnyelmű közelségbe dobáltam az oroszok közé. Mivel a mi kézigránátjaink az ütközésre robbantak, azokat nem lehetett visszarúgni vagy dobni, a hatásuk rémületes volt.”⁴⁶

Összességében ehhez hasonló élmény néhány jelenik meg a visszaemlékezésekben, legtöbb Sebő főhadnagy könyvében. Egy emlékkép gazdagságát ugyanakkor a memóriakerethez fűződő aktív viszonya dönti el. Egy emlékkép annál gazdagabb, minél nagyobb számú memóriakeret kereszteződésében tűnik fel. Ha ezek a bizonyos keretek vagy legalábbis egy részük idővel eltűnnek, menthetetlenül bekövetkezik a felejtés.⁴⁷ A frontélmény feszültsége és rendkívülisége folyamatosan emlékképek sokaságát tartja fenn az emlékezőben.

43 Gál: i. m. 18.

44 Keegan, John: *The Second World War*. Viking Press, New York City, 1990, 47–48.

45 Steinbeck, John: *Once There Was a War*. Viking Press, New York, 1958, 36.

46 Sebő: i. m. 144.

47 Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Pázmány Társadalomtudomány 6. Loisir Könyvkiadó, Budapest-Piliscsaba, 2007, 162–164.

Hegedűs szakaszvezető esetében a halállal kapcsolatos történetek nem mindig részei a háborús rutinnak, ezek csupán fedőtörténetek (aknarobbanás visszavonulás közben), a halál tematizálását szolgálják, és elfedik a sokkal rémségesebb eseményeket (kézítása lefolyása).⁴⁸

Miután a 32. székely határ vadász-zászlóalj feladta 1944. szeptember 11-én este a Gyimesi-szorost, a Székelyudvarhely–Szászrégen vonalon vonult vissza a Mezőség irányában. Hegedűs szakaszvezető az egyik bajtársának felderítés alkalmával, Szászrégen vidékén 1944. szeptember 28-án bekövetkezett hősi halálát beszéli el, mely élmény központi helyet foglal el visszaemlékezésében: „Mihály Károly hiába próbálta lebeszélni Lacz Mihályt, hogy ne vakmerősködjön, mi nem kaptunk parancsot, hogy felvegyük a harcot (az sincs amivel), hanem maradjunk a védelemben a sötét beálltáig, és akkor visszaszivárogunk az éj leple alatt. Lacz nem engedett, kiugrott a helyéről, annyira önkívületi állapotban volt, kettőt szökellt kb. 20 métert előre az oroszok felé, a kézigránát eldobta, az nem robbant, de őt mellen lőtték, ott, ahogy elesett azon szerint maradt, többet nem mozdult. Figyeltük, hogy mozdul-e, élet van-e nála, de erről semmi észrevételünk nem volt.”⁴⁹ Ezzel szemben a Gyimesi-szorosbeli harcok részleteiről nem tudósít, csupán felsorolja az eseményeket. Másrészt rendkívül nehéz meghúzni a határvonalat a szorongást keltő emlékek felidézésének kerülése és a nemkívánatos emlékek tudattalan elfojtása között.⁵⁰ A frontélmény életre szóló élmény, kibeszélése a lelki egyensúly helyreállításának feltétele. A háborús veteránok sokszor a legborzalmasabb eseményeket is a legnagyobb lelki nyugalommal mesélik el, ha azok feszültségkeltő hatását az ismétlések által sikerül csökkenteni.

Balázs Hegedűs Ferenc 1944 októberében Szatmárnémeti vidékén maradt le a visszavonuló honvéd csapatok soraiból, hiszen a háború végérvényes elvesztésének tudata már az egyszerű katonák sorait is kikezdte, főleg az erdélyiek esetében, akik a visszavonulás során kénytelenek voltak elhagyni a szovjet csapatok megszállásának kitett családjukat, lakóhelyüket, de a bosszúálló Maniu-gárdákról⁵¹ szóló kegyetlen hírek is sok katonában elkecsereledést szültek.

48 Rosenthal i. m. 193.

49 Balázs: i. m. 4.

50 Baddeley, Alan: *Human Memory. Theory and Practice*. Hove, Psychology Press, 1997, 425.

51 1944 szeptember-októberében román paramilitáris fegyveres csoportok több helyen gyilkosságokat, kivégzéseket hajtottak végre Erdélyben a magyar lakosság körében.

Gál honvéd ezzel szemben nem tudott lemaradni, továbbvonult német területekre 1945 tavaszáig. A nyilas éra bekövetkeztével a szökésekkel szemben drasztikusan léptek fel, a honvédek visszavonulását fákra akasztott bajtársaik holttesteik kísérték: „Szlovákiába jutottunk. Itt is találkoztunk a nyilasokkal. Mutattuk a nyílt parancsot, szabadon mehettünk. De Losoncon borzalmas látvány tárult eléink. Az útszéli telefonpóznákon magyar katonák lógtak. 27 katonát akasztottak fel a nyilasok, mert nem volt nyíltparancsuk. A nyilasok mindenhol uralkodtak. Rettegni kellett tőlük.”⁵² A székely honvédek az Alföldre kiérve nehezen tudtak már megszökni, mivel a terep sem tette lehetővé a bujkálást az erdős-hegyes erdélyi vidékekkel szemben, hiába kezdett el fokozatosan demoralizálódni a honvédség.

Sebő főhadnagy időközben a kis létszámúra zsugorodott volt 32. határvadász-zászlóalj harccsoportjának parancsnoka lett, katonáival maradt az 1945 tavaszi fegyverletételig. Nem tudjuk, hogy meddig lehettek együtt Sebő főhadnagy és Gál honvéd, azonban mindketten említik a fogságba esésük előtti napok eseményeit. Jól megfigyelhető ugyanannak az eseménynek a kétféle olvasata. Sebő főhadnagy név szerint említi Grafenwöhr városát, ahol amerikai bombázást éltek át: „Kivonultunk a mintegy három kilométerre húzódó erdő szélére. Innen jól láthattuk a várost, és szükség esetén el is rejtőzhettünk a fák között. Volt ugyanis némi tapasztalatunk az amerikai bombázások természetéről, nevezetesen arról, hogy a bombázókat a vadászbombázók szokták követni, akik minden mozgásra lőnek, minden életet letarolnak. (...) A támadás nyitányát a gyűjtőhasábok ledobása jelentette. Ezüstösen csillogó hasábok zúdultak alá, mint valami furcsa záporosó. Nyomukban az egész város egyetlen égő pokollá változott. Majd a bombázócsoportok egymás után ledobták bombáikat. Hanyatt fekvé bámultam ezt a gyilkos poklot. A föld remegett, lángok csaptak fel a füsttömeget áttörve. Aztán vége lett, elvonultak. Nem tudom, hogy meddig tarthatott ez az egész borzalom, de nekem egy örökkévalóságnak tűnt. Feltápászkodva bámultam a hirtelen megváltozott világot. Az egyik fa ágán egy selyemharisnyás nő láb himbálózott.”⁵³ Ezzel szemben Gál honvéd nem említi településnevet, csupán menekülésüket a bombázás alatt: „Egy hegyoldalon voltunk, annak lejtőjén, azt sem tudom, hol, milyen falu vagy város közelében. Tájékozódni nem tudtam, a többi társam se. De gondolkodni sem volt időnk. Angol repülőök húztak el felettünk, kegyetlenül géppuskáztak. Valahogy kijutottunk a tűzből, futottunk, hogy menedékhelyet találjunk. Arra mentünk, amerre a tiszték, nem maradhattunk le tőlük, bár ők sem tudták, mit akarnak, hová

52 Gál: i. m. 19.

53 Sebő: i. m. 271.

lyukadnak ki. De mondom, mentünk, lihegtünk egymás nyomában. A légi veszély elmúlt, mögöttünk a hegy tulsó feléről géppuskaropogás hallatszott, egy-két ágyúlövedék csapódott le, de nem a nyomunkban, más irányban.”⁵⁴ Valószínűleg sohasem fogjuk megtudni, hogy valóban egy helyen voltak-e. Könnyen előfordulhatott, hogy a háború végi zűrzavarban a felbomlott katonai alakulatok részei nem találták meg egymást, és a beosztottak különböző irányokban sodródtak a nyugati irányú visszavonulásban, ami általában a szovjet zónából való menekülést jelentette a nyugati szövetségesek megszállta német és osztrák zónák felé. Mind Sebő főhadnagy, mind Gál honvéd sikeresen elérte az amerikai zónát.

Sok háborús visszaemlékezést a hadifogság részletes leírása zár, ami elsősorban a szovjetunióbeli fogságra vonatkozóan akár részletesebb is lehet, mint a háború eseményeinek taglalása. A nyugati hadifogság esetében azonban azok az áldatlan állapotok, amelyek a szovjet hadifogolytáborokban általában jellemzőek voltak, nem vagy csak kevés esetben érvényesültek, továbbá a fogság időtartama ritkán volt egy-másfél évnél hosszabb. Ezért ezeknél a veteránoknál a hadifogoly-élmények csupán epizódot jelentenek történetük végén. Ez nem jelenti azt, hogy sok esetben a Szovjetunióban ne lettek volna a túléléshez megfelelő körülmények, vagy Nyugaton ne fordultak volna elő tömeges halállal járó események.

Az amerikai hadifogság említésekor mind Sebő főhadnagy, mind Gál honvéd kitér a fekete bőrszínű amerikai katonák említésére, mint számukra addig szokatlan jelenségre. Gál honvéd a következőképpen élte meg találkozását ezekkel a katonákkal: „(...) így ahogy Udvari Ferivel járkáltunk a táborban, egy csoport egyenruhás nőhöz értünk. Egy pár lépésnyire megálltunk tőlük. Pilóta néger nők voltak.”⁵⁵ De olyan feketék, mint az üszök. Szemük, mint a parázs, fehér foguk, mint a hó csillogása. Feri szava most is a fülemben cseng: Te, ha egy ilyen fehérennéppel egy szobába kerülnék, ejsze a falat es kiverném, hogy megszabaduljak tőle. Feri bátor, szókimondó gyerek volt, de irtózott tőlük.”⁵⁶ Sebő főhadnagy ugyanezt a kérdést tágabb dimenzióba helyezi: „Persze itt azt láttuk, hogy néger volt a tüzéregység, úgy látszik, hogy nem akartak keveredni a fehérekkel, vagy inkább fordítva? (...) Itt meg kell jegyeznem, hogy a néger emberek emberibb módon viselkedtek, mint fehér honfitársaik.”⁵⁷ Nyugati fogság esetén a nyugati világ otthon nem ismert jelenségeiről szóló tudósítások ekképpen sokszor felülírták a sanyarú

54 Gál: i. m. 27.

55 Valószínűleg egyéb beosztásban szolgálhattak a nők, pilóták nem lehettek.

56 Uo. 28.

57 Sebő: i. m. 275.

sors bemutatását, így ezek a beszámolók fedőtörténetekként működtek. Mindkét személy az amerikai hadifogság után hazatért, Sebő főhadnagy egy év múlva Magyarországra, Gál honvéd pár hónap múlva immáron Romániába.

A világháborús vereség olyan traumát, valóságos sebet ejtett, amelynek a feldolgozását, megértését és esetleges gyógyulását megakadályozta a háború utáni romániai diktatórikus államberendezkedés. A hazatérő, túlélő magyar katonák szinte számkivetettként éltek abban a rendszerben, amelyben nem volt szabad teret adni az emlékezés egyéni és közösségi formáinak, s ahol az őket személyesen is érintő események az elhallgatás, a tabusítás tárgyai voltak. A traumaelméletek szerint a gyógyulás egyik folyamata és feltétele a történetek elmondása. A traumatikus emlékezet azonban különbözik az emlékezés normál működésétől, sokszor nem történetszerű, hanem fragmentált, nem kontrollálható, hanem váratlan emléketörések jellemzik. Az olvasó az elbeszélés olvasása, befogadása során ő maga is tanúvá válik, így az egyéni trauma a közösség összes tagját megérinti, generációkat kapcsolhat össze és kollektívá válik. A kivételes élmény forrásául szolgáló világháborús katonáskodás narratívumai olyan csoportelbeszéléseké válnak, amelyek mindenki, vagyis az elbeszélő és az őt hallgatók számára egyaránt lehetővé tették a közösséggel való érzelmi azonosulást.⁵⁸

Hegedűs szakaszvezető önéletrajzának utolsó részét egy öregkori élmény fogja igazán keretbe, amely az 1990-es magyarországi pápalátogatásban öltött testet, amelyen a szerző családjával vett részt. Itt élete két fontos mozzanatának tetőzését figyelhetjük meg. Mint buzgó katolikus láthatta a pápát, és mint volt honvéd katona láthatta azt az országot, amelyért küzdött a világháborúban. E két tényező emeli ki életéből egyetlen megemléített öregkori eseménnyé a Magyarországra való kiutazást. Visszaemlékezése végeredményben szellemi hagyatéka, nemcsak családjának, hanem az utókornak is. Ez az átöröklésnek, a kollektív identitás folyamatos megerősítésének és újrakonstruálódásának egy archaikus formája a paraszti világban. Szerepe van a helyi közösség „mi” élményének fokozatos újratermelésében.

Sebő főhadnagy műve egy másik ország társadalmában egy ma sokat vitatott korszak saját személyén keresztül történő bemutatása. A korszak eseményeit mind a magyar társadalom egésze, mind a történettudomány sokáig egymástól eltérő nézőpontból közelítette meg. Sebő főhadnagy ese-

58 Garadnai Erika: Magyar sors-ének a Don-kanyarból. Gellért Sándor eposza. In Bögre Zsuzsanna - Keszei András - Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Kollektív traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől 1990-ig.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012, 215–217.

tében a személyesség által bekerült az elméletképzésbe a tudat és a szándék, mivel a személyes emlékezet nem csupán élményteli, fenomenálisan élénk emlékeket mozgósít, hanem ezeket a személyes és személytelen tapasztalattal összeillesztve történetté formálja.⁵⁹ Karen Halttunen megjegyzi, hogy ennek ellenére a történelmi elbeszélésben a fiktív csupán valami megmunkáltat, kiformáltat, nem pedig csalárdságot jelent.⁶⁰ A pilóta „négernők” mögött a rendkívüliség története jelenik meg, tévedés lenne „elvetnünk” a történetet a „lehetek-e a nők pilóták” kérdésből kiindulva.

A vitát mégis a szélsőséges események átörökített fájdalma tartja fenn. A trauma nem önmagától válik kollektív traumává, hanem reprezentációjának módjától, mivel reprezentációja sokkal inkább hozzáférhető, mint a hozzá kapcsolódó történelmi tapasztalat. Az események nem eredendően traumatikusak. Sokkal inkább egy *Adósunk Európa* című vers teszi azzá konklúzióként a visszaemlékezésben, mint a valós történelmi események nyomása.

A trauma társadalmilag közvetített attribúció. Az elfojtott traumák kibeszélését a traumák átélői akkor képesek megtenni, ha a kibeszéléssel kielégítenek egy olyan társadalmi igényt, amely egybeesik valamilyen tömegesen vallott ideológiai vagy politikai elképzeléssel.⁶¹ Mindez 1990 óta bekövetkezett.

59 Kónya Anikó: Az emlékezés klasszikus szemléletének a visszatérése. *Replika*, 1997. 26. sz. 143.

60 Halttunen, Karen: A kultúrtörténet és a narrativitás kihívása. In Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2009, 280.

61 Kovács Éva: A narratív módszertanok politikája. *Forrás*. XLIII. (2011) 7–8. sz. 32.

ARCHÍVUM

Tóth-Bartos András

Források az erdélyi magyar szórványpolitika második bécsi döntés utáni kérdésköréhez¹

A szórvány (diaszpóra) eredetileg a kisszámú, szétszórt gyülekezetek megnevezésére alkalmazott egyházi fogalom volt, amely később nemzeti-etnikai töltetet is kapott. Magyarországon az 1900-as évek elejére már elterjedt az etnikai értelmű szórványfogalom, az első világháborút követően pedig jelentése ki is bővül: elsősorban az impériumváltás következtében idegen államok fennhatósága alá került magyar kisebbségek helyzetére utalt, érzékeltetve ezen közösségek veszélyeztetettségét és kulturális zártságát.² Az erdélyi magyar szórványvidéket általában a magyarok által gyéren lakott területtel azonosítják. A tanulmányban vizsgált időszakban ez nagyjából a Beszterce-Naszód, Máramaros, Szolnok-Doboka, Kolozs és Szilágy megyék által közrezárt vidékre esett. Itt mind az 1910, mind az 1941. évi népszámlálások adatai szerint a magyarság aránya a megyei lakosság kevesebb mint 50%-át tette ki.³

A magyar kormányzat már az 1868. évi nemzetiségi törvény meghozatalakor számított a nemzetiségek rovására történő térvésztetéssel, azonban ekkor még bíztak abban, hogy a magyarság tömegétől fogva képes asszimi-

1 A második bécsi döntés utáni birtokpolitika és szórványpolitika kérdéséről, az itt közölt forrásokat is elemezve, Tóth-Bartos András írt bővebben. Lásd: Szórványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról (Tér és terep 9.)*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2013, 285–316.

2 Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár*. Bölcsész Konzorcium, Debrecen, 2006, 75–82.

3 Lásd: Jakabffy Elemér. *Erdély statisztikája*. Lugos, 1923, illetve Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunként 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1944. január–március, 6–7.

lálni az állam területén élő nemzetiségeket.⁴ A 19. század végén a magyarság asszimiláló erejének növelését olyan tényezőktől remélték, mint a magyar nyelv elsajátítása,⁵ oktatáspolitikai vagy a birtokpolitika. Az erdélyi magyar szórványvidék nemzetiségpolitikai alapokra helyezett birtokkérdéseivel az 1900-as évek elejétől kezdtek hangsúlyosabban foglalkozni. A magyar politikai elitben a 19. század végére tudatosodott, hogy az erdélyi románok a nemzetiségi önállósulásukat egyre inkább a Romániával való csatlakozás által kívánják megvalósítani. A veszélyeztetettség érzését továbbá olyan tényezők is fokozták, mint az ország egyes területeinek a gazdasági elmaradottsága, vagy az etnikailag vegyes vidékeken a magyar birtokállománynak a nemzetiségek javára történő jelentős csökkenése. A magyar közép- és nagybirtok apadása országos folyamat volt, azonban ez a nemzetiségi területeken szembetűnőbb jelenség volt. Itt az etnikai összetételből kifolyólag a magyar tulajdonú birtokok vásárlóinak nagy része nem a magyarok közül került ki, amelyet elősegített az a tény is, hogy ezeken a területeken a nemzetiségi pénzüzetek⁶ jól kiépült hálózattal rendelkeztek, illetve sok esetben a parcellázásokkor saját etnikai csoportjukat próbálták előnybe helyezni.⁷ A nemzetiségeket érintő birtokpolitikai viták a telepítésről szóló 1894: V. tc. körül is kibontakoztak, amikor egyre nagyobb teret kapott az állami beavatkozás igénye. Erdélyben a telepítéseket⁸ elsősorban az etnikai-

4 Keményfi Róbert: „... A magyar nyelvhatárok, nyelvszigetek, és szórványok védelme ügyében...” Dokumentumok a századfordulós magyar nemzetiségi politika térbeli törekvéséből. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004, 121.

5 Szabó István: *A magyarság életrajza.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 200–248.

6 A magyar birtokállomány apadása egyik széles körben elfogadott okának az első erdélyi román pénzüzetet, a nagyszebeni Albina Takarékpénztár nemzetiségpolitikai célokat hordozó birtokvásárlási és parcellázási munkáját tartották, amely a korabeli számítások szerint öt év alatt (1913-ig) több mint 10 000 kataszteri hold magyar birtokot vásárolt fel és juttatott román kézre. (Kenéz Béla: *Nép és föld.* Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1917, 145–182.)

7 Az erdélyi közép- és nagybirtok csökkenésével Bethlen István foglalkozott először részletekbe menően (*Az oláhok birtokvásárlása az elmúlt öt évben*, Budapest, 1912), az általa publikált adatokat az Erdélyi Gazdasági Egyesület és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület felmérése erősítette meg. Tokaji László számításai szerint az 50 hold feletti magyar birtok 1902–1912 között a nemzetiségek javára 144 618 kataszteri holddal csökkent, amelynek több mint harmada Szolnok-Doboka és Szilágy megyékre esett. (*Eladó ország.* Kolozsvár, 1913, II. sz. táblázat.)

8 Az 1894: V. tc. alapján Erdélyben 1899 és 1910 között 570 családot (kb. 2500–2800 főt) telepítettek a Bánság és a Mezőség különböző részeire. (László Mária – László

lag kevert vidékekre kívánták koncentrálni, a nagyobb városoktól és a folyamok mentén, vagy a Mezőség irányából kiindulva koncentrikus lépésekben.⁹ Sokak szerint az egyik kívánatos célkitűzés az alföldi magyarság Székelyfölddel való összeköttetésének a megvalósítása lett volna, más szóval az erdélyi (etnikai) korridor megteremtése, amely később az erdélyi magyar telepítési tervek egyik maradandó motívuma maradt.¹⁰ Az 1913-ban megalakult nyomásgyakorló szervezet, az Erdélyi Szövetség egy 1917-ben kidolgozott programtervezetben állami segítséggel történő határőrvidék felállítását, illetve nagyarányú birtokpolitikai akciót követelt, a Székelyföldnek a Mezőségen, Szolnok-Doboka, Szilágy és Kolozs megyéken keresztül az alföldi magyarsággal való összeköttetése érdekében.¹¹

Az első világháború után az erdélyi magyar közösség a román állam nacionalizáló politikájával találta szemben magát, amely mind társadalmi, mind gazdasági téren megnyilvánult. Az utóbbiak közül kiemelendő az 1921. évi földreform, amely következtében jelentősen lecsökkent az erdélyi magyar magán- és közbirtokállomány, illetve komoly veszteség érte a magyar egyházak és a különböző alapok tulajdonait is.¹² Az új állami keretek nyújtotta lehetőségekhez való alkalmazkodás és az ennek következtében megindult generációs szemléletváltás¹³ eredményeképpen az erdélyi problémákra adott válaszokban a hangsúly a társadalmi-nemzeti összezárkózásra és gazdasági önszerveződésre helyeződött. A belső erdélyi magyarság gazdasági és társadalmi problémái pedig a többek között az 1930-as évektől felerősödő (eleinte csak egyházi berkekben, majd politikai körökben is megfogalmazott) szórványgondozásban tematizálódtak.

Antal: A magyar állam telepítési politikája és az erdélyi „hozzátelepítések” az első világháború előtti negyedszázadban. *Balkán Füzetek*, 2009/2. 291.)

9 Sebess Dénes: *Emlékirat az erdélyrészi telepítésről*. Marosvásárhely, 1905. 38–46.

10 Romsics Ignác: Az agrárkérdés nemzeti-nemzetiségi aspektusa 1890–1918 között. *Forrás*, 1986. január, 26–30.

11 Az Erdélyi Szövetség programjairól lásd Bárdi Nándor: Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség*, 2003/2–3, 93–114.

12 Az erdélyi román földreform észak-erdélyi helyzetéről Venczel József írt: Az erdélyi román földreform. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1941–1942*. Kolozsvár, 1942, 309–465.

13 A szemléletváltásról és az erdélyi politikai elit generációs csoportjairól lásd Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjának integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): *Integrációs kísérletek a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 41–66.

Az egyik problémát a szórványmagyarság beolvadásának megfékezése képezte, amellyel a harmincas években végzett falukutatók során is kiterjedten foglalkoztak. Mikó Imre összefoglaló munkájában¹⁴ az asszimilációt egy természetes folyamatként látta, amelyre olyan tényezők hatnak, mint a területi szétszórtság, a vallás, a kulturális, gazdasági színvonal, a vegyes házasságok stb. A Kolozs megyében végzett kutatás során kimutatták, hogy a román közigazgatás bevezetése katalizátorként hatott az asszimilációra: a magyarság aránylag magas természetes szaporulata ellenére csökkenő tendenciát mutattak a nemzetiségi arányok.¹⁵ Nagy Ödön a szórványmagyarságról készült tanulmányában az asszimilációt egy összetett, többreütő folyamatként írta le, amelyben egyaránt fontosnak tartotta a társadalmi rétegződést, a gazdasági szerkezetet, a művelődési és oktatási, illetve hitbéli tényezőket.¹⁶ A korábbi korszakhoz képest a gazdasági megoldásokról (például Sebess Dénesnél vagy Bethlen Istvánnál) a román állami keretek között a hangsúly inkább az oktatási és művelődési tényezőkre helyeződött. Itt két domináns elképzelés körvonalazódott: tömbmagyar területeken a szakmai továbbképzés, illetve szórványvidéken a védekező, megtartó munka, amelyben a fő feladat az iskolán kívüli népművelésre hárult volna olyan intézmények által, mint a Collegium Transilvanicum, a Népfőiskola vagy a Magyar Ház.¹⁷

Az Országos Magyar Párt 1937-ben fogalmazta meg szórványpolitikáját. A szakosztályi vitán a hozzászólók elsősorban a rendszeres és intézményes szórványgondozást szorgalmazták,¹⁸ továbbá Szathmáry Lajos javaslata szerint a munkálatokat a teljes szórványkataszter felállításának, vagyis az alapos adatgyűjtésnek kellett megelőznie. Hasonló katasztert Gergely Ferenc református lelkész végzett¹⁹ a Nagysajói Református Egyházmegyében, az átfogó (államilag is támogatott) munkálatokra azonban csak 1942-ben kerül sor, amikor Szathmáry Lajos, az Erdélyi Magyar Közművelődési

14 *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.

15 Uo. 101-109.

16 Nagy Ödön: Szórvány és beolvadás. *Hitel*, 1938/4. 267-270.

17 Venczel József: Művelődéspolitikai vázlat. *Hitel*, 1936/2. 139-145.

18 Szathmáry Lajos: Gyakorlati hozzászólás a magyar szórványúgyhöz. *Magyar Kisebbség*, 1937. június 16.

19 Gergely Ferenc: Megoldott kévek. *Magyar Kisebbség*, 2000/3. (újraközlés). Egy-egy régió szórványai helyzetének bemutatására többen is vállalkoztak a harmincas évek folyamán, így például Horváth Jenő: *Szórványkérdés hunyadmegyei szemmel*, Szigethi Béla: *A regáti missióról*, Sass Kálmán: *A királyhágómelléki ref. egyházkerület szórványai*, Földes Károly: *A mezőszéki szórványok* (lásd: *Szórványainkról*. Kiáltó szó könyvei 3. Bukarest, 1935.), vagy Dávid György - Nagy Zoltán: *Magyarok a Kárpátokon túl* (Kolozsvár, 1935), Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság* (Csíksomlyó, 1931).

Egyesület (EMKE) alelnöke, illetve titkos szórványügyi miniszteri biztos vezetésével az intézmény felmérést végzett az észak-erdélyi vegyes házasságú családok körében.²⁰ A harmincas évek folyamán készült feldolgozások közül részletes katasztert Gergely Ferenc munkája tartalmazott, felmérése olyan adatokat is felölelt, amelyek a későbbi adatgyűjtések során helyet kaptak, így például külön egységként jelenik meg a vegyes házasságra vagy a gazdasági szerkezetre utaló adatok (foglalkozás- vagy birtokszerkezet). A felmérések az erdélyi fiatalok által végzett falukutatások módszereihez és alap gondolatához igazodva egy-egy szórványközösség teljes keresztmetszetét kívánták tartalmazni, és elsősorban egy olyan adatbázisnak készültek, amely alapul szolgálhatott a későbbi konkrét szórványgondozásoknak, akár egyéni vagy közösségi szinten.²¹

Az erdélyi szórványgondozást a második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után helyezték új alapokra. A román karhatalom távozása után Észak-Erdélyben lehetőség nyílt az erdélyi magyar közösség pozícióinak megerősítéséhez, esetleges visszaszerzéséhez.²² A központi és helyi törekvések négy év alatt erős állami támogatásra számíthattak, a szórványvidék kérdéseit pedig fokozott figyelemben részesítették. A szórványgondozást 1942-ben helyezték intézményes keretek közé, amikor a Miniszterelnökség Nemzetiségpolitikai Osztályán belül létrehozták az Erdélyi Külön Szolgálatot (EKSZ), feladata: „a kisemmizett magyarságnak minden téren, így gazdasági, kulturális, szociális, politikai, szövetkezeti, ipari, kereskedelmi stb. ügyeinek felkarolása, gyors segítségadás, szórványmagyarok gondozásának elősegítése, megszervezése, a segítő szervezetek kiépítése az összes szakminisztériumok bekapcsolásával.”²³ Az EKSZ miniszterközi szervként működ-

20 Az Országos Széchenyi Könyvtárban őrzött kartotékokat Tóth Pál Péter dolgozta fel: *Szórványban*. Budapest, 1999.

21 A falumunkát végzők szerint egy-egy közösség problémáira, csak alulról építkezve, a közösség konkrét és speciális problémáinak ismerete után lehet megoldásokat találni (Mikó Imre: *Az erdélyi falu...* Id. kiad. 54.). Ennek megfelelően, az 1942-es felmérés során egyaránt kitértek a község általános adataira (nemzetiségi megoszlás, gazdasági szerkezet, ingatlanforgalom, kulturális élet), a családok részletes adataira, mindemellett konkrét (személyre vagy családra szabott) támogatási javaslatokat kértek a terepen lévő kérdezőbiztosoktól. (Tóth-Bartos: *Szórványkérdés...* Id. kiad. 292.)

22 A négyéves periódust az erdélyi magyar nemzeti tér megeremtésére tett utolsó próbálkozásként is lehet értelmezni. (Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2011).

23 Szabados Mihály: *A Miniszterelnökség Nemzetiségpolitikai Osztálya és az Erdélyi Külön Szolgálat munkájáról (kézirat)*. Jakabffy Elemér Alapítvány Kézirattára, Kolozsvár (a továbbiakban: JEA KT), K 264.

dött, összekötő személyeken keresztül külön hálózatot tartott fenn az egyes minisztériumokban, illetve szoros kapcsolatot tartott fenn különböző intézményekben, Észak-Erdélyben különösen az EMKE-vel, ahol, mint már említettük, külön szórványügyi miniszteri biztos is működött.²⁴ A probléma kiemelt helyzetét mutatja, hogy egy sor intézmény is bekapcsolódott a különböző munkálatokba, ilyenek voltak az Országos Szociális Felügyelőség, az Országos Földhitelintézet (OFI), az Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztály, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) és a keretében működő Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottság (EFTB), továbbá a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége is.

A szórványvidék gazdasági kérdéseinek rendezésében, az első világháborút megelőző elképzelésekhez hasonlóan ismételtelen előtérbe kerültek a különböző, etnikai színezetű telepítési tervek is. A négy év során kisebb méretű (belső) telepítésekre²⁵ is voltak kísérletek, a legnagyobb volumenű megvalósult (külső) telepítés a bukovinai székelyeknek a Bácskába történő betelepítése volt, de ennek kapcsán felmerült a moldvai csángók Észak-Erdélybe való telepítése is.²⁶

A bukovinai székelyek áttelepedésének kérdése a józseffalvaiak körében már 1939-ben, a községet majdnem elpusztító tűzvész után felmerült, ennek legnagyobb mozgatórugója a falu plébánosa, Németh Kálmán volt, aki szoros kapcsolatokat tartott fenn Teleki Pál miniszterelnökkel is. A bécsi döntést követően a kormány képviselői és az erdélyi vezető személyiségek részvételével, október 18-án Kolozsváron tartott Erdélyi Értekezleten is foglalkoztak a kérdéssel, de ekkor még a kormány részéről nagyon óvatosan kezelték a problémát, egyrészt az igen feszült magyar-román államközi kapcsolatok végett, másrészt a Dél-Erdélyből nagy számban beáramló menekültek helyzetének kezelése következtében.²⁷ Ennek ellenére a nem hivata-

24 Az EMKE 1942-ig 1794, szórványokkal foglalkozó ügyiratot iktatott, továbbá nemzetiségi térképet készítettek, feltérképezték a zsidó birtokokat, illetve telepítési tervet is készítettek. (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára – MNL OL), K 269, 433. csomó, 505. tétel, 401.

25 Parcellázásokkal összekötte az OFI is végzett telepítéseket Szolnok-Doboka, illetve Szatmár megyében, továbbá a Közlekedés- és Kereskedelemügyi Minisztérium is készült nagyobb mennyiségű hivatalnokot telepíteni a Déda-Szeretfalva között felépített vasútvonal mentén. (Tóth-Bartos: Szórványkérdés... Id. kiad. 307–310.)

26 A kérdésről részletesen lásd A. Sajti Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984; illetve Vincze Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940–1944)*. *Pro Minoritate*, 2001/Ősz, 141–187.

27 A. Sajti Enikő: *Székely telepítés*... Id. kiad. 7–8.

los úton történő magyarországi, illetve a helyi vezetők által kifejtett propaganda következtében a bukovinai falvakban az előkészületek már azelőtt megindultak, hogy Teleki kormánya hivatalosan felvette volna a kapcsolatot a román féllel.²⁸

A bukovinai székelyeket mindenképpen erdélyi területeken kívánták letelepíteni, de az erre vonatkozó igényüket az andrásfalviak is megfogalmazták, egy 1940. október 13-án Teleki Pálhoz eljuttatott beadványukban.²⁹ A kormánykörök két lehetséges területet szemeltek ki, Szolnok-Doboka³⁰, valamint Szatmár vármegyét, az utóbbinál a volt román telepesek³¹ által elhagyott falvakat. A terep felmérésére érdekében 1941 januárjában egy „földkóstoló bizottság” szállt ki a két megyébe, ahol szemügyre vették a telepesek számára szóba jöhető községeket. A terepbejárás után a szolnokdobokai megoldást elvetették, a bizottság szerint itt nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű földterület a több ezer főt számláló telepes összefüggő tömbökben való elhelyezésére, ezért inkább a második alternatíva, a megürült román telepes falvak mellett voksoltak. A megoldást leginkább Bánffy Dániel, erdélyi származású, földművelésügyi miniszter támogatta. Az előkészítő munkálatokhoz Venczel József, az EMGE statisztikai osztályának és az EFTB-nek a vezetője készített jelentést a Bihar, Szatmár és Ugocsa megyék területén lévő településről.³² A jelentés részletesen foglalkozott a kiszemelt terület birtokösszetételével, a földek minőségével, az elidegenítést lehetővé tévő jogi utakkal, ugyanakkor javaslatot tettek a román telepesek elhelyezésére is.³³ A bukovinaiak számára a legmegfelelőbb terü-

28 Uo. 10.

29 Uo. 9.

30 Ennek érdekében Bethlen Béla főispánt már 1940 őszén megkereste Németh Kálmán plébános. Lásd Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1989, 41–42.

31 A román kormány a magyar–román határ mentén egy nagy arányú telepítési akciót hajtott végre. Temes-Torontál, Szatmár, Szilágy, Arad, Bihar és Krassó-Szörény megyékben, megközelítőleg 39 000 kat. hold területet osztottak ki 4900 román telepes család számára. A második bécsi döntés után 42 román telepes falu került magyar fennhatóság alá, ebből 28 Szatmár megyében volt. Lásd Andrei Nasta: *Problema colonizării*. București, 1925.

32 MNL OL, K 28, 163. csomó, 271. tétel.

33 A jogi lehetőségeket tekintve leginkább a telepes birtokok helyzetét szabályzó román törvények előírásai által nyújtott lehetőségeket kívánták kihasználni, amelyek szigorú feltételeket szabtak. A telepesnek a birtokán kellett laknia családjával, magának kellett művelni a földeket (a Földművelésügyi Minisztérium előírásai alapján), biztosítania kellett a művelést és az ehhez szükséges felszerelést. A feltételek nem teljesítése,

letet a Nagykároly és Szatmárnémeti közé eső területnek tartották. A szolnok-dobokai telepítésekhez további előkészítő munkálatokat kívántak volna végezni, mivel itt „a telepítés a szórványok ügyével kapcsolódik”, így azt inkább „a belső telepítések során a székely népfélesleg elhelyezésével” kívánták összekapcsolni.³⁴

Magyarország hadba lépése és a Délvidék visszacsatolása után a szatmári telepítéseket a kormányban már csak Bánffy Dániel támogatta, a kormány és a hadsereg ezzel szemben a bukovinaiaknak az újonnan szerzett területek szerb telepes falvaiban való elhelyezését kívánta megvalósítani. Így 1941 május-júniusában 3279 székely családot, összesen 13 200 főt telepítettek be Délvidékre, összesen 35 000 kat. hold földre. Innen 1944-ben kénytelenek voltak távozni, majd 1945 folyamán a magyarországi Bonyhád környékére telepítették őket.³⁵

A jelen kötetben közölt két forrás, egy jelentés és egy szakértői tanulmány a bukovinai székely-telepítés előkészítői munkáinak a terméke. Az 1941. február 19-én keltezett jelentés az említett „földköstoló bizottság” zárójelentése, a szakértői tanulmány az ekkor tapasztaltak következtében született. Ha a bukovinaiakat nem is, de az ide irányuló későbbi telepítések lehetőségét nem vetették el, így tanulmányozták ezek módját is. Szabados Mihály, az EKSZ előadója 1941 végére készítette el a megye szórványmagyarságának számbeli növelésére tett javaslatait. Habár a tanulmányban foglaltak soha nem kerültek a megvalósítás fázisába, az írás jó példa arra, hogy a négy év alatt a magyar kormányzat milyen megoldásokat keresett az erdélyi szórványok kérdésének a kezelésére.

A dolgozat a kérdést egy sajátos nézőpontból tárgyalja, amelyet szerzője az első részben fejt ki. Itt Szabados az asszimiláció kérdését tárgyalja oly módon, hogy azt folyamatában próbálja megragadni, kísérletet téve az elrománosodott magyarok és a beolvadás útján tartók behatárolására és leválasztására, így tehát a szórványosodást megállíthatónak, idővel pedig megfordíthatónak tartották. Forrásként a katonai közigazgatás ideje alatt lebonyolított kérdőíves kutatás több ezer kartotékját dolgozta fel. A kartotékok hiányában sajnos nem lehet megállapítani, hogy pontosan milyen kritériumok mentén történt a lekérdezés, de a tanulmányban közölt adatok arra engednek következtetni, hogy az 1942-es EMKE-felméréshez hasonló kérdéseket tartalmaz-

illetve ha a földbirtok törlesztő-részletének kifizetése két ízben elmaradt, a telepester birtokon kívül lehetett helyezni. (Uo. 55.)

34 Uo. 61.

35 A. Sajti Enikő: *Székely telepítés...* Id. kiad. 26–34.

hatott. Az asszimilációt a vegyes házasságú családok (nagyszülők, szülők, gyermekek) felekezeti adatai alapján vizsgálta, ahol megkülönböztetett román (görög katolikus és görögkeleti), illetve magyar (református és római katolikus) vallásokat. Ugyanakkor figyelembe vette a nyelvhasználatot is, továbbá pedig névelemzést is végezett. Olyan magyar hangzású román neveket keresett és sorakoztatott fel, amelyek szerinte a román Ó-Királyságban nem voltak fellelhetők, így véleménye szerint ez jó alapot szolgáltat az asszimilálódott magyarok behatárolására.³⁶ A felhasznált adatok alapján Szabados az elrománosodott magyarok számát 18 832-re becsülte, akik 4240 családot alkottak. Ezeket a családokat a javaslat értelmében magyar többségű vidékre telepítették volna, ezzel segítve elő „visszamágyarosodásuk”. A második részben Szabados a különböző birtokpolitikai megoldásokat használva összesen 218 957 kat. holdat kitevő birtokot azonosított be, amely számításba jöhetett a magyar telepések számára. Ez viszont azt feltételezte, hogy innen 6500 román családot kellett volna kitelepíteni, amelyeket elsősorban többségében román vidékre vittek volna. Helyükbe a kor divatos szemlélete szerint székelyeket telepítettek volna. Szabados javaslata értelmében így a szolnok-dobokai magyarság számát százezer főre lehetett volna emelni.

A dokumentumokat szöveghűen közöljük, csak a gépírás következtében keletkezett helyesírási hibákat javítottuk benne. A szerkesztői megjegyzéseket szögletes zárójelbe, illetve lábjegyzetekbe tettük.

Szabados Mihály (1905–1993)

Jogot tanult Budapesten, később Olaszországban a földművelő szöveteket tanulmányozta. Visszatérve folytatta ezt a munkát, de Steur György³⁷ mellett a magyarországi németekkel is foglalkozott. 1938-tól vár-

36 Mikó Imre a névelemzést a fajelméletekből származtatta, de véleménye szerint ezeket nem lehetett alkalmazni a falu világára, különösen az etnikailag vegyesen lakott területeken. (Mikó: *Az erdélyi falu...* Id. kiad. 139) Schneller Károly a Kolozs megyei szórványokról írt könyvében mond kritikát a névelemzésről. Meglátása szerint ez inkább a korábbi századokban végbement bevándorlással és a jobbágyság költözködésével állt összefüggésben: a bevándorlókat családnévvél a magyar környezet ruházta fel, de az egyik-másik birtokra költözés is járhatott vezetéknev változással (*Szórványok és szigetek sorsa Kolozs megyében*. Kolozsvár, 1944, 36–37.) Ugyanakkor Szabados érvei mellett szól az a tény, hogy a román állam hozott olyan intézkedéseket, amelyek a nevek románosításával jártak. Így például beiskolázáskor a tanfelügyelőnek jogában állt beiskolázáskor „névelemzést” végezni, a román hangzású családnévűeket pedig kötelezően román iskolába iratták. (Bíró Sándor: Magyar tanárok és tanulók Romániában. *Magyar Szemle*, 1941. február, 67–69.)

37 Jogász, politikus, 1919-től a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumában államtitkár, 1922-ben a magyarországi németek ügyeinek kormánybiztosa, majd 1923-tól a föld-

megyei szociálpolitikai tanácsadóként dolgozott, majd 1941-ben került a Miniszterelnökséghez, 1942-től az EKSZ tagja, majd vezetője. A háború után a Földművelésügyi Minisztériumban FAO ügyekkel foglalkozott, de Magyar Közösség elleni perben (vagyonának elkobzása mellett) három és fél év börtönre ítélték. Szabadulása után kubikosként dolgozott, és annak ellenére, hogy 1957-ben felajánlottak számára egy állást a földművelésügyi minisztériumban, nem fogadta el.³⁸

A bukovinai telepítések munkálatai során került kapcsolatba a szórványüggyel, de foglalkozott az Észak-Erdély területére beszivárgó csángók ügyeivel is.³⁹ 1943–44-ben készítette el a szórványok statisztikai adatainak a feldolgozását,⁴⁰ amelyben elemzi a Magyarországon és azzal határosan élő magyar közösségek mellett az Európán kívüli magyarság viszonyait is. A béke-előkészítő munkába bekapcsolódva pedig a szomszédos országokkal való – területkiigazítással egybekötött – népcserére készített egy hosszú tanulmányt az alternatívákról.⁴¹ Szemléletében minden olyan magyar közösség, amely idegen (nem magyar) közegben élte életét, szórványnak volt tekintendő, így szerinte a többségében magyarul Székelyföld néhány községe is,⁴² de véleménye szerint a tengeren túl élő magyarok⁴³ is hasonló gondozásra szorultak, mint az általában vett szórványvidék lakosai. A szórványok két típusát különböztette meg: belföldi és külföldi. Az előbbinél (1943-as országhatárokkal) a régiókat tekintve Észak-Erdély (1169 szórványközösség) szerepelt az első helyen, utána a Dunántúl (527 szórványközösség) következett. A külföldi szórványokba elsősorban az utódállamok magyarságát sorolta (kb. 650 000 fő), de idekerültek a „távol külföld” közösségei is, mint például az Egyesült Államokban élő félmillió kivándorolt magyar. Az 1940 után megindult intézményes szórványmunkát rendkívül fontosnak tartotta, de problematikusnak vélte, hogy ez egyelőre

munkások szövetkezeteinek országos szervezője.

38 Szabados Mihály: *Egy csongrádi öregdiák derékbátort karrierje*, kézirat. (JEA KT, K 8)

39 Vincze Gábor: *A bukovinai székelyek...* Id. kiad. 167–168.

40 Szabados Mihály: *A hazai és a külföldi magyar szórványok és szórványmagyarok számadatai, 1944*, kézirat (JEA KT, K 5).

41 A tanulmányban a népcserére a szórványkérdés egyik megoldási lehetőségeként jelenik meg. (Uő: *Magyarország népcseréi lehetőségei a béketárgyalásokon, kézirat, 1945.* (JEA KT, K 6)

42 Uő.: *Az erdélyi magyar szórványok és szórványmagyarok számadatai, kézirat.* (JEA KT, K 7)

43 Uő.: *A külföldi magyarok hazatelepítési lehetőségeiről. Katholikus Szemle*, 1940. december, 430–436.

az észak-erdélyi területre (a magyar szórványok 12,5%-ára) szorítkozhatt.⁴⁴

Szabadost a szórványkérdés és az ehhez kapcsolódó gyakorlati megoldások tágabb összefüggésben foglalkoztatták. Legtöbb munkájában igyekezett a szórványkérdést teljes egészében megragadni. Számításaiban általában az 1910-es népszámlálás adataira alapozott. Véleménye szerint ez volt az egyetlen olyan megbízható statisztika, amelyet a szórványok behatárolásában alkalmazni lehetett. Az utódállamok 1930-as népszámlálásait egyrészt a Trianon utáni migráció, másrészt a nemzetépítő cézzal történő telepítések torzították, az 1941-es adatokat pedig (a magyart is) a határváltozással történő kétirányú vándorlások.⁴⁵ E két utóbbi népszámlálást is felhasználta, de mindig csak az 1910-es viszonylatában.⁴⁶

44 Uő: *A hazai és a külföldi...* 7-8, 35.

45 Észak-Erdélyből megközelítőleg 200 000 román távozott Romániába, illetve kb. 178 ezer magyar menekült el Dél-Erdélyből Magyarországra.

46 Szabados: *Magyarország népcseré lehetőségei...* 27.

Jelentés a hazatelepítendő bukovinai magyarok részére letelepülési helyet kereső bizottság erdélyi kiszállásáról¹

Dr. vitéz Bonczos Miklós² m. kir. belügyi államtitkár, menekültügyi kormánybiztos úr rendelkezésére bizottság szállt ki 1941. január hó 24-én Szolnok-Doboka és Szatmár vármegye területére, hogy megtekintse a hazatelepítendő bukovinai magyarság letelepítésére ezekben a vármegyékben lévő települési lehetőségeket, és a bizottság bukovinai tagjai a bukovinai magyarság megbízásából megállapítsák, vajon az esetleges lehetőségeket megfelelőeknek tartják-e.

A bizottság tagjai: a bukovinai magyarság megbízásából dr. Németh Kálmán józseffalvai r. kath. plebános, Gáspár Márton gazda, Istensegíts község volt bírája, Ferencz Nándor Lajos andrásfalvi jegyzőgyakornok, a m. kir. menekültügyi kormánybiztoság részéről Gombos György m. kir. gazdasági felügyelő és dr. Szabados Mihály, volt vármegyei szociális tanácsadó, OKH³ földmunkás-szövetkezeti központi titkár, a jelentés szerkesztője.

A bizottság mindkét fent említett vármegyében a helyi hatóság közreműködésével folytatta vizsgálódásait. Szolnok-Doboka vármegye főispánjával⁴ és alispánjával Désett érintkezésbe lépett, és velük az ügyet és a vármegyei lehetőségeket megbeszélte. Szolnok-Doboka vármegye alispánja a bizottságot útjának egy részén személyesen elkísérte, és a bizottsággal együtt kereste a letelepülési lehetőségeket. Ebben a vármegyében a hatóság a kér-

1 Tolna Megyei Levéltár, a Bonyhádi Székely Múzeum anyagai X/51, a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Bizottság Kormánybizottság iratai, 19. doboz, 3249. tétel, 120. A jelentésnek csak az első, Szolnok-Doboka megyével foglalkozó részét közöljük. Itt szeretnénk megköszönni Sárándi Tamásnak, hogy felhívta figyelmünket a forrásra.

2 1937-ben Csongrád vm. főispánja, később belügyi államtitkár. Részt vett az Országos Nép- és Családvédelmi Alap megszervezésében is. 1942-től az Igazságügyi Minisztériumban államtitkár, majd a Lakatos-kormány belügyminisztere lesz 1944 augusztusában. 1971-ben halt meg Argentínában.

3 Országos Központi Hitelszövetkezet.

4 Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód vármegyék főispánja Bethlen Béla volt.

dést valamelyest előkészítette, ugyanis összeíratta a vármegyében lévő zsidó birtokok, továbbá a 20 hektárnál [35 k. hold] nagyobb birtokok és a rumán földreform során kisajátított földbirtokok területadatait. Szatmár vármegyében azonban, miután a bizottság kiszállásáról a vármegye vezetősége előzetesen nem tudott, az ügy előkészítve nem lehetett, a kiszállás azonban mégis nem kevésbé volt eredményes Szatmár vármegyében, mint Szolnok-Doboka vármegyében.

Szolnok-Doboka vármegyében a bizottság Désről kiindulva autóval bejárta a Szamos völgyét déli, keleti és észak-nyugati irányban. Délen elment Szamosjenő községig, keleten Bethlen községig, északnyugaton Nagyilonda községig.

Szatmár vármegyében a szatmári járásban a csengerbagosi és Szamosdob községi (sándormajori) rumán telepeket, a nagykárolyi járásban pedig Szentjános rumán telepes községet tekintette meg, majd Szinérváraljára és Nagybányára ment, hogy az észak Szamos völgyét is megtekintse.

A bizottság bukovinai megbízott tagjai úgy a Szolnok-Doboka vármegyei Szamos-völgyi vidéket, mint a Szatmár vármegye letelepülési helyek közül egyik, másikat, a föld minősége, termőképessége, városhoz, úthoz, vasúthoz közeli fekvése stb. szempontból alkalmasnak találta a bukovinai magyarok letelepítésére, feltéve, hogy a Szamos völgyében a bukovinai magyarok bizonyos, habár kisebb egységekben is, de nem teljesen szétszórt letelepítéséhez szükséges földmennyiség biztosítható lesz.

Meg kellett tehát vizsgálni a letelepítéshez szükséges összes földszerzési lehetőségeket. A különösen Szolnok-Doboka vármegyében rendelkezésre álló szűk telepítési lehetőségeket figyelembe véve a bukovinai magyarok letelepítésére szükséges föld a következő forrásokból meríthető:

- 1.) Az 1939. évi IV. T. C. alapján felhasználható zsidó birtokokból⁵,-
- 2.) Rumánok által elhagyott rumán birtokokból,⁶

5 A zsidó tulajdonban lévő ingatlanokat az 1939: IV. és az 1942: XV. tc.-ek szabályozták. Az utóbbi értelmében a kisajátított birtokokat 5 holdig a Közjóléti Szövetkezeteknek, 20 holdig az Országos Vitézi Széknek juttatták, a 100 holdon felüliek pedig telepítési célokra az OFI kezelésébe kerültek. Erdélyben a törvény 30 502 holdnyi birtokot érintett, amiből 19 703 került kiosztásra. (MNL OL, K 201, 8. doboz, 1944-15-4739.)

6 A gazdátlanul maradt birtokokat a magyar állam saját kezelésbe vette, és gondnokot jelölt ki a kezelésükre. Az ilyen birtokokat igyekezett felvásárolni is. Ennek érdekében általában ajánlatot tettek az elmenekült tulajdonos irányában, de éltek az 1920: XXXVI. tc. végrehajtási utasításában előírt állami elővásárlás jogával is. Ezt mind a szabadpiaci adás-vételekkor, mind az árverésekkor is alkalmazták. A felvásárolt birtokokat helyi (magyar) gazdáknak parcellázták ki, vagy telepítésre használták őket. A

- 3.) A jelenleg meglévő nagyobb rumán birtokokból,
- 4.) A jelenleg meglévő nagyobb magyar birtokokból,
- 5.) Az elmagyartalanodottak birtokából és
- 6.) A rumán földreform korrigálásából nyerendő birtokokból.⁷

Az az életfontosságú magyar feladat, hogy a székelyföldi magyarságot az alföldi magyarsággal lehetőleg zárt és folyamatos magyar településekkel, hídként összekössük, *egészen speciális intézkedéseket és a rendelkezésre álló lehetőségeknek 100 %-os kihasználását igényli ezen a magyar nemzetiség stratégiai szempontból rendkívül fontos összekötő vidékeken.*

A síkföldi magyarok letelepítésére csakis és kizárólag sík földek és lehetőség szerint jó termőföldek jöhetnek szóba. Síkföldi és jó termőföldhöz szokott magyarokat aligha lehet eredményesen hegyes vidékekre vagy nem jó termőföldekre letelepíteni. Ez a fontos előfeltétel erősen megszükiti a székelyföldi és alföldi magyarság között nagyobbbrészt hegyes vidékeken keresztül kiépítendő magyar híd telepítési lehetőségeit. Ugyanis *alig jöhet szóba más föld, mint a rendes körülmények között szűk folyóvölgyek, így különösen és legelsősorban a Szamos völgye.* A Szamos völgyében azonban a birtokelaprózódás, az eddig rendelkezésre bocsátott adatok szerint, egészen nagymérvű, alföldi értelemben vett középbirtokok alig vagy egyáltalában nincsenek, nagybirtok még kevésbé. Már 40-60-80-120-150 kat. holdas birtokok is a Szamos völgyében ritkaságszámba mennek.

A Szolnok-Doboka vármegyei telepítési lehetőségek

A bukovinai magyaroknak Szolnok-Doboka vármegyében leendő letelepítésére a következő földszerzési lehetőségek vannak.

1.) *Zsidó birtokok:* a vármegye vezetősége összeíratta a vármegye területén lévő zsidó birtokokat, amelyeknek járasonként összesített adatait művelési ágak szerint az alábbi táblázat tünteti fel.⁸

kérdésről lásd bővebben: Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944. *Korall* 42 (2012. június). 101-125.

7 Az erdélyi román földreform felülvizsgálatát az 1941/1440. számú miniszterelnöki rendelettel írták elő, amely értelmében polgári perrel voltak támadhatóak a román birtokrendezés intézkedései. A bonyolult, hosszú lefolyású és rengeteg konfliktust okozó jogi folyamat mögött az a meggondolás állhatott, hogy a magyar állam tartózkodott egy, a románokat érintő, általános és radikális birtokátrendezéstől. A kölcsönösségi alapon működő kisebbségpolitika következtében ez komoly következményekkel járhatott a dél-erdélyi magyarságra nézve.

8 A táblázatokban előforduló esetleges hibás számítások mellé szögletes zárójelbe irtuk a helyes értékeket.

Járás neve:	Zsidó birtokok összterülete	Szántó	Kert, gyümölcsös	Rét	Legelő	Erdő	Termékletlen t.
katasztrális hold							
Bethleni	1887	745	63	143	350	531	54
Dési	2106	1133	90	232	275	373	-
Kékesi	881	594	26	30	101	124	1
Magyarláposi	310	252	6	-	51	-	-
Nagyilondai	1255	60	49	162	119	316	7
Szamosújvári	1362	781	26	155	281	108	9
Dés m. város	69	42	3	14	-	4	5
Összesen:	7874 [7870]	4 151	267 [263]	738 [736]	1199 [1177]	1458 [1456]	78

A táblázat szerint tehát összesen 7874 kat. hold föld szerezhető a zsidó birtokokból, amely területből azonban mindössze alig több, mint a fele, 4151 kat. hold a szántó, míg a többi kert (gyümölcsös, szőlő), rét, legelő, és 1458 kat. hold erdő, 78 kat. hold termékletlen terület.

A zsidó birtokok elhelyezkedésével kapcsolatban azonban rá kell mutatni arra a fontos körülményre, hogy a zsidó birtokok jelentékeny része kívül fekszik azon a vonalon - a Szamos termékeny völgyén - ahová bukovinai magyarokat szükség szerint telepíteni kell. Ezt a nehézséget úgy kell áthidalni, hogy azokban a községekben fekvő zsidó birtokokra, amelyek nem a termékenyebb Szamos völgyében, hanem azon kívül, de még a vármegyében teljesen rumán tengerben fekszenek, magyarokat nem telepítünk, hanem az itt rendelkezésre álló zsidó birtokokat a termékenyebb Szamos völgyében fekvő községek rumán birtokaival elcseréljük, és ezáltal a Szamos-völgyi községekben a bukovinai magyarok letelepítésére nagyobb földterületet, illetőleg több magyar család odatelepítését biztosíthatjuk.

Teljesen céljatevesztett lenne ugyanis teljesen rumán lakta községben két-három magyar családnak a betelepítése, mert ezek - a múlt tanúsága szerint - menthetetlenül felszívódnak a rumánságba.

A Szamos völgyétől távolabb fekvő zsidó birtokok és a Szamos völgyében fekvő rumán birtokok elcserélésével tehát el kell érünk, hogy nagyobb magyar egység - legalább 30-40 magyar család - részére biztosítsunk települési lehetőséget. Ily nagyobb egységű szétszóródásra még a nagyobb közösségére annyira vigyázó bukovinai magyarok is kaphatók a rájuk váró fontos nemzeti célra tekintettel.

A Szolnok-Doboka vármegyei mintegy 8000 kat. holdnyi zsidó birtokra 10 kat. holdas családonkénti területátlag mellett mintegy 800 bukovinai székely családot lehetne betelepíteni, ami a bukovinai átlag 5 tagú családokat számítva mintegy 4000 magyarnak a magyar nemzetiségi stratégiai vonalra való betelepítését eredményezi, ami kétségtelenül igen jelentős eredmény lenne a mai viszonyokhoz képest, amikor ezen a stratégiai vonalon fekvő igen sok Szamos menti községben vagy egyáltalában nincs már magyar, vagy már csak alig 10-20 magyar van községenként. Szolnok-Doboka vármegye magyar nemzetiségi szempontból siralmas képet mutat. Az 1930. évi rumán népszámlálás szerint a vármegye összlakossága 219 355. Ebből rumán 169 952 (77%), míg a magyarok száma csak 33 870 (15,44%).

A zsidó birtokok legsürgősebb összeírására utasítani kell Szatmár és Szilágy vármegyéjét is, hogy a bukovinai magyarok betelepítésénél a zsidó birtok nyújtotta lehetőségeket is figyelembe lehessen venni.

2.) *Elhagyott rumán birtokok:* a magyar betelepítési célokra megfelelő feltételek mellett igénybe veendő az erdélyi visszacsatolása után eltávozott rumánok birtokai, akik rendszerint a magyarsággal szemben tanúsított súlyosan ellenséges magatartásuk⁹ miatt mentek el. Ezeknek az *elhagyott birtokoknak a területét egyelőre még nem mérte fel a hatóság.* A helyszínen szerzett közvetlen értesülések szerint *csaknem minden községben van kisebb-nagyobb elhagyott rumán birtok. A nagyon hiányos, alkalmilag kevés embertől beszerzett értesülések szerint is közel 2000 kat. hold /1835 kat. hold/ elhagyott rumán birtok rendelkezésre áll, illetőleg a magyarok betelepítési lehetőségét növeli. Az elhagyott rumán birtokok területe azonban ennél a területnél bizonyára jóval nagyobb, talán ennek a többszöröse is lesz.*

Az elhagyott rumán birtokokat úgy Szolnok-Doboka, mint Szatmár vármegyében, de mindazokban a többi, a magyarok betelepítésében érdekelt vármegyében (így pl. a Szamos középső folyását magában foglaló Szilágy vármegyében is) legsürgősebben pontosan össze kell íratni, hogy a magyarok betelepítésénél ezek a lehetőségek figyelembe vétessenek.

9 Az egyik legfontosabb kritérium, amit a nemzeti kisebbségekkel szemben állítottak, a nemzeti hűség szempontjából való megbízhatóság volt. A szeptember-november között működő katonai közigazgatás idején ezt az egész lakosságra kiterjesztették, de legkiterjedtebben a közigazgatási tisztviselők elbírálásakor került alkalmazásra. Elmondható ugyanakkor, hogy a négy év folyamán egy-egy személy hivatalos ügyeit befolyásolta az is, hogy a román adminisztráció idején milyen magatartást tanúsított a magyar közösséggel szemben. (Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. *Limes*, 2010/2. 75-96.)

3.) *Nagyobb rumán birtokok:* a Szamos völgyi szűkös földszerzési lehetőségek szükségessé teszik, hogy a magyarok betelepítéséhez szükséges földek a Szamos völgyében fekvő nagyobb rumán földbirtokokból is igénybe vétessenek, éspedig vagy ingatlancsere útján, vagy készpénz kártalanítás elenében.

A rumán földreform a rumán birtokokat bizonyos mértékben kímélte, illetőleg nem vette igénybe oly nagy mértékben, mint a magyar birtokokat, másrészt a 20 éves rumán uralom alatt birtokosok többé-kevésbé növelhették birtokuk területét.

A Szolnok-Doboka vármegyei 20 hektárnál [35 k. hold] nagyobb birtokok adatai a birtokosok nemzetiségére tekintet nélkül rendelkezésre állanak, s azokból látható, hogy ezen a réven is jelentősebb földterület biztosítható a magyarok betelepítésére. A telepítésre alkalmas helyeken az így igénybe vehető rumán föld területe bizonyára legalább 4–5000 kat. hold lesz.

Amennyiben a bukovinai magyaroknak ingatlan vagyonát (földjét, házát) a rumán kormány nem engedné értékesíteni, s így ezek vagyonuk nélkül lennének kénytelenek Magyarországra hazatelepülni, előbb meg kellene kísérelni, hogy a gazdátlanul itt maradt nagyobb rumán birtokok a Bukovinában maradt magyar falvak földjeivel elcseréltesse, vagy pedig ha ez nem menne, ezeket a birtokokat a magyar államnak a bukovinai magyarok földjei helyett tulajdonba kell venni, és a bukovinai magyarokat ebből kell kártalanítani.

(Ily nagyobb kb. 2000 kat. holdas birtoka van pl. Alparét községben Vajda-Voevoda Sándor¹⁰ és testvére Jánosnak, amit el akarnak adni, vagy cserélni, Nagyiklódon dr. Poruc egyetemi tanár 400 kat. holdas birtoka, Szamosjenő községben dr. Pop Stefán sebésznek kb. 150–200 kat. holdas birtoka, Néma községben a Bianu családnak¹¹ van kb. 3400 kat. holdas birtoka, Noszoly községben 200 kat. holdas birtok megvásárolható stb.)

4.) *Nagyobb magyar birtokok:* a Szamos völgyében elvéve vannak még természetesen 50–100 kat. holdas vagy ennél valamivel nagyobb magyar birtokok is, amelyek igénybevételét is parancsolólag előírja az a nagy magyar cél, amit a magyarok odatelepítésével, a magyarok megerősítésével el kell érniük. Ezt az áldozatot, bármennyire is fájdalmas az az érdekeltekre, a magyar közösség érdekében meg kell hozni.

10 Alexandru Vaida-Voevod, erdélyi származású román politikus. Az első világháború előtt országgyűlési képviselő Budapesten, majd tagja a békekonferencián részt vevő román delegációnak. 1919–1933 között több ízben is elfoglalta Románia miniszterelnöki székét.

11 A Bianu-birtokból 425 kataszteri holdat vett meg az OFI, ide 25 családot telepítettek.

Indokolt és méltányos, hogy azok a magyar földbirtokosok, akiknek még meglévő földjét a magyarok odatelepitésére igénybe veszik, az Alföldön vagy az ország más, nemzetiségek által nem veszélyeztetett területen megfelelő értékű földingatlan-cserével 100%-osan kárpótoltassanak.

A magyarok letelepitésére alkalmas helyen igénybe vehető (nagyobb) magyar földbirtokok területe bizonyára szintén lesz vagy 4-5000 kat. hold.

A mellékelt jegyzetekben foglaltak szerint úgy a magyar, mint a román birtokosoktól eladósodottságukra vagy leszármazó hiányára stb. tekintettel egy-két helyen vétel útján készpénzzel is meg lehet majd vásárolni a földeknek egy részét.

5.) *Elrumánosodott magyarok birtokai: Erdély ma nagyobb részét román lakta területein a szórvány magyarság elmagyartalanodása az elmúlt 80-100 év alatt tragikus méreteket öltött. Az elmagyartalanodás egyik fő oka az 1690-ben létrejött úgynevezett vallás egyesülés,¹² amikor a görög katolikus egyház egyesült a római katolikus egyházzal. Egy hivalkodó román statisztika szerint 1850-1900 között 300 község magyartalanodott el, míg a román községekből csak 42 lett magyarrá.¹³ Az elmagyartalanodás 1900-1920 között is kétségtelenül tovább folytatódott és fokozott mértékben következett be Erdély 20 éves román megszállása alatt kifejtett céltudatos és igen eredményes románosítás folytán. A teljesen román lakosságú községekben található igen sok és kétségtelenül magyar nevek mutatják az elmagyartalanodás súlyos mérvét.*

Katona, Babos, Vörös, Gutai, Szatmári, Tokaji, Sóvágó, Kecskés, Kiss, Péter, Szabados, Soltész, Bányai, Török, Vajda, Székely, Kocsis, Szilasy, Szeles stb. nevű, tehát a legszebb magyar nevű, de kivétel nélkül gör. kat., vagy gör.keleti vallású románok tömegesen található Erdély elrumánosodott községeiben.

A nagyfokú elmagyartalanodást nemcsak Szolnok-Doboka vármegye minden részében, hanem Szatmár vármegye nyugati, déli és keleti részein egyaránt tapasztaltuk. Nem tudott ellenállni ennek a beolvadásnak nemcsak a rom. kath. magyarság, de még a református magyarság sem. A beolvadás, elmagyartalanodás, illetőleg elrumánosodás 100%-os, olyannyira, hogy az elrumánosodott magyarokat a háború utáni román nemzeti földreform a magyarság gyengítésére a magyar nyelv-határ szélére előörsként odatelepi-

12 A román görög katolikus egyház 1698-ban csatlakozott a Szentszékhez.

13 Sajnos nem tudjuk, hogy pontosan kinek a munkájára hitvakozik itt Szabados, de a század elején, Balogh Pál által szerkesztett kiadvány (*Népfajok Magyarországon*. Budapest, 1902) hasonló adatokat tartalmaz. A kiadvány megállapításairól, Keleti Károly adatait felhasználva Schneller Károly mond kritikát. (*Szórványok és szigetek...* Id. kiad. 14.)

tett megbízható rumán telepések között a magyar nyelvű rumánok igen nagy számban szerepelnek. *Pl. Szatmár vármegyei szatmári járásban letelepített 642 rumán család között nem kevesebb, mint 169 család (26,3%) magyar nevű, illetőleg kétségtelenül magyar vérű magyar származású. Ebben a 169 magyar családban összesen 904 lélek van.*

Az erdélyi nagymérvű elrumánosodás mellett nem lehet szó nélkül elmenni, hanem egyrészt *a további elrumánosodásnak mindenképpen elejét kell venni, másrészt, az eddig elrumánosodott nagyszámú magyar családot viszsza kell vezetni a magyarság törzsébe.*

Az elrumánosodott magyarok visszamagyarosítása és a bukovinai vagy általában külföldi magyarok hazatelepítése szervesen összekapcsolandó. Mindezekelőtt a székelyföldi és alföldi magyarság között kiépítendő magyar nemzeti-ségi korridorban lévő községekben élő elrumánosodott magyar családokat ebből a rumán környezetből ki kell emelni, és színtiszta magyar alföldi vidékeken elszórtan kell letelepíteni, hogy visszamagyarosodásuk hosszabb-rövidebb időn belül feltétlenül bekövetkezzen. A nemzeti-ségi korridorban lévő ingatlanokat (házat, földet) az oda betelepítendő bukovinai magyaroknak kell fenntartani, míg részükre az Alföldön legalább hasonló terméseredményű földterületet és legalább hasonló értékű házat kell adni. Ha a felnőtt elrumánosodott magyarokat nem is tudjuk 100%-osan visszaadni a magyarságnak, gyermekeik azonban már kétségtelenül 100%-osan magyarrá válhatnak a magyar életkörülmények között.

Erdély valamennyi elrumánosodott magyarját ily áttelepítéssel visszaadhatjuk a magyarságnak.

Az elrumánosodott magyarok földjének, házának a bukovinai magyar telepések részére való rendelkezésre bocsátásával ismét jelentős területet biztosíthatunk a hazatelepítés, illetőleg a magyar nemzeti-ségi korridor kiépítése céljára.

Az elrumánosodott erdélyi magyarok család- és lélekszám-, vagyoni, foglalkozási stb. adatait legsürgősebben össze kell íratni. Az így kapott adatok birtokában el lehet készíteni egy nagyobb méretű visszamagyarosítási, illetőleg külföldi magyar betelepítési akciót.

Szolnok-Doboka vármegyében ottan szerzett értesülés szerint még a katonai közigazgatás alatt az elrumánosodott magyarok adatait összeírták. Az összeírt adatok eredményei azonban nem ismeretesek, és így ismeretlen az is, hogy a betelepítésre szóba jöhető községekben az elrumánosodott magyarok kitelepítésével mekkora földterülettel emelhető a betelepítendő bukovinai magyarok részére igénybe vehető földterület.

Az elrumánosodás kérdésénél kell megemlíteni, hogy *a magyar nemzeti-ségi korridorba kemény természetű, harcos, expanzív, beolvadásra nem hajla-*

mos és e tekintetben kipróbált magyarokat kell betelepíteni. Ilyen magyarok a bukovinai székelyek és a székelyföldi székelyek, akik a rumán tengerben évszázadokon keresztül ellen tudtak állni a rumán beolvasztási törekvéseknek. A lágyabb természetű, a beolvadásnak kevésbé ellenálló képességű alföldi magyarokat hiába telepítjük be ezekre a nemzetiségileg veszélyeztetett vidékekre, mert azok beolvadása előbb-utóbb kétségtelenül bekövetkeznék.

6.) *A rumán földreform korrigálása révén nyerhető földek: A Rumániához csatolt területen végrehajtott rumán földreform során 3 118 576 hold földet vettek igénybe. Ez a kisajátított földterület csaknem teljes egészében magyar birtok volt. A túlnyomórészt magyaroktól elvett földből a rumán hivatalos statisztika szerint a rumánok népességrészesedési arányszámuk 17,5-20%-kal meghaladó (75,81%) arányban, míg a földjüktől csaknem teljesen ellenérték nélkül megfosztott magyarok népességrészesedési arányszámuknál jóval kisebb (15,38%-ban) számban, alig fele arányban részesültek földben.*

A Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyi részeken a rumán földreformot magyar nemzeti szempontból legsürgősebben felül kell vizsgálni, és a magyarság javára radikálisan és sürgősen korrigálni kell. Nem tűrhető az, hogy az ezeréves erdélyi magyar földön a magyarok földtelenek, nincstelenek legyenek, és ugyanakkor az idegenek földbe gyökerezhessenek.

A rumán földreform felülvizsgálata és korrigálása révén a magyarság kezébe visszakerülő földet a falusi magyarság megerősítésére és újabb ellenálló képes magyarságnak a magyar nemzetiségi korridorba való bételepítésére kell legelső sorban felhasználni. Hogy ezen a réven mennyi földet lehet biztosítani a bukovinai, illetőleg a külföldi magyarok hazatelepítése céljára, azt a rumán földreform korrekciója mértékének ismerete nélkül egyelőre még nem lehet megállapítani. Mégis erre a lehetőségre is rá kellett mutatni, mint olyan lehetőségre, amit a külföldi magyarok hazatelepítésénél szem elől téveszteni nem szabad.

Dr. Szabados Mihály

Bizalmas! Kézirat gyanánt!¹

**Szolnok-Doboka vármegye elrománosodása.
Az erdélyi magyar korridor kiépítése
(1941)**

Szolnok-Doboka vármegye elrománosodása

Köztudomású tény, hogy Erdély és a Partium minden részében az idők során igen nagy elmagyartalanodás, illetőleg elrománosodás következett be. A századforduló után egy román nemzetiségi statisztika hivatkozva hozta nyilvánosságra ennek a nagymérvű elrománosodásának eredményeit, amelyek szerint 50 év alatt - 1850-1900-ig - 309 magyar község elrománosodott, míg ez idő alatt csak 42 román község lett magyarrá. Az elmagyartalanodás 1900-1920 között is tovább folytatódott, és fokozott mértékben következett be Erdély háború utáni 20 éves román megszállása alatt kifejtett céltudatos és igen eredményes románosítása folytán. Ennek a románosításnak már semmi sem állott útjában, ellenben minden eszköz (kulturális, vallási, gazdasági, szociális stb.) rendelkezésre állott.

Az elrománosodásnak egyik kétségtelenül fő oka az 1690-ben létrejött ún. vallásegyesülés, amikor a gör. kath. egyház egyesült a róm. kath. egyházzal. Igaz, hogy emellett a vegyesházasság, az összeházasodás a református vallású magyarság sorait is nagyon megritkította, sőt igen sok helyen teljesen felmorzsolta. Nem tudott tehát ellenállni az elrománosodásnak, a románságba való beolvadásnak sem a róm. kath., sem a református magyarság, különösen, ha román népelemektől körülvéve, szórványokban élt. Nemcsak egyes községek, járások, hanem több, azelőtt többségében ma-

¹ Gépelt kézirat korabeli reprográfiai technológiával készült másolata. Forrás: MNL OL, K 28 Miniszterelnökség, Nemzetiségpolitikai Osztály, 211. csomó, 417. tétel, 1942-O-18947.

gyar vármegye is az idők során belesüllyedt a nagymértékben szaporodó román tengerbe.

Ilyen, magyar többségét elvesztett vármegye a többi között Szolnok-Doboka-vármegye is.

Szolnok-Doboka-vármegye lakossága magyar nemzetiségi szempontból szomorú képet mutat. A vármegye összlakossága az 1931. évi román népszámlálás szerint 219 355 fő volt. Ebből 169 952 (77,0%) román, míg a magyarok száma csak 33 870 (15,44%) volt. 1910-ben az összlakosság 251 936, ebből 189 443 román (75,19%) és 52.181 magyar (20,71%).

1910-ben a Kápolnok-monostori járás is Szolnok-Doboka vármegyéhez tartozott, míg a rumán közigazgatási beosztás Szatmár vármegyéhez csatolta.

A bécsi döntés után 1940-ben² Magyarországhoz visszakerült Szolnok-Doboka vármegye volt katonai közigazgatásának vezetője³ elrendelte az elrománosodott magyar családok és az elrománosodás veszedelmének kitett, szórványokban élő magyar családok adatainak községről községre leendő összeírását. Ennek a mintegy 6000 db. kartotéknak adatait módomban volt feldolgozni, és ezeknek az adatoknak eredményeit tartalmazza az alábbi jelentés.

Tájékoztatásul alábbi táblázatban adom Szolnok-Doboka községeinek, az adatszolgáltató községeknek, a magyar szórványlakta községeknek, a magyar, illetőleg román többségű községeknek a számát.

Járás neve ⁴	A községek száma	Magyarlakta községek száma	Magyar többségű községek száma	Román többségű községek száma	Adatszolgáltató községek száma	50-nél kevesebb	100-nál kevesebb	100–200	200–300
						magyarlakta község száma			
Bethleni	44	32	2	42	38	19	20	4	-
Csákgorbói	22	7	-	22	17	6	7	-	-
Dési	60	39	3	57	29	25	29	2	1

2 A második bécsi döntés, 1940. augusztus 30. után.

3 1940 szeptembere és novembera között a Magyarországhoz csatolt észak-erdélyi részekben katonai közigazgatást vezettek be, a vármegyék élére egy-egy katonai parancsnok került, aki mellé polgári tanácsadók (helyiek és a központ által delegáltak egyaránt) kerültek. Szolnok-Doboka vármegye katonai parancsnoka Thold Dezső tábornok volt. A polgári közigazgatás bevezetését követően a megye élére Bethlen Bélát nevezték ki, mint főispánt.

4 A szakértői tanulmány összeállításakor a megye 1918 előtti adminisztratív felosztását használták. A második bécsi döntés után a Csákgorbói járást már nem állították vissza, az idetartozó településeket a Nagylondai, illetve a Dési járásba olvasztották be, néhányat pedig a Szilágy megyei Zsibó és a Kolozs megyei Kolozsborsa járáshoz csatoltak.

Kékesi	35	29	8	28	31	11	15	2	2
Magyarláposi	31	13	3	28	-	7	9	-	-
Nagyilondai	52	20	-	52	45	19	23	-	-
Szamosújvári	33	30	1	32	8	19	22	5	1
Összesen	277	170	17	261	168	106	125	13	4
		61,37%	6,13%	94,22%	60,64%	62,35%	73,52%	83,52%	

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a 277 község közül csak 168 község (60,64%) elrománosodási adatai állnak rendelkezésre, míg 109 község (38,28%) adatai hiányzanak. Ez a tény jelentősen befolyásolja az alább ismertetett elrománosodási helyzetet.

Szomorú tény továbbá az is, hogy a 277 község közül csak 17 község (6,13%) magyar-többségű, míg 261 község (94,22%) román többségű.

Magyar lakosság 170 községben a községnek 61,37%-ában él. Legtöbb, magyarok által is lakott községben azonban már nagyon lecsökkent a magyarok száma. A 170 magyarok által is lakott község közül ugyanis 106 községben, a magyarlakta községek csaknem kétharmadában (62,35%) a magyarok száma 50 alatt van. 125 községben (73,52%) a magyarok száma a 100 alatt marad. A 100–200 magyarlakta községek száma 13, a 200–300 magyarlakta községek száma 4. A 300 magyar lakosnál nem több magyart számláló községek száma tehát 142, s így az összes magyarlakta községek számának 83,52%-át teszi ki. Az egyes járásokban még elszomorítóbb a magyarság helyzete, mert pl. a Csáki járás mind a hét magyarok által is lakott községében épp úgy, mint a nagyilondai járás mind a 20 magyarok által is lakott községeiben a magyar lakosság lélekszáma 100 alatt marad. Ezekből az adatokból láthatjuk, hogy mily félelmetes mértéket öltött a román vallás (gör. kath., gör. keleti) révén az elrománosodás oly községekben, amelyek valamikor magyar-többségűek voltak. Ezek a magyarságra tragikus adatok sürgős jóvátételért kiáltanak.

Az elrománosodásnak fő-ismertetője mindenekelőtt egyrésről a román nyelv, illetőleg az, hogy otthonában a család mily nyelven beszél,⁵ másrészt

5 Mikó Imrénél is a nemzetiség megállapításánál a nyelv elsődleges mutatóként szerepel (lásd Mikó: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csík-szereda, 1998.). Az 1942-es EMKE felmérés során is külön kérdéseket tettek fel a nyelvhasználatra, mint a családban vagy a szomszédságban használt nyelvre. Ezzel szemben Nagy Ödön a nyelvhasználatra másodlagos tényezőként tekint, meglátása szerint az etnikailag vegyes területeken a kettős vagy többes nyelvhasználat már nagyon korán, gyermekkorban kialakul, így kisebb súllyal esik latba a nemzetiség megítélésénél (Nagy Ödön: Szórvány és beolvadás. *Hitel*, 1938/4.)

pedig a még ma is tiszta magyar név, vagy elrománosított magyar név vagy a magyar nevű családanya, vagy elrománosított nevű családanya. Továbbá a román nevű családapa vagy családanya magyar-nevű, vagy elrománosított magyar-nevű anyja. A magyar adatmegállapítást igen sok esetben alátámasztotta a magyar név mellett a szülők, nagy-szülők vallása (ref., róm. kath., unitárius) adatai is.

Az elrománosodott magyar családok adatainak összeírását az összeírók nem egyforma ügybuzgalommal, szorgalommal és rátermettséggel végezték. Ezzel magyarázható, hogy míg a bethleni és kékesi járás adatgyűjtői csaknem minden tekintetben minden községre kiterjedő, kifogástalan munkát végeztek, addig pl. a nagyilondai járás összeírója már legnagyobb részben csak azokat az elrománosodott magyar családokat írta össze, amelyekben a családfő ma is magyar-nevű, a dési járás összeírója pedig a járás 60 községe közül csak 29-ben, a szamosújvári járás összeírója pedig a járás 33 községe közül csak 8 községben írta össze az elrománosodott magyar családokat, s itt is legnagyobb részben csak azokat a családokat, amelyekben a családapa ma is tiszta-magyar nevű. A szamosújvári járás adatai tehát igen hiányosak, annál inkább, mert ebben a járásban a 33 község közül 30 községben él jelenleg is kisebb-nagyobb szórványban magyarság, tehát nagyon valószínű, hogy minden községben van kisebb-nagyobb számban elrománosodott magyar. A magyarláposi járásból adat egyáltalán nincs, jóllehet kétségtelen, hogy ebben a járásban is vannak elrománosodott magyarok, hiszen a járás 31 községéből 13 községben ma is élnek magyarok. Épp úgy hiányzanak – sajnos – a Dés és Szamosújvár városokban is bizonyára jelentős számban élő elrománosodott magyarok adatai is.

A Szolnok-Doboka-vármegye elrománosodott magyarjainak adatait községenként a mellékelt A.) táblázat tartalmazza.⁶ Szolnok-Doboka-vármegye nemzetiségi adatait és elrománosodásának adatait az alábbi járásonkénti táblázat tünteti fel.

6 Az említett részletes és nagy terjedelmű táblázatot (mint ahogy a tanulmány további részében említett táblázatokat) technikai okokból nem közöljük, de összegző adatai a forrásban szerepelnek.

Járás neve	Összla- kosság 1930- ban	Román	Zsidó	Magyar	Elro- máno- sodott magya- rok	Elro- máno- sodott csalá- dok	Fel nem kartoté- kolt el- románo- sodott magya- rok	Fel nem kartoté- kolt el- románo- sodott csalá- dok	Magyar nevű csalá- dok száma	Feleség	Férj és feleség
					száma 1940-ben		száma				
Bethleni	32309	24194	1392	5963	6204	1321	2074	671	613	158	142
Csákigorbói	14335	13691	318	157	1348	314	-	146	314	-	121
Dési	52420	42648	1680	6821	2225	537	-	406	412	89	172
Kékesi	18676	13354	324	4619	6407	1428	-	64	775	357	374
Magyarláposi	27716	23315	1136	2751	-	-	-	-	-	-	-
Nagyilondai	25992	24579	821	250	2152	522	-	24	477	25	229
Szamosújvári	26189	19202	460	6138	505	118	-	-	101	13	42
Dés város	15110	5965	3346	5234	-	-	-	-	-	-	-
Szamosújvár város	6608	3014	1019	1937	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	219355	169962	10496	33870	18812 [18841]	4240	2074	1311	2692	642	1080

A kartotékokra összeírt, de igen hiányos adatok szerint tehát a Szolnok-Doboka vármegyében 4240 elrumánosodott magyar család van, s ezeknek a családoknak az összlétszáma 18 812.

A magyarok és elrumánosodott magyarok adatainak összevetésével az egyes járásokban a magyar nemzetiségi helyzet még ma is lényegesen megváltozik a magyarság javára.

Járás neve	Össz-lakosság	Magyarok és elrumánosodott magyarok száma	%	Román fajúak száma	%
Bethleni	32309	12167	37,65	17990	55,67
Csákigorbói	14335	1505	10,49	12343	86,10
Dési	52420	9044	17,25	40474	77,21
Kékesi	18676	11026	59,03	6898	36,93
Nagyilondai	25992	2402	9,24	22427	86,28
Szamosújvári	26189	6643	25,36	18697	71,39

A még ma is magyar anyanyelvűek és elrumánosodott magyarok adatainak összevetéséből azt látjuk pl. a kékesi járásban, hogy a magyar fajúak aránya 24,7%-ról abszolút többségre, 59,3%-ra emelkedik, a csákigorbói járásban az eddigi 1,1%-nak csaknem a tízszeresére, 10,49%-ra, a nagyilondai járásban az 1%-nak szintén csaknem a tízszeresére, 9,24%-ra, a bethleni járásban 18,5%-ról 37,65%-ra, tehát a kétszeresére, a nagyon hiányos adatú dési járásban (hiányzik 406 család adata) 13,06%-ról 17,15%-ra, az igen sok – 30 – magyar szórvánnyal rendelkező, de adatot csak 8 községből adó szamosújvári járásban pedig 23,4%-ról 25,36%-ra emelkedik.

Ha a bethleni járásban fel nem kartotékoltt további 671 elrumánosodott magyar család (családonként 4,33 átlagos lélekszámot számolva) további 2074 lelket is hozzászámítjuk a magyar fajúakhoz, akkor ebben a járásban 14 241-re emelkedik a magyar fajúak száma s ezzel 44,07%-os arányszámával mindjobban megközelíti a románok arányszámát, amit az abszolút többséget jelentő 50% alá, 49,26%-ra csökkent.

Ha a dési járásban fel nem kartotékoltt 406 családnak (családonként 4,33 lelket számolva) további 1758 főt jelentő adatait hozzászámítjuk a magyar fajúak fenti számához, akkor a dési járásban a magyar fajúak száma 10 753 főre, illetőleg 20,51%-ra emelkedik.

A magyar fajúak (magyarok és elrumánosodott magyarok) által lakott községek száma 219, az összes – 277 – községek számának 79,06%-a. A

magyar nemzetiségűek által lakott 170 községnek a száma tehát 49-cel emelkedett.

A 219 magyar fajúak által lakott község közül csak 102 olyan község, amelyben több, mint 100 magyar fajú él, tehát még mindig 117 azon községnek a száma, amelyekben a magyar fajúak száma 100 lélek alatt marad. Ebben a 117 községben a magyarság helyzete radikális intézkedés nélkül ma már szinte kilátástalannak látszik. Egyes járásokban, különösen a nagyilondai és csákgorboi járásban, különösen súlyos a helyzet. A két járás 74 községéből mindössze 14 községben több a magyar fajúak száma 100 léleknél, jóllehet a két járásban a magyar fajúak által is lakott községek száma 68.

A 100–200 magyar fajú által lakott községek száma 37, ami a csak magyar nemzetiségűek által lakott ebbe a kategóriába eső 13 község számának csaknem a háromszorosa.

A 200–300 magyar fajúak által lakott községek száma 22, ami 5 és félszerese a csak magyar nemzetiségűek által lakott 4 község számának.

A 300–500 magyar fajúak által lakott községek száma 14, míg a több, mint 500 magyar fajúak által lakott községek száma 25.

Azoknak a községeknek a száma, amelyekben a magyar fajúak a rumánsággal szemben többségben vannak, – a ma rendelkezésre álló adatok szerint – 33, ami a vármegye összes községeinek csupán 11,91-e, mégis azonban kétszerese a magyar nemzetiségűek által lakott 17 magyar többségű községek számának.

Meg kell említeni, hogy az összeírók részben azért, mert nem volt elég kartotékjuk, részben pedig azért, mert nem tudtak az őszi, téli időjárás, útviszonyok miatt eljutni egyes falvakba, részben a még működő rumán községi főjegyző, illetőleg rumán községi vezetőség miatt az elrománosodott családokat megkérdezni, illetőleg kihallgatni nem tudták, végül részben amiatt is, hogy a megidézett családok közül sokan nem jelentek meg, aránylag igen sok elrománosodott magyar család adatait nem tudták felkartotékolni, hanem a községi helyzetjelentésben csak jelezték, hogy hány elrománosodott család van, illetőleg (a bethleni járásban) azoknak mennyi a lélekszáma. A fel nem kartotékolott elrománosodott magyar családok száma igen jelentős, 1311. Ha ezeknek a családoknak a számát az elrománosodott családok átlagos lélekszámával (családonként 4,33 családtagot számítva) beszorozzuk, úgy további 5676 elrománosodott magyart kapunk. Így Szolnok-Doboka vármegye elrománosodott magyar családjainak a száma 5551-re, az elrománosodott magyarok száma pedig 24 025 főre emelkedik.

Itt ismét rá kell mutatnom a fenti hiányosságokra, és hangsúlyoznom kell, hogy ezek az adatok igen hiányosak, mert teljesen hiányoznak a magyarláposi járás, Dés és Szamosújvár városok elmagyartalanodásának adatai és a dési, továbbá különösen a szamosújvári járás adatai nagy mértékben.

Az eddigi adatok minden túlzás nélkül valószínűsítik azt, hogy a bethleni és kékesi járásban eszközölt körültekintő adatfelvételezésnek a többi járásokban leendő megvalósítása esetében Szolnok-Doboka vármegyében a nevekből még ma is kármegállapítóan elrumánosodott magyarok száma legalább 35–40 000 lehet.

Kétségtelen tehát, hogy *Szolnok-Doboka vármegyében az 1930. évi rumán népszámlálás szerint kimutatott 33 870 magyar nyelvű magyar mellett legalább ugyanennyi magyar vérű, de sajnos már nem magyar nyelvű, elrumánosodott magyar, és így a magyar fajú, magyar vérű népesség száma nem 34 000 (15,44%), hanem 70 000 (31%).*

Az elmagyartalanodott családok ezreinek a vizsgálatánál az elmagyartalanodás különböző mélységű fokozatait lehet megállapítani. Vannak elrumánosodott magyar családok, amelyekben még vegyesen, magyarul és rumánul folyik a beszélgetés, vannak családok, amelyben már csak a szülők tudnak valamit magyarul, de a gyermekek már semmit. Vannak családok, ahol csak az egyik szülő tud magyarul, a másik nem tud. Vannak családok, ahol csak értenek magyarul, de már nem beszélnek. Vannak családok, ahol már nem beszélnek és nem értenek sem a szülők, még kevésbé a gyermekek magyarul, de tudják, hogy magyar származásúak. Vannak családok, amelyek erre a magyar származásra még büszkék. Vannak családok, amelyekben él ugyan a magyar származás tudata, de az iránt közönyösek. Vannak családok, ahol bár tudják, hogy magyar származásúak, mégis ellenséges érzülettel vannak a magyarság iránt. És vannak családok, amelyekben már nem él a magyar származás tudata vagy sejtése sem.

Az elrumánosodott magyarok az állandó rumán környezet hatása alatt felvették a rumán lakosság szokásait (ruházkodás, foglalkozás, házépítés, bútorzat stb.) és külsőleg nincs, vagy alig van valami különbség közöttük és a rumán vérségű rumánok között. A magyar lelki tulajdonságok azonban, ha talán elhalványulva is, megtalálhatók bennük.

Az elrumánosodott magyar családok nevei közül példaképpen felsoroljuk a gyakrabban előfordult, valamint ezek elrumánosodott alakjait:

Árpástói	Arpasteanu	Berzenczey		Baka	
Apahidai	Apahideanu	Bab	Bob	Boka	Boca
Árkosi	Arcaleanu	Battyán		Bisztrai	Bistran
Ábrahám		Balázska		Borbély	Borbel
Ambrus		Babos		Boér	Boereánu
Buta		Boros		Budai	Budurleánu
Bálint		Berecki		Bungurdi	Bungurdeanu
Berki		Badocsán		Budai	Budea
Bódis	Botis	Bogdán		Bányász	Baias
Batinás		Bozó (nemes/	Borza	Balog	Bolog
Bocs	Boc	Béres		Birtok	Birta
Bocska		Bercsényi		Both	Bota
		Balácsi	Balesan	Bocskai	
Korodi		Haragos	Haragus	Mészáros	Mesarosiu
Bence	Benoec	Hajdu	Haiduc	Márton	Martian
					Martin
Borgó	Borgoreanu	Hadnagy	Hognoc	Marosi	Morosan
Barabás	Barabasin	Halász	Hales	Málnási	Malinis
	Barburas				
	Barabas				
Biró		Hosszu	Hossu	Monostori	Monostoreanu
Belesug		Hátas	Hatos	Molnár	Moraru
Bárdos	Bartos	Hidas	Hidan	Márkus	Marc
Berkeszi		Harangos		Magyar	Maghiar
					Ungureanu
Csontos	Ciontea	Illés	Ilies	Magyarosi	Maghiarosan
Csobánkai	Ciobanu	Iklódi	Iclodeanu	Magda	Magdea
Csürös	Ciurus	Imre	Irimies	Makodi	Macodeanu
Csorba	Ciorba	Joó	Jo	Mikes	Miches
Csendes	Cendes			Nagyfalusi	Nusfelean
Cegői	Cegeanu	Kasza	[olvashatatlan]	[olvashatatlan]	Miresan
Csizmás		Kocsis	[olvashatatlan]	Nagy	Naah
Csizmadia		Katona	Catana		
Csősz	Cius	Konrádi	Candrea	Örmény	Armeneanu
Csiszár		Kenderes	Chindiris	Orosz	Rusu
Csonka	Cionea	Kornya	Cornea	Pap/p/	Pop

		Kackói	Catcovan	Papteleki	Paptelecan
Demény	Demian	Köblös/i/	Cublesan	Puskás	Puscasu Puscos
Darabont	Daraban	Kürtös	Chirtos	Pataki	Patachi Patache
Debreki	Dobrican Dobricanu	Körösi	Chrisanu	Péter	Petru
Dénes	Dionisie Dienes	Kozma	Cosma	Parancsnok	Poronciuc
Deák		Kereszturi	Chrisureanu		
Dobai		Keresztes	Christea Christeson	Rakolca (ne- mes/	
		Kocsán	Cocian	Rákóci	
Egresi	Agrisan	Kis/s/	Chis	Rettegi	Retegan
Éles	Ilis	Kulcsár	Colcer	Rápolti	
Endes		Kurta	Curta/eanu/	Rác	
Elek	Alexa	Kosztos	Costea	Rács	Raciu
Fazekas	Fosocas	Kovács	Covaci	Sipos	Sipos
Fogarasi	Fagarasan	Kalapos	Clapa	Somkuti	Someuteanu
Fellaki	Felecan	Kecskés	Chetches	Soltész	Soltuc
Forintos	Frintas	Kónya	Conia Coniac	Soós	Saratu
Fekete	Fechete Negreanu	Kenderes	Chendea	Simon	Simion
Fodor		Kajlai	Caileanu	Sánta	
Füstös		Kerekes	Rotar Rotaru	Solymosi	Solmosanu
Fehér	Albu	Kornis	Cornis	Seres	Seres
Farkas	Farcasiu Farcas	Kertész	Chertesz [sic!]	Summás	
Gergely	Ghergheli	Lázár	Lásáre [sic!]	Somosdi	Simisdeanu
György	Zsurzsuca	Labanc	Lobanta Labont	Sándor	Alexandru
Gaál		Lőrinc	Lorint Laurentin	Sóvágó	
Grelus		Lukácsi	Lucheceanu	Sütő	Suteu

Görög	Greccanu	Lukács	Lucaci	Sugár	
	Grec		Luca		
Gáborfi	Gavrilas	Ládai	Lador	Szász	Sasu
Gutai	Gutan	László		Sima	Sima
	Guteanu				
Gombos	Gombos	Lakatos	Lacatus	Szeszármái	Sesarmeanu
				Széplaki	Seplecan
Szilasi	Silas	Tálás	Talas	Ujfalvi	Uifelean
Szilágyi	Silaghi	Tatár	Tataru	Udvari	Cureanu
	Salaghean				
		Török	Turcu		
Szifyártó	Sigarto	Tóth	Tot	Virág	Viregan
Székely	Seceli	Tamás	Toma	Vermes	Vermesan
	Sechel				
	Sacuian				
Szentgyörgyi	Sengheorghean	Tavas	Tvas	Veres	Veres
	Sanjorjeanu				
Szücs	Suciu	Talpas	Talparu	Várna	
Szentmargitai	Sanmarghiteanu	Técsy		Vörös	Rosu
Szitai	Sitar	Topán	Topeanu	Vajda	Vaida
	Sitaru				
Szócs	Suciu	Tóháti			
	Craitoru				
Szabó	Sabau	Tüzes			
Szabados	Sabados	Trombitás	Trumbitas		
Szulicsi	Suliceanu	Téglás	Tiglea		
Szalvai	Selvanu	Tokalyi			
Szakács	Sacacu	Tornya	Tornea		
Szatmári					
Szeles	Szalic [sic!]				

A legszebb és tipikusan magyar nevek találhatók tehát az elrománosodott magyarok körében. Az írás és kiejtés folytán elrománosított magyar nevek legtöbbször olyan, amilyent az Ó-királyságban (Regat) egyáltalában nem, vagy alig lehet találni, kétségtelenül mutatja az elrománosított név magyar eredetét.

Szomorú tény, hogy az elrománosodott magyarok között aránylag sokan vannak nemcsak hogy magyarok, de egyenesen magyar nemesi száрма-

zásúak, akiknek elrumánosodása annál szembeötlőbb, mert közülük több családnak valamikor biztos megélhetést nyújtó vagyona is volt.

Az elrumánosodott magyarok, gyermekeiknek természetesen már jellegzetesen rumán keresztnéveket adtak. Ilyen férfi keresztnévek: Tudor, Costan, Alexa, Florea, Maxim, Grigor, Julan, Axinte, Demian, Luca, Deme, Adrian, Constantin, Octavian, Zakarie [sic!] stb. Női nevek: Marian, Nastasia, Raveca [Raveica], Dotica, Flora, Florica, Rapila, Lucretia, Amysia, Cornelia, Tudorica, Minodora, Rachi, Sie, Leontina, Silvia, Axenia, Raveca, Aurelia, Paulina, Zudorica, Clandica, Lian, Titeana, Dominica, Laurencia [Laurenția], Paraschira [Paraschiva], Gáci [sic!], Polixena, Profira stb.

Megvizsgáltam azt is, vajon az elrumánosodott magyar családok között hány a ma is tiszta magyar nevű (tehát rumánosra el nem ferdített) családok száma, mennyi azoknak a családoknak a száma, amelyekben a ma már nem tiszta magyar nevű családfő mellett a feleség még tiszta magyar nevű, és hány azoknak a családoknak a száma, amelyekben úgy a férj, mint a feleség még ma is tiszta magyar nevű. Az eredmény meglepő. A felkartotékolt 4240 elrumánosodott családból ugyanis 2692 családban (63,5%) tiszta magyar nevű a családfő, 642 családban (15%) tiszta magyar nevű a feleség és 1080 családban 25,5% úgy a férj, mint a feleség tiszta magyar nevű.

Ezekből a beszélő adatokból kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy az elrumánosodott családoknak többsége tősgyökeres magyar származású.

Ezek az adatok bizonyítékok továbbá arra is, hogy igen sok lehet azoknak az elrumánosodott magyar családoknak a száma, amelyekben a családanya révén van magyar vér. Míg ugyanis a férfiak és nők száma a népességben általában azonos, addig a jelen esetben a családfő magyar neve révén megállapított elrumánosodott magyar családok száma több, mint négyszerese (2692) a családanya magyar neve révén megállapított elrumánosodott családok számának (6642). A járási adatokból megállapítható továbbá az is, hogy 4 járásban csaknem 100%-osan csak a családfő magyar neve után magyarnak ítélt elrumánosodott családok adatait vették figyelembe, míg a minden valószínűség szerint csaknem ugyanekkora számú családanya révén magyar vérű elrumánosodott családok számát teljesen vagy csaknem teljesen figyelmen kívül hagyták.

Az elrumánosodott magyarok vallási viszonyai

Az kétségtelen, hogy az elmagyartalanodás, illetőleg elrumánosodás egyik legfőbb okozója a vallási viszonyokban található.

Az elrumánosodott magyarok jelenlegi vallási viszonyait is feldolgoztam. Kutattam a jelenlegi vallási megoszlás adatait s a múlt (nagy szülők)

vallási adatait, illetőleg itt már csak a vegyes házasságú nagyszülők adatait dolgoztam fel.

A jelenre vonatkozó vallási adatok többé-kevésbé hiánytalanok voltak, míg a múltira vonatkozó adatok már nagyon hiányosak. Az adatgyűjtők nem egységesen jártak el a nagyszülők vallási adatainak megállapításánál. Igen sok esetben, ha meghalt a nagyszülő, akkor nem jelölték a vallási adatait, vagy ha élt is, nem jelölték a vallási adatokat. Mindenesetre mégis bevilágít a rumán vallásnak (gör. kath., gör. keleti) az elmagyartalanodásban kifejtett jelentős szerepére.

Az elrománosodott magyarok vallási megoszlását járásonként az alábbi táblázat mutatja:

Járás neve	Elrománosodott magyarok száma	Elrománosodott magyarokból					
		gör. kat.	gör.keleti	reform.	rom. kat.	baptista	ismeretlen
Bethleni	6204	5515	394	102	26	50	60
Csákigorbói	1348	1287	34	2	24	1	-
Dési	2147	1472	376	348	22	11	-
Kékesi	6407	5458	518	290	52	25	1
Nagyilondai	2152	1644	440	35	20	3	-
Szamosújvári	505	409	1	58	37	-	-
[Összesen]	18812 [18763]	15785	1797 [1763]	843 [835]	181	93 [90]	61
[Százalékos arány]		83,60% [84,13%]	9,53% [9,40%]	4,49% [4,45%]	0,96%	0,49% [0,48%]	0,32% [0,33%]

A vallási adatokból megállapítható, hogy az elrománosodott magyarok közül a túlnyomó többség 15 785 fő (83,60%) gör. kat., 1797 fő (9,53%) gör.keleti, 843 fő (4,49%) református, 181 fő (0,96%) rom. kath., 93 fő (0,49%) baptista, vallástalan és ismeretlen vallású 61 fő (0,32%).

[Három sor olvashatatlan a forrásban.]

A vallási adatokból megállapítható, hogy az elrománosodott magyarok túlnyomó többsége – 17 582 fő 93,17% – már a rumán (gör. kath. és gör. keleti) vallást követi, míg a valamikor bizonyára csaknem teljes egészében református és római katolikus vallású magyaroknak csak elenyészően csekély hányada, 1024 fő, 5,45% követi a magyar (református és rom. kath.) vallást. Ez a vallás-átcsereződés szinte törvényszerűen következett be az elmúlt századok során, és a vallási átcsereződés ma is folyik. A magyar vallásuk átcsereződése rumán vallásúakra legtöbb esetben egyszersmind a nemzetiség-át-

A táblázat adataiból kitűnik, hogy a 4240 elrománosodott családnak csaknem 10%-a (9,81%), 416 család ma is rumán-magyar vallású vegyes házasságban él. A járásokban a vegyes házasságok aránya igen változó. Ennek oka a járás lakosságának nemzetiségi megoszlásában rejlik. Ahol a magyarság száma alacsony, ott a magyar vallásúak (reform., ró. kath.) száma is, így a vegyes házasságok száma is érthetően alacsony. A járások közül a vegyes házasságok terén a szamosújvári járás mutat legnagyobb – 34% - vegyes házasság-arányt. A következő járás a dési, amely 32 575-os arányával, és legnagyobb vegyes házassága számával – 172 – kitűnik, a többi járás vegyes házassági aránya 4,14 – 7,23 között mozog.

A 416 vegyes házasságban élő elrománosodott családok lélekszáma 1766.

A vegyes házasságban élő 416 elrománosodott magyar család között a legtöbb házasság – 312 (75%) – református és gör. katolikus között, 28 házasság (6,73) református – görögkeleti, 63 házasság (15,14%) rom. kat. gör. kat. között, 13 házasság (3,12%) rom. kat. és gör.keleti között jött létre. A vegyes házasságok 81,73%-a (340 házasság) tehát református és gör. katolikus, illetőleg gör.keleti, 18,26% (76 házasság) pedig rom. katolikus és gör. katolikus, illetőleg gör.keleti között jött létre. Feltűnően kevés a magyar vallásúak (református, rom. kath.) és a gör.keletiek közötti vegyes házasságok aránya (41 házasság) 9,85%, aminek magyarázata nyilván nemcsak a gör. keleti vallásúak kisebb számában, hanem bizonyára az e vallások közötti nagy különbözőségekből is lehet.

A vegyes házasságok vizsgálata során több esetben találtam oly házasságot, amelynél a magyar vallású fél a házasságban magyar vallását feladta, és rumán vallásra tért. Ez már az erőszakolt rumánosításnak a jelensége. Az elrománosodás azonban legtöbb esetben csendben, a vegyes házasságok révén a magyar családba belopózott gör. katolikus, vagy gör.keleti rumán férj, vagy feleség munkája révén és a gyermekeknek rumán vallásra való keresztelése, és ennek folytán a rumán nemzeti elveknek megfelelő egyházi nevelés révén következik be.

Ezért megvizsgáltam a vegyes házasságban élő családok gyermek-kérdését és a gyermekek vallási viszonyait is. Ezeknek a vizsgálódásoknak az eredménye megdöbbentő. A 416 vegyes házasságban élő elrománosodott családnak összesen 935 gyermeke volt. A gyermekek közül 575 (61,49%) rumán (gör. kath., gör.keleti), és csak 341 gyermek (36,47%) követte a magyar (református, róm. kath.) vallást.

Még megdöbbentőbb azonban az arány a magyarságra nézve, ha azt vizsgáljuk, hogy a vegyes házasságokban élő családok között mily arányban

szerepelnek a gyermekeiket csak rumán, illetőleg csak magyar vallásra keresztelő, nevelő családok. Azoknak a vegyes házasságokban élő elrumánosodott családoknak a száma, amelyekben valamennyi gyermek kizárólag csak rumán (gör. kath., illetőleg gör.keleti), vagy csak magyar (református, illetőleg rom. katolikus) vallást követ 275, a többi 139 családban a gyermekek a vegyes házasságú szülők különböző vallását követik, illetőleg a családok gyermektelenek.

A 275 család közül 195 családban (70,4%) a gyermekek csak a rumán vallást követik, míg a magyar vallást csak 82 családban (29,6%) követi valamennyi gyermek. A gyermekeket csak rumán vallásban nevelő vegyes házasságú családok száma tehát közel két és félszerese a gyermekeket csak magyar vallásban nevelő családok számánál. Emellett a magyar vallású elrumánosodott családokban a gyermekek száma lényegesen kisebb, mint a rumán vallású elrumánosodott családokban.

Megvizsgáltam tovább azt is, vajon a jelenleg családot alkotó férj és feleség szülei, azaz a nagyszülők házassága között hány magyar-rumán vallású vegyes házasság állott fenn. A nagyszülők közötti vegyes házasságok száma 395. Ezek az adatok is azonban sajnos nagyon hiányosak, s ezekben természetesen nincsenek benne a magyar vallást követő, de elrumánosodott magyarok közötti vegyes házasságok. Az adatok nagy hiánya ellenére mégis azt láthatjuk, hogy a nagyszülők közötti vegyes házasságok száma csaknem eléri a jelenlegi vegyes házasságú családok számát - 416, amiből arra lehet következtetni, hogy a múltban még sokkal nagyobb volt a rumán és magyar vallásúak közötti összeházasodás, ami érthető is, hiszen régebben több volt a magyar nemzetiségűek, illetőleg magyar vallásúak száma is. A nagyszülők közötti vegyes házasságok száma a táblázat tanúsága szerint 4 járásban haladja meg a jelenlegi vegyes házasságok [olvashatatlan] számát, és csak két járásában marad csekély mértékben ez utóbbinak alatta.

Annak a vizsgálata, hogy a nagyszülők vegyes házasságából születő gyermekek, tehát a jelenlegi családokban férjek és feleségek mily mértékben hagyták el a nagyszülők magyar (református, rom. kath.) vallását és tértek át rumán (gör. kath., gör.keleti) vallásra, szomorúan megdöbbentő eredményeket mutat. A 395 nagyszülők közötti vegyes házasságból származó gyermek (a jelenlegi családban élő férj, illetőleg feleség) 273 családban hagyta el szüleinek magyar vallását, és tért át gör. katolikus, illetőleg gör.keleti vallásra. A magyar vallásnak ez a nagymérvű (69,11%) feladása sajnos csaknem teljesen azonos azoknak a családoknak az arányszámával - 70,4% -, amelyekben az összes gyermeket csak rumán vallásra keresztelték, illetőleg

nevelik. Ez a két különböző adatokból merített arányszám egymást nagyon megerősíti.

A rumán és magyar vallásúak közötti vegyes házasságok magyar nemzetiségpusztító folyamata tisztán felismerhető, és a mai családokban élő gyermekek vallásváltoztatásán, a szülők, továbbá nagyszülők vegyes házasságaiban keresztül visszavezethető egészen a végzetes folyamat megindulásáig. Az elrománosodási folyamat létezéséhez tehát kétség nem fér, az el nem vitatható. Ez a folyamat azonban nemcsak múltbeli, hanem az a jelenben is lejátszódik ott, azokban a magyar szórványú községekben, ahol a rumán felzívódás eddig százszázalékosan még be nem következett.

Magyar-rumán vegyes házasság

A magyarok és a rumánok közötti összeházasodások sajnos ma is akadálytalanul történnek. Az elrománosodási folyamat tehát ma is megindulhat az által, hogy eddig még tiszta magyar családokba beházasodással a rumán elem betör és a vallás révén eredményeket ér el.

Szolnok-Doboka vármegyei magyar szórványok családjainak az adatai sajnos nem állnak rendelkezésre csak 21 községből. Ezeknek részletes adatait a csatolt C.) táblázat, járásonkénti összesített adatait pedig az alábbi táblázat mutatja:

A 21 község 5 járásban van. A rendelkezésünkre álló 547 szórvány magyar családból 51 családban (9,32%) van rumán-magyar vallású házasság. A még magyar és már elrománosodott magyar családok vegyes házasodási aránya tehát meglepően csaknem teljesen azonos, mert míg az elrománosodott családoknál 9,81%, addig a magyar családoknál 9,32%. Az 51 vegyes házasságú magyar családból 40 családban (az esetek 78,43%-ában) reform. és gör. kath., 1 családban (1,96%) reform.-gör.kel., 7 családban (13,72%) rom. kath. és gör. kath. vallásúak között történt összeházasodás. A reform. és rumán (gör. kat., gör.kel.) vallásúak közötti összeházasodás az esetek 80,39%-ban történt, ami szintén csaknem teljesen azonos a már elrománosodott családokban levő vegyes házasságúak arányszámával – 81,73%. Az elrománosodási folyamatban, úgy a kezdeti, mint a befejezési stádiumban kétségtelenül megállapítók azonos törvényszerűségek.

Az eddigi adatokból az is megállapítható továbbá, hogy a vegyes házassági arány a még magyar családokban semmivel sem jobb, mint a már elrománosodott családokban, ami sötét jövőt, szomorú véget vetít elénk a Szolnok-Doboka vármegyei magyar szórványok sorsát illetőleg.

Az 51 vegyes házasságú magyar családban a gyermekek száma 94. Ebből 14 gyermek (14,9%) máris rumán vallást követ, 48 gyermek (51,06%) magyar

Vegyes házasság magyarok között															
Járás neve:	Magy. csal. sz.	Vegy. ház.		reformát.		rom. kat		Vegy. ház. szárm. gyermekek			Családok száma, amelyekben a gyermek csak		Nagyszülők közötti vegyes házasság		
		csal.	lél.	g. kat.	kel.	g. kat.	g. kel.	össz. gör. magy. vallás			gör.	magy.	száma	magyar vallást nem követik a családban	
Csáki	31	7	80	5	-	1	-	8	3	5	1	1	1	-	
Dési	219	19	17	18	-	1	-	39	5	34	1	8	5	3	
Magyarlápósi	179	13	57	10	-	1	-	32	-	-	-	-	-	-	
Nagyilondai	47	5	22	2	1	2	-	8	3	5	1	2	-	-	
Szamosújvári	71	7	21	5	-	2	-	7	3	4	-	-	4	2	
Összesen:	547	51	197	40	1	7	-	94	14	48	3	11	10	5	
[Százalékos arány]	9,32%		78,43%		1,96%		13,72%		14,9%			51,06%			
			80,39%												

vallást követ, s 32 gyermek vallása kérdéses. Látható tehát, hogy a valláshoz, a magyarsághoz való ragaszkodás igen gyenge mértékben jelentkezik az összeházasodás s így az elrománosodás útjára lépett magyar családokban is. Legtöbb esetben továbbá az is kétségtelen, hogy a vegyes házasságú családokban élő magyar vallást követő gyermekek vallása és magyarsághoz való húzása is sokkal gyengébb, mint a tiszta magyar vallást követő családokban.

Az 51 vegyes házasságú magyar családban 10 nagyszülők közötti vegyes házasságot találtam, azok közül ugyancsak jellemzően 5 esetben, tehát az esetek 50%-ában a gyermekek már elhagyták szülők magyar vallását, és román vallásra tértek.

Az elrománosodott magyarok gazdasági viszonyai

A rendelkezésre álló adatokhoz képest megvizsgáltam azt is, vajon mily anyagi körülmények között élnek az elrománosodott magyar családok. Tinktettel arra, hogy kizárólag falusi lakosságról van szó, amelyben alig van más foglalkozású, mint földművelő, legfontosabb volt annak a vizsgálata, mennyi a kezükön lévő föld területe, hány családnak nincs földje, továbbá hány családnak van háza, illetőleg hány család ház nélküli.

Az ezekre a viszonyokra vonatkozó részletes adatokat a mellékelt D.) táblázat tartalmazza, míg a járásokként összesített adatokat az alábbi táblázat mutatja:

Járás neve:	Az elrománosodott magyar családok				
	Száma	Földter. kat. h.	Házai száma	között	
				földnélküli	ház nélküli
Bethleni	1321	8650	1256	117	67
Csákgorbói	314	657	292	28	26
Dési	528	1728	496	140	72
Kékesi	1437	9975	1395	110	64
Magyarláposi	-	-	-	-	-
Nagyilondai	522	4274	515	66	44
Szamosújvári	118	859	100	18	19
Összesen:	4240	26143	4054	476 [479]	315 [292]

Rá kell mutatnom, hogy a birtokadatok egyes járásokban, így különösen a csákgorbói járásban és a dési járásban nagyon hiányosak.

A hiányos adatok szerint tehát a 4240 elrumánosodott magyar családnak a kezén 26143 kat. hold föld van, amiből 18 349 elrumánosodott lélekre fejenként átlag 1,42 kat. hold jut. A valóságban természetesen más a fejátlag. Ugyanis vannak családok, amelyeknek alig 1–2 kat. hold és vannak, amelyeknek 50–60 kat. hold földjük van. Kétségtelen, hogy a magyarok elrumánosodásában az igen alacsony életnívót biztosító, szűkös és gyenge minőségű föld, vagyoni helyzet is jelentős szerepet játszott.

Az elrumánosodott családok között a földnélküli családok száma 476, vagyis 11,22%.

Az elrumánosodott magyarok tulajdonában lévő földek művelési ágankénti megoszlása sajnos ismeretlen, és így nem állapítható meg, hogy ebből a földterületből hány kat. hold a szántó, kert, rét, legelő, erdő stb.

A kékesi járás adatfelvevői, ahol tudták, megjelölték azt is, hogy az elrumánosodott család földjéből mekkora a rumán nemzeti földreform⁷ során kapott terület. Érdekes megemlíteni, hogy ebben a járásban az elrumánosodott magyarok kezén lévő 9975 kat. hold földből 406 kat. hold kimutathatóan a rumán földreform révén jutott az elrumánosodott magyar családok kezébe. A valóságban azonban bizonyára jóval nagyobb a földreform során kapott földek területe.

A 4240 elrumánosodott magyar családnak 4054 háza van. 315 családnak (7,42%) nincs háza.

Magyarok telepítése Szolnok-Doboka vármegyébe

Szolnok-Doboka vármegye végzetes arányú elrumánosodásának ténymegállapításánál nem szabad megállnunk, hanem vizsgálnunk kell, vajon mily utak és lehetőségek vannak a siralmas helyzetnek a magyarság javára leendő megváltoztatására.

Magyarország nemzetiségi térképe az első pillantásra mutatja, hogy a székelyföldi és alföldi (Szatmár vármegyei) magyarság tömbje között a századok során elszaporodott rumánság miatt ma már szinte teljesen megszakadt a magyar nemzetiségi összeköttetés. Földrajzi fekvésénél fogva Szolnok-Doboka vármegye a székelyföldi és alföldi magyarság között az egyik hídfő szerepét kell betöltse.

Az az életfontosságú magyar feladat, hogy a székelyföldi magyarságot az alföldi magyarsággal lehetőleg zárt és folyamatos magyar településekkel hídként összekössük, egészen speciális intézkedéseket és a rendelkezésre

7 Az 1921. évi erdélyi román földreform.

álló lehetőségeknek 100%-os kihasználását igényli ezen a magyar nemzeti-ség-stratégiai szempontból rendkívül fontos összekötő vidéken.

Mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk, vajon van-e újabb magyarok betelepítésére lehetőség, s ha igen, mennyi magyar részére, áll-e rendelkezésre bételépítésre alkalmas föld, s ha igen, mily terület, mily forrásokból meríthető ez a föld, mily mennyiségű ez a föld, s művelési áganként hogyan oszlik meg stb.?

Szolnok-Doboka vármegyében a magyarok betelepítésére szükséges föld a következő forrásokból meríthető:

- 1.) Az 1939. IV. t.c. alapján felhasználható zsidó birtokokból,
- 2.) Észak-Erdély visszacsatolásakor a rumánok által elhagyott birtokokból,
- 3.) A jelenleg meglévő nagyobb rumán birtokokból,
- 4.) A jelenleg meglévő nagyobb magyar birtokokból,
- 5.) Az elmagyartalanodottak (elrománosodottak) birtokából,
- 6.) A rumán nemzeti földreform korrigálásából nyerendő birtokokból.

Ha külön-külön vizsgáljuk az egyes lehetőségeket különböző jogcímek szerint községenként részletezve a mellékelt A.) járásonként összesítve pedig az alábbi táblázat tünteti fel:

Magyar betelepítésre felhasználható föld adatai							
Járás neve:	Magyarok betelepítésére felhasználható földek területe						
	zsidó	elha- gyott rumán	na- gyobb rumán	na- gyobb magyar	elrumán. magya- rok	rum. föld- reform korrig-ból	Összesen
	kat. hold.						
Bethleni	1887	230	5532	10405	8510	15992	42566
Csákigorbói	131	85	2786	651	657	2749	7057
Dési	2108	219	5500	8265	2072	20268	38429 [38432]
Kékesi	881	635	2701	6435	9881	12827	33360
Magyarláposi	311	-	4077	22621	-	15845	42854
Nagyilondai	1125	462	3972	5211	4274	8067	23112 [23111]
Szamosújvári	1362	-	4876	10705	859	13777	31579
Összesen:	7803	1631	29444	64293	26253	89525	218957

1.) *Földszerzési lehetőség zsidó birtokokból:* Szolnok-Doboka vármegye vezetősége a vármegye területén lévő zsidó birtokokat összeíratta. Az összeírás járasonkénti eredményét művelési ágak szerint az alábbi táblázat tünteti fel:

Szolnok-Doboka vármegye zsidó birtokainak adatai							
Járás neve:	össz terület	Szántó	Kert, gyümölcsös	Rét	Legelő	Erdő	Terméketlen terület
katasztrális hold.							
Bethleni	1887	745	63	143	350	531	56
Csákgorbói	2106	1133	90	232	275	373	-
Dési	881	594	26	30	101	124	1
Kékesi	310	252	6	-	51	-	-
Magyarláposi	1255	604	49	162	119	316	7
Nagyilondai	1362	781	26	155	281	108	9
Szamosújvári	69	42	3	14	-	4	5
Összesen:	7874 [7870]	4151	267 [263]	738 [736]	1199 [1177]	1458 [1456]	78

A táblázat szerint tehát 7874 kat. hold áll rendelkezésre zsidó birtokokból magyar betelepítési célokra. Ennek a területnek több, mint fele 4151 kat. hold szántó, 267 kat. hold kert, szőlő, gyümölcsös, 736 kat. hold rét, 1199 kat. hold legelő, 1458 kat. hold erdő és 78 kat. hold terméketlen terület. A zsidó birtokok törvényes rendelkezés szerint magyar nemzeti földbirtok – politikai célokra máris igénybe vehetők. A zsidó birtokoknak magyar betelepítési célokra leendő igénybevétele előtt tehát semmiféle akadály nincs.

2.) *Földszerzési lehetőség elhagyott rumán birtokokból:* Észak-Erdély visszacsatolása után, a helyszínen szerzett közvetlen értesülések szerint, csaknem minden községben volt kisebb-nagyobb oly föld, amit az Erdélyből eltávozott rumánok elhagytak. Ezek a rumánok rendszerint a magyarsággal szemben tanúsított súlyosan ellenséges magatartásuk miatt távoztak el Erdélyből. A nagyon hiányos adatok szerint is – 3 járásból pl. egyáltalában nincsenek adatok – mintegy 1600 kat. hold elhagyott rumán birtok áll rendelkezésre, ami megfelelő feltételek mellett igénybe veendő. Az elhagyott rumán birtokok területe azonban ennél a területnél jóval nagyobb, ennek a területnek talán a többszöröse is lehet. Az elhagyott rumán birtokokat a

legsürgősebben össze kell íratni, úgy Szolnok-Doboka, mint a többi, a magyarok betelepítésében érdekelt erdélyi vármegyében, hogy a magyarok betelepítésénél ezek a lehetőségek is figyelembe vétessenek.

3.) *Földszerzési lehetőség nagyobb rumán birtokokból:* A magyarok betelepítéséhez szükséges földszerzési lehetőségeket növeli a nagyobb rumán földbirtokokból igénybe vehető földterület is. A háború utáni rumán nemzeti földreform az erdélyi nagyobb rumán birtokokat bizonyos mértékben kímélte, illetőleg nem vette igénybe oly nagy mértékben, mint a magyar birtokokat, másrészt a húszéves rumán uralom alatt a rumán birtokosok többé-kevésbé növelhették birtokuk területét.

Szolnok-Doboka vármegye 20 hektárnál [35 k. hold] nagyobb földbirtokainak adatai nemzetiségre való tekintet nélkül rendelkezésre állanak. Ezeket az adatokat a vármegyei gazdasági felügyelőség íratta össze. Ezek között a 3 hektárnál nagyobb birtokokat vettem a „nagyobb rumán”, illetőleg „nagyobb magyar” birtok kategóriájába. A nagyobb rumán, illetőleg magyar birtokok területe között lehet eltérés az egyes nemzetiség terhére, illetőleg javára, mert a nemzetiséget a birtokos nevéből kíséreltük megállapítani, ami nem mindenkor biztos alap.

A fenti táblázat adatai szerint a „nagyobb rumán birtokok” területe közel 30 000 kat. hold (pontosan 29 444 kat. hold). Ezeket a földingatlanokat vagy földingatlancsere, vagy készpénz kártalanítás ellenében lehet igénybe venni a magyar betelepítési célokra. Az ingatlancsere összekapcsolható a most hazatelepített bukovinai székelyek a rumán kormány merev állásfoglalása miatt kártalanítás nélkül Bukovinában maradt ingatlan vagyonának hazamentésére. A bukovinai székelyek kint maradt vagyonának értéke mintegy 35–40 millió pengő, ami részükre minden körülmények között hazamentendő. A Szolnok-Doboka vármegyei nagyobb rumán ingatlanok reális érték mellett elcsereélhetők lennének a bukovinai székelyek kint maradt ingatlan vagyonáért. Ily ingatlancserét már több Erdélyből eltávozott rumán földbirtokos szeretne megvalósítani.

Ha ez a földingatlancsere a rumán kormány magatartása miatt esetleg nem lenne megvalósítható, úgy ezeket a nagyobb erdélyi rumán birtokokat, a magyar államnak a bukovinai székely föld- és házingatlana helyett tulajdonba kellene vennie, és a bukovinai székelyeket ebből kell kártalanítania. A sokkal gyengébb minőségű Szolnok-Doboka vármegyei földből 29 000 kat. hold nem fedezné ugyan a bukovinai székelyek kint maradt vagyonának értékét, de némi fedezetet arra mégis nyújtana. (Kat. holdanként 500 P. értéket számítva 14.5 millió P., míg a még hiányzó fedezetet hasonló módon kellene megteremteni.)

(Ily nagyobb, kb. 2000 kat. holdas birtoka van pl. Alprót községben Vajda-Vojvoda Sándornak és testvéreinek, Jánosnak, amit el akarnak adni, vagy cserélni, Nagykiklódon dr. Poruc egyetemi tanár 400 kat. holdas birtoka, Szamosjenő községben dr. Pop Stefán sebésznek kb. 150–200 kat. holdas birtoka, Noszoly községben 200 kat. holdas birtok megvásárolható stb.)

A 30 hektárnál nagyobb igénybevételre javasolt rumán birtokok száma Szolnok-Doboka vármegyében az A.) táblázat tanúsága szerint 233.

4.) *Földszerzési lehetőségek nagyobb magyar birtokokból:* A radikális rumán nemzeti földreform nagyon megnyirbálta ugyan különösen a magyarok birtokállományát, elvértve mégis vannak azonban 50–100–200–300 kat. holdas, vagy egészen ritkán ennél valamivel nagyobb magyar birtokok is, amelyek igénybevételét is parancsolólag előírja az a nagy magyar cél, amit a magyarok benépesítésével el kell érjünk. Ezt az áldozatot, bármennyire is fájdalmas az az érdekeltekre, a magyar közösség érdekében meg kell hozni. Teljesen indokolt és méltányos, hogy azok a magyar földbirtokosok, akiknek még meglevő földjét a magyarok odatelepítésére igénybe veszik, az Alföldön vagy az ország más, nemzetiségek által nem veszélyeztetett területen megfelelő értékű (terméshozam) földingatlancserével 100%-osan kárpótoltassanak.

A 30 hektárnál [52 k. hold] nagyobb magyar birtokok területe a fenti táblázat szerint 64 293 kat. hold, ami igen nagy lehetőséget nyújt újabb magyar tömegeknek Szolnok-Dobokába való betelepítésére. Így pl. ha az egyik községben egy magyar család él, amelynek 500 kat. holdnyi a birtoka, az egy magyar család helyett 50 magyar családot, legalább 250–300 magyart lehet betelepíteni. Az erdélyi keresztény – alföldi zsidó földingatlancsere ma még megvalósítható, mert a zsidó birtokoknak nagyobb részét még nem használták fel, és ily ingatlancserére, illetőleg magyar nemzetiség erősítési célokra felhasználható. Ily földingatlancserével igen jelentős eredményeket lehet elérni a magyarság népi talajának a szentistváni határok felé való kitolása terén. Az igénybevételre javasolt magyar birtokok száma a táblázat szerint 236, tehát csaknem azonos a rumán birtokok számával. Az ily magyar birtokok területe azonban több, mint kétszerese az ily rumán birtoknak.

A sokat szenvedett s ezért áldozatkészebb erdélyi földbirtokosok körében többé-kevésbé megvan a hajlandóság ily ingatlancserére, ha tudják, hogy ezáltal a magyar ügynek szolgálhatnak. Ily irányban több erdélyi birtokos készségét máris kinyilvánította.

5.) *Földszerzési lehetőség az elrumánosodott magyarok földbirtokaiból:* A fenti hiányos adatok szerint 4240 elrumánosodott Szolnok-Dobokai magyar családnak 26 253 kat. hold földje van.

A fentebb ismertetett nagyméretű elrománosodás mellett nem lehet szó nélkül elmenni, hanem egyrészt a további elrománosodásnak mindenképpen elejét kell venni, másrészt az eddig elrománosodott nagyszámú magyar családot vissza kell vezetni a magyarság törzsébe. Az elrománosodott magyarok vissza-magyarosítása elsődrendű és sürgős nemzetpolitikai feladat, mert ezáltal Erdély talán még menthető a magyarság részére.

Mindenekelőtt a Székelyföld és az Alföld magyarsága között kiépítendő magyar nemzetiségi korridorban levő községekben élő elrománosodott magyar családokat ebből a rumán környezetből ki kell emelni, és szintiszta magyar alföldi és dunántúli vidékeken kell elszórtan letelepíteni, hogy visszamagyarosodásuk hosszabb-rövidebb időn belül feltétlenül bekövetkezzék. A nemzetiségi korridorban levő ingatlanait (ház, föld) az oda helyükbe betelepítendő székelyeknek kell fenntartani, míg részükre az Alföldön legalább hasonló terméseredményű földterületet és legalább hasonló értékű házat kell adni. Ha a felnőtt elrománosodott magyarokat talán nem is tudjuk 100%-osan visszaadni a magyarságnak, gyermekeik azonban már kétségtelenül 100%-osan magyarrá válhatnak a magyar életkörülmények között. Erdély valamennyi elrománosodott magyarját így áttelepítéssel visszaadhatjuk a magyarságnak.

Az elrománosodott magyarok földjének, házának magyar és székely telepesek részére való rendelkezésre bocsátásával ismét jelentős területet biztosíthatunk a magyar nemzetiségi korridor kiépítésére, mert a fenti nagyon hiányos adatok szerint a 4240 elrománosodott magyar családnak 26 253 kat. hold földje és 4054 háza van.

Az elrománosodás, illetőleg annak megszüntetése kérdésénél meg kell említeni, hogy a magyar nemzetiségi korridorba kemény természetű harcosszapor, szapor, beolvadásra nem hajlamos és e tekintetben már kipróbált magyarokat kell betelepíteni. Ily magyarok a székelyek⁸, akik az őket körülvevő rumán tengerben évszázadokon keresztül ellen tudtak állni a rumán beolvasztási törekvéseknek. A lágyabb természetű, a beolvadásnak kevésbé ellenálló képességű alföldi (síkföldi) magyarokat hiába telepítenők be ezekre a nemzetiségileg veszélyeztetett (hegyes) vidékekre, mert azok beolvadása előbb-utóbb, többé-kevésbé kétségtelenül bekövetkeznék. A székelyeknek a Székelyföldről eltelepítésével meg lehet oldani a ma még megoldhatatlannak látszó, a Székelyföldről elvándorolni kényszerülő, eddig elkallódott székely népfelcseslegnek igen súlyos kérdését is.

8 Az Országos Földhitelezési Intézet jelentései alapján a székelyek inkább a jobb termőföldet biztosító sík területeket részesítették előnyben, mintsem a nehezebben művelhető hegyvidéket. (MNL OL, Z 892, 1. csomó, 13. tétel)

(Székelyföld népességet tartó ereje korlátozott. Ezért 10 ezrenként 30–35 000 székely kénytelen a székelyföldről elvándorolni. Rónai András Hittel. 1936. II. sz. „Transilvania népmozgalma”.)

6.) *Földszerzési lehetőség a rumán földreform korrigálása révén:* A Trianonban Magyarországból Rumániához csatolt területen végrehajtott rumán nemzeti földreform 3 118 576 kat. hold földet vett igénybe. Ez az igénybevett földterület csaknem teljes egészében magyar birtok volt. A túlnyomórészt magyaroktól elvett földből a rumán hivatalos statisztika szerint a rumánok népesség-részesedési arányszámukat 17,5–20%-kal meghaladó (75,81%) arányban, míg a földjüktől csaknem teljesen ellenérték nélkül megfosztott magyarok népesség-részesedési arányszámuknál jóval kisebb (15,38%-ban) számban, alig fele arányban részesültek földben.

A Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdélyi részeken a rumán nemzeti földreformot magyar nemzeti szempontból legsürgősebben felül kell vizsgálni, és a magyarság javára radikálisan és sürgősen korrigálni kell. Nem tűrhető az, hogy az ezeréves erdélyi magyar földön a magyarok földtelenek, nincstelenség legyenek, és ugyanakkor a beszivárgott idegenek földbe gyökereshessenek.

A rumán földreform felülvizsgálata és korrigálása révén a magyarság kezébe visszakerülő földet a falusi magyarság megerősítésére és újabb ellenlöképes magyarságnak a magyar nemzetiségi korridorba való betelepítésére kell legelsősorban felhasználni.

A rumán földreform Szolnok-Doboka vármegyében – az ottani m. kir. vármegyei, gazdasági felügyelőség összegyűjtött adatai szerint – közel 90 000 kat. holdat (pontosan 89 525 kat. hold) mozgatott meg. Ha a rumán földreform törvénynek igénybevételi részét a magyar kormány életben tartja, míg a juttatási részét hatályon kívül helyezi, illetőleg a juttatásnál a mostani rumán elemek helyett leginkább a helybeli magyarokat részesíti előnyben, és újabb magyar tömegeket telepít be a veszélyeztetett területekre – úgy a rumán nemzeti földreform korrigálása révén csupán Szolnok-Doboka vármegyében mintegy 90 000 kat. hold föld áll rendelkezésre magyar betelepítési célokra.

Ha mind a hat most ismertett birtokszerzési jogcímet összesítjük, úgy azt látjuk, hogy Szolnok-Doboka vármegyében igen nagy lehetőség van a magyarság megerősítésére, illetőleg a magyarok betelepítésére, mert 218 957 kat. hold föld felhasználható erre a célra.

Itt említem meg, hogy az igénybe vehető zsidó birtokoktól eltekintve a többi címen igénybe vehető földek művelési ágankénti megoszlása sajnos nem ismeretes. Így tehát a fentebb említett 218 957 kat. hold földben benne van a szántón kívül a rét, legelő, erdő és terméketlen terület is.

A fenti különböző jogcímenek rendelkezésre álló földet nem szabad külön-külön, egymástól függetlenül és elkülönítve, hanem csakis egységes és céltudatos betelepítési terv keretében felhasználni. A céltudatos telepítési terv legfontosabb célja a székelyföldi magyarság összeköttetése az alföldi (szatmári) magyarsággal. Ezt a célt a még ma is létező magyar szórványok felduzzasztásával, az elrománosodott magyarok kiemelése és helyükbe ellenállóképes székelyek bétélepítése révén érhetjük el. Ennek a tervnek a keresztülvitele megkívánja, hogy a nemzetiségi korridorba eső falvak teljes egészében a magyarság tulajdonába jussanak, illetőleg onnan a rumán elemek szükség szerint teljesen, vagy nagyobb részben eltávolíttassanak, és helyükbe magyarok telepíttessenek. Megkönnyíti ezt a kiürítést, eltelepítést az a körülmény, hogy Szolnok-Doboka vármegyéből mintegy 35–40 000 elrománosodott magyar kiemelhető lesz. Ezek helyébe, amennyiben ezek oly községekből származnak, amely községek beleesnek a kiépítendő nemzetiségi korridorba, magyarok lesznek bétélepíthetők, ha pedig a nemzetiségi korridoron kívül eső községekből valók, úgy helyükbe oly rumánok lesznek telepíthetők, akiket a magyar nemzetiségi korridorból a bétélepítendő magyarok részére helycsinálás céljából el kell távolítani.

Igen fontos szempont, hogy a nemzetiségi korridorba kerülő magyarok lehetőleg oly községekbe telepíttessenek, amelyeknek a földje termékenyebb, jobb, hogy ott gyökeret verhessenek, és megélhetésüket biztosabban megtalálhassák. Tudott dolog, hogy Szolnok-Doboka vármegyében a földek minősége, termékenysége, kivéve a Szamos termékeny völgyét, többé-kevésbé gyenge.

Szolnok-Doboka vármegye talajminőségi térképe szerint – a talajminőségi térképet az Államtudományi Intézet készítette – a községenkénti talaj minőségét a mellékelt A.) táblázat, járásonkénti összesített adatait pedig az alábbi táblázat tünteti fel.

Szolnok-Doboka vármegyében 5 talajminőség fordul elő, és pedig 9–12 ar. K. [arany Korona] kataszteri tiszta jövedelmű föld, amit igen jó (ig. j.) jellel láttam el, -6–9 ar. K. kataszteri tiszta jövedelmű föld, amit jó (j) jellel, -3–6 ar. K. kataszteri tiszta jövedelmű közepes föld, amit (k) jellel, -1–3 ar. K. kataszteri tiszta jövedelmű gyenge minőségű föld, amit (g) jellel, és 0.5–1 ar. K. kataszteri tiszta jövedelmű igen gyenge minőségű föld, amit (ig.) jellel jelöltem meg.

Szolnok-Doboka vármegye községeinek talajminőségi adatai																
Járás neve:	6-9 ar. K (j)			3-6 ar. K (k)			1-3 ar. K (g)			0.5-1-i ar. K. (ig)			községek		felhasználható föld	
	minőségű földdel rendelkező															
	községek		felhasználható föld	községek		felhasználható föld	községek		felhasználható föld	községek felhasználható föld						
	száma	területe	kat. hold.	száma	területe	kat. hold.	száma	területe	kat. hold.	száma	területe	kat. hold.	száma	területe	kat. hold.	
Bethleni	11	22471	6337	18	36489	14838	12	40285	11511	3	18060	8573	5	12193	2667	
Csákgorbói	-	-	-	1	578	-	20	47256	6721	-	-	-	1	5049	558	
Dési	12	28824	10028	10	25896	5552	38	10026	21148	-	-	-	16	41300	10711	
Kékesi	-	-	-	31	65974	30651	4	6676	2800	-	-	-	2	3989	1446	
Magyarláposi	-	-	-	2	7630	1379	25	10329	24224	3	31698	16596	-	-	-	
Nagyilondai	3	5048	2762	19	35410	11415	37	73709	9120	-	-	-	18	31004	6167	
Szamosújvári	6	11961	7091	12	35627	14634	15	24355	9861	-	-	-	6	11287	5133	
Összesen:	32	68304	26223 [26218]	93	207604	78469	151	395 [212636]	85385	6	49785	25169	48	104822	26682	

A fenti kimutatás feltünteti a községeknek a talajminőségét, illetőleg járásonként szétválasztva az egy talajminőségbe tartozó községek számát és az ezekben a községekben a fentebb ismertetett 6 birtokszerzési jogcímen rendelkezésre álló földek területét.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy jó minőségű földdel rendelkező község csak 4 járásban van, és ezeknek a községeknek a száma 32, az ezekben a községekben a fenti 6 jogcímen rendelkezésre álló földek területe 26 223 kat. hold. A közepesnek jelzett földdel rendelkező községek száma a vármegye területén 93, tehát csaknem háromszorosa a jó minőségű földdel rendelkező községek számának, és az ezekben a községekben a fenti 6 jogcímen rendelkezésre álló földek területe 78 469 kat. hold. A gyenge minőségűnek jelzett földdel rendelkező községek száma a legnagyobb. A vármegye területén 151 ilyen község van, s ezekben a községekben a fenti 6 jogcímen 85 385 kat. hold föld áll rendelkezésre. Az igen gyenge földdel rendelkező községek száma mindössze 6, s ezekben a községekben rendelkezésre álló föld területe 25 169 kat. hold. Ezenkívül egyedül Szamosújvár város határa igen jó minőségű 69-12 ar. kataszteri tiszta jövedelmű föld.

Az erdélyi korridor kiépítésénél elsősorban a jó minőségű földdel rendelkező 32 községet kell tekintetbe venni, illetőleg ezeket a községeket kell a román nemzetiségű lakosságtól kiűriteni, és teljesen magyar nemzetiségű lakossággal benépesíteni. A 32 községből 11 község a bethleni, 12 község a dési, 3 község a nagyilondai és 6 község a szamosújvári járásban fekszik. Mind a 32 község közvetlenül a termékeny Szamos-völgyben és így a székellyföldi és alföldi magyarságot összekötő természetes vonalban fekszik. A 32 községnek összterülete 68 304 kat. hold. Ebből 26 223 kat. hold a fentebb felsorolt 6 földbirtokszerzési jogcímen magyar betelepítésre igénybe vehető. A szóban forgó 32 község összlakossága 30 489. Ebből 4912 magyar (16,1%), román 23 177 (76,0%), elrománosodott magyar 2870 (9,4%), a magyar fajúak száma tehát (magyar nemzetiségűek és elrománosodottak) 7785 (25,5%), a 32 községből eltelepítendő románok száma tehát 19 307. Ezekben a községekben átlag 2.24 kat. hold föld jut fejenként.

Az erdélyi korridor kiépítésénél másodsorban a közepes minőségűnek jelzett földdel rendelkező községek veendőek tekintetbe, illetőleg az ezekben a községekben jelentkező adottságok és lehetőségek használandók ki. Különösen fontos és igénybe veendőek ezek közül azok a községek, amelyek erősítik, szélesítik az elsősorban igénybe vett jó földdel rendelkező községek által alkotott erdélyi korridort. A közepes minőségű földdel rendelkező községek száma 93. Ezeknek a zöme (31 község) a kékesi járásban van, ami

Az erdélyi korridor Szolnok-Dobokai szakaszába eső községek 1930. évi nemzetiségi adatai:

I. Jó minőségű földdel rendelkező községek										
Járás neve	Összlakos	Magyar	%	Rumán	%	Elrumánosodott magyar	%	Magyar fajúak összesen	%	Eltelepítendő rumán
1940-ben										
Bethleni	9200	1658	18,0	6834	74,02	1452	15,7	3110	33,7	4382
Csákigorbói	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dési	14747	3023	20,5	10253	69,5	1071	7,2	4094	27,7	9182
Kékesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Magyarláposi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyilondai	1026	4	0,3	1014	99,0	35	3,4	39	3,7	979
Szamosújvári	5516	227	4,1	5076	92	312	5,6	539	9,7	4764
Összesen,	30489	4912	16,1	23177	76,00	2870	9,4	7782	25,5	19307
II. Közepes minőségű földdel rendelkező községek										
Bethleni	14503	2397	16,5	10010	75,8	2403	16,5	4800	33,0	7607
Csákigorbói	220	-	-	220	100	-	-	-	-	220
Dési	8134	1791	22,0	5909	72,6	365	4,4	2156	26,4	5544
Kékesi	21786	6955	31,9	14286	65,6	5313	25,8	12268	57,7	8973
Magyarláposi	1692	729	44,0	824	49,7	-	-	729	44,0	824
Nagyilondai	11796	201	1,7	10780	92,3	706	5,9	907	7,6	10074
Szamosújvári	12754	2186	17,1	10255	80,4	95	0,7	2281	17,8	10160
Összesen,	70885	14259	20,1	52284	73,7	8882	12,5	23141	32,6	43402
III. Gyenge minőségű földdel rendelkező (közbeék) községek										
Bethleni	4518	2158	47,7	2555	49,9	412	9,1	2570	56,8	1843
Csákigorbói	1643	29	1,7	1518	92,3	150	9,1	172	10,8	1368
Dési	13093	1796	13,7	11024	84,1	114	0,8	1910	14,5	10910
Kékesi	1275	89	6,9	1166	91,4	525	41,1	614	48,1	641
Magyarláposi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyilondai	8236	48	0,5	8020	97,3	817	9,9	865	10,5	7203
Szamosújvári	4029	147	3,6	3770	93,5	98	2,4	245	6,0	3672
Összesen,	32794	4267	13,0	27753 [28053]	84,6 [85,54%]	2116	6,4	6376	19,4	25637
I-III össz.	134138 [134168]	23438 [23438]	17,44	103214 [103514]	76,9 [77,17%]	13868	10,3	37299	27,8	88364

földrajzilag kedvező fekvés az erdélyi korridor kiépítéséhez. Ennek a 93 községnek a területe 207 604 kat. hold, amiből a fenti hat jogcímen igénybe vehető föld területe 78 469 kat. hold. A 93 községnek összlakossága 70 855, ebből magyar 14 259 (20,1%), rumán 52.284 (73,7%), elrománosodott magyar 8882 (12,5%), a magyar fajúak (magyar nemzetiségűek és elrománosodott magyarok) száma tehát 23 141 (32,6%). A 93 községből eltelepítendő rumán fajúak száma tehát 43 402. Ezekben a községekben átlag közel 3 kat. hold (2,93 kat. hold) föld jut fejenként.

Az erdélyi korridor kiépítésénél harmadsorban tekintetbe jönnek azok a gyenge minőségű földdel rendelkező községek, amelyek a jó és közepes minőségű földdel rendelkező községek közé vannak beékelve, s így nem szabad a rumánság fészkeinek megmaradniok. Az ily közbeékelte gyenge minőségű földdel rendelkező községek száma 48, összterületük 104 822 kat. hold, ebből 26 682 kat. hold a fenti hat jogcímen igénybe vehető. Összlakossága 32 794, ebből magyar 4267, (13,0%), rumán 27 753 (84,6%), elrománosodott magyar 2116 (6,4%), a magyar fajúak száma tehát 6376 (19,4%) az eltelepítendő rumán fajúak száma 25 635. Ezekben a községekben átlag 32 kat. hold föld jut fejenként.

A kiépítendő erdélyi korridor tehát Szolnok-Doboka vármegyei szakaszán 173 községet és két várost (Dés és Szamosújvár) érint. A 173 község területe 380 730 kat. hold. Ebből a fenti 6 jogcímen igénybe vehető terület 157 597 kat. hold, összlakossága 134 138 lélek, ebből magyar 23 438 (17,4%), rumán 103 214 (76,9%), elrománosodott magyar 13 868 (10,3%), a magyar fajúak száma tehát 37 299 (27,8%). Az eltelepítendő rumán fajúak száma 88.346. A korridort alkotó községekben átlag 2.83 kat. hold föld jut fejenként.

Az összesítő adatokból kitűnik, hogy az erdélyi magyar korridorba bekerülő 173 község 380 730 kat. holdnyi területéből a 6 birtokszerzési jogcímen 157 597 kat. hold igénybe vehető. Ezenkívül az ezekben a községekben lakó 23 438 magyarnak fejenként átlag 2,83 kat. hold földet számítva, 66 329 kat. hold földje lehet, továbbá az egész vármegyében a fenti 6 jogcímen igénybe vehető 218 957 kat. hold földből az erdélyi korridoron kívül eső községekben még 60 698 kat. hold föld van, tehát az erdélyi korridorból kitelepítendő rumánok ugyanennyi földigénye ebből kielégíthető, s így mindössze 96 106 kat. hold föld lesz a 30 hektáron aluli birtokkal rendelkező rumán kisbirtokosoktól elveendő, hogy teljesen magyar nemzetiségű legyen az erdélyi korridor Szolnok-Dobokai szakasza. A 96 000 kat. holdnyi terület mintegy 33 000 rumánt, azaz mintegy 6500 rumán családot jelent. Ezeket a rumánokat, vagy Erdély más, leginkább rumánlakta és magyar nemzetiségi szempontból ke-

vésbé fontos területén kell életlehetőséghez juttatni, vagy pedig a rumán kormányval kötendő megegyezés alapján legalább részben a bukovinai székelők helyett a népcseré elve alapján ki kellene vándoroltatni Rumániába.

Az erdélyi korridorból eltelepítendő rumánok helyébe székelyföldi székelyek telepítendőek és pedig jobb életet, megélhetést biztosító lehetőségek közé, illetőleg a mostani fejátlagnál nagyobb földterületre. Egy 5–6 tagú magyar családnak a Szolnok-Dobokai gyengébb minőségű földből átlag legalább 15–20 kat. hold juttatandó. Az erdélyi korridorban fekvő községek 380 730 kat. holdnyi területéből jelenleg rumán kézen levő mintegy 300 000 kat. holdnyi területre (mintegy 66 330 kat. hold fejátlag szerint, a magyarok kezén lehet) családonként átlag 20 kat. holdat számítva 15 000 népes székely család telepíthető a rumánok helyébe. A 15 000 székely család átlag 5 tagú családot számítva, mintegy 75 000 lelket jelent. Így az erdélyi korridor Szolnok-Dobokai szakaszán a mai 23 ezer helyett kerekén 100 000 magyar biztosítaná az alföldi magyarságtól az erdélyi magyarsághoz vezető magyar útvonalat. Ezenkívül a zsidók kivándoroltatása után ezek helyébe Szolnok-Doboka vármegyébe több, mint 10.000 magyar lesz betelepíthető, ami ugyancsak a magyarság megerősítését fogja szolgálni. Szolnok-Doboka vármegyében az 1931. évi népszámlálás szerint 10 496 izraelita vallású, illetőleg 10 617 zsidó nemzetiségű egyén volt.

Az erdélyi korridor magyar jellegének egyszer s mindenkorra szóló biztosítására törvényileg ki kell mondani, hogy ezen a magyar nemzetiségstratégiai területen csakis magyarok lakhassanak, rumán nemzetiségű egyén az erdélyi korridorban fekvő községekbe be ne költözködhessen, és le ne telepedhessen, az erdélyi korridorban lakó és odatelepítendő magyarok földingatlanának nem magyar nemzetiségű egyénre való átruházását legszigorúbban el kell tiltani, s általában a földingatlan átruházásának állami jóváhagyás legyen az előfeltétele.

Az erdélyi korridorban lévő községek kizárólag magyar jellegét feltétlenül biztosítani kell, mert a vegyes (magyar–rumán) nemzetiségű községek létesítése, amellet, hogy még csak fél megoldást sem jelentene, ismervé a céltudatos rumán beolvasztási munkát, veszedelmes is, mert félő, hogy az idők múlásával a magyar nemzetpolitikai célokat szolgáló korridor újból rumán többségűvé válna.

Az erdélyi korridoron kívül eső községekben élő magyar szórványok közül a gyengébb szórványokat, amennyiben a községben elrumánosodott magyarok nagyobb számban nem élnek, célszerű lenne, a teljes beolvadástól megmentendő, a korridorba áttelepíteni, míg a népesebb magyar szórványokat, illetőleg azokat a gyengébb magyar szórványokat, amelyek mellett

nagyobb számban vannak elrománosodott magyarok, gazdaságilag és kulturális téren alá kell támasztani, illetőleg az elrománosodott magyarok helyébe székelyeket kell betelepíteni.

Az erdélyi korridoron kívül eső községekben élő magyarok elrománosodását mindenképpen meg kell akadályozni. E célból súlyos büntetéssel kell tiltani Erdély területén a magyar (róm. kath., református) és rumán (gör. kath., orthodox) vallásúak közötti vegyes házasságot, illetőleg ki kell mondani, hogy a kivételes esetben kötendő ily házasságok csak a magyar vallású fél javára köthetők.

A rumán vallást felvett magyar fajúak részére tős-gyökeres magyar származású gör. katolikus és gör. keleti papokat kell megfelelő számban a leg-sürgősebben nevelni, akik híveiket magyar nemzeti szellemben neveljék.

Az erdélyi rumánlakta községek egyházi anyakönyveit legalább 200 évre visszamenőleg legalaposabban át kell vizsgálni, s meg kell állapítani, mily magyar családokat rumánosítottak el, akár a vallás átváltoztatásával, akár a magyar név elrománosításával, és az eredeti magyar neveket be kell vezetni az anyakönyvbe.

Erdély valamennyi vármegyéjében, minden községben fel kell deríteni és lelkiismeretes munkával össze kell írni az elrománosodott magyar családokat. De ugyanezt a munkát el kell végezni az ország valamennyi nemzetiség-lakta vidékén, s össze kell írni az eltótosodott, elruthénesedett, elhorvátosodott, elszerbesedett és elnémetesedett magyar családokat, s az elmagyartalanodott családokat vissza kell vezetni a magyarságba.

Az elmagyartalanodás leküzdésére, illetőleg az elmagyartalanodottaknak a magyarságba való visszavezetésére, továbbá az erdélyi nemzetiségi korridor kiépítésére igen célszerű és szükséges lenne minél előbb kormánybizottság létesítése, amely miniszterközi hatáskörrel, mozgékonyasággal mindezeket a problémákat lelkiismeretes munkával a magyarság javára mielőbb megoldaná.

SZERZŐINK

Csilléry Edit: történész, szociológus – 1981, Budapest. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerezte diplomáit, jelenleg az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója a Gazdaság- és Társadalomtörténet Doktori Programon. Kutatási területe az 1938–1941-es terület-visszacsatolások következtében létrejövő társadalmi változások és a területek közigazgatásának kiépítése.

Egry Gábor: történész – 1975, Miskolc. Doktori fokozatát az ELTE Történettudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Programjának keretén belül szerezte. A Politikátörténeti Intézet tudományos főmunkatársa. A *Múltunk* felelős szerkesztője. Kutatási területe a nemzetiségi kérdés a 19–20. században.

Nagy József: történész-doktorandusz – 1986, Gyergyószentmiklós. 2010-ben fejezte be a mesterképzést, az év ősze óta az ELTE BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program hallgatója. Disszertációja témája: Székelyföld második világháborús hadtörténete 1940–1944. További kutatási területei: Székelyföld hadtörténeti vonatkozásai, oral history.

Sárándi Tamás: muzeológus-történész – 1981. Tanulmányait a Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem szakán végezte 2005-ben, attól kezdve a Szatmár Megyei Múzeum munkatársa. Jelenleg az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történelem doktori iskolájának hallgatója. Kutatási területei a nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944 között, magyar és román nemzetiségpolitikák 1940–1944 között, az 1940-es évek társadalomtörténete.

Szavári Attila: történész – 1980, Pincehely. 2005-ben végzett a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történelem szakán, majd a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskola Történettudomány Doktori Programjának hallgatója lett. Az 1940–1944 közötti Észak-Erdély politikatörténetét tanulmányozza, Teleki Pál viszonyát Erdélyhez. A Teleki utáni kormányok idejéből az Erdélyi Párt kormánytámogató erővé válásának következményeivel foglalkozik: a párt vezető személyiségeinek a budapesti

nagypolitikában betöltött szerepével, az erdélyi reintegráció fontosabb kérdésköreivel (állami segítségnyújtás vagy beavatkozás; beruházások; iparrendélyek ügye; nemzetiségi kérdés), a zsidókérdés erdélyi kezelésével, továbbá a háborús vállalatokkal kapcsolatban.

Tóth-Bartos András: történész - 1981, Kézdivásárhely. Tanulmányait a BBTE Történelem–Filozófia Karának Történelem szakán végezte 2004-ben, majd ugyanitt magiszteri fokozatot is szerzett, 2005-ben. Doktori tanulmányokat (abszolutóriummal) az ELTE-BTK, Társadalom- és Gazdaságtörténeti program kertében folytatott. Kutatási területe: birtokpolitika és földreformok a két világháború közötti Erdélyben, illetve Észak-Erdély reintegrációja és a magyar állam modernizációs politikája a második bécsi döntés után.

ABSTRACTS

Edit Csilléry: The Meaning of Loyalty to the Nation during Verification Procedures in Upper Hungary and Subcarpathia

After the new (former) territories were subjected to Hungarian nation-building endeavours, the government's intention was to favour first of all Hungarians. Hungarians who previously were in minority now had a basic need on one hand to get compensation for their grievances, on the other hand to acquire the economic, cultural and administrative positions they had lost or which were newly created. Only those could keep their employment, whose loyalty to the Hungarian nation and political reliability were considered indisputable. Consequently, in Upper Hungary and Subcarpathia all the public employees or government workers, who wanted to stay in public administration, and those who wanted to get such employment, were submitted to verification procedures.

On the basis of verification procedure cases in Upper Hungary and Subcarpathia, the study examines the institutions and conceptual framework the power set up in order to enforce its standpoints. Several questions arise related to this topic: which were the main considerations when a person's loyalty to the nation was examined? How did the committees apply these considerations, and what were the committee members' attitudes towards these? The study also seeks to find out who were the persons who decided and ascertained the nationality of the verified persons, and whether their loyalty was appropriate. How did these considerations stipulated also in laws change in practice, and what were the facts that modified them? The study briefly touches upon the issue why such verification committees weren't set up in Northern Transylvania, and what other practices were used instead.

It can be concluded that during verification procedures, the government determined two main considerations: reliability, understood as political reliability, and loyalty to the nation, where nation was understood as the Hungarian nation.

Keywords: revision, verification committees, nation building, multiple identity, loyalty to the nation, public employees, government workers

Gábor Egry: Soulless Bodies? A Woman's Story from the Outskirts

The book of Zsuzsa Bokor (*Body Stories. The Medicalization of the Nation and of the Venereal Diseases between the Two World Wars in Cluj*. Romanian Institute for Research on National Minorities, Cluj, 2013) presents the history of prostitution between 1918 and 1930 in Cluj, applying methods of discourse analysis, more precisely critical discourse analysis, but also through the presentation and analytic use of self-constructions revealed through narrative identities and life stories.

The volume presents through one case study how the image on prostitutes transformed due to the spread of eugenic approach in the interwar period in Cluj, and how this fitted into a broader discourse on nation. Since it is a local case study, the book also reveals the way how the local middle class managed changes coming from the outside and seemingly drastic, and the change of rule, even in a peripheral field like prostitution. Thus the main issue of the book is the process during which prostitution belonging to the life of the middle class, but which, regarding the person of the prostitute, was an outside phenomenon, turns from a law enforcement and public health problem into an issue concerning the whole of the nation, is embedded into the eugenic discourse, which gained a special importance in the handling of perils jeopardizing the nation.

Keywords: prostitution, discourse analysis, eugenic discourse, medical propaganda, public health, biopolitics

József Nagy: The Story of 32nd Szekler Border-Warden Battalion of the Hungarian Royal Army in the Light of Memoirs

World War II has a special significance in the Szekler collective memory. The Hungarian Army, entered following the Second Vienna Award, set up a series of new military corps in Northern Transylvania. Only the staff of officers and under-officers of these corps came from Hungary, the rest of the staff consisted of locally recruited men. In Ciuc the Ghimes Pass, the Csobányos and Úz valleys were guarded against Romania by the 32nd Szekler Border-Warden Battalion of the Hungarian Royal Army. In the memory of corps from Ciuc both times of peace and war have special features, which determine even today the way people think of war in this region. The study approaches the memory of the 70th border-warden unit through three separate memoirs written at old age.

The memoir of corporal Hegedűs and private Gál reveals the traditional Szekler mentality of that age. 1st lieutenant Sebő, the educated senior officer from Hungary left to the posterity a readable work written in a polished style in order to present the history of the 32nd border-warden unit. The author compares the memoirs by analysing the experience of army service and war.

Keywords: war memoirs, trauma, battle-line experience, Szekler military traditions, literature of memoirs

Report on the Field Trip of the Committee Searching for Settlement for Hungarians of Bucovina to Be Repatriated

After the Second Vienna Dictate the Hungarian government was searching for solution in order to solve the problems Hungarian diaspora communities faced. This document is the closing report of a special committee assigned with the preparation of the repatriation of Szeklers from Bucovina.

Keywords: Szeklers of Bucovina, Hungarian diaspora, settlement, assimilation, re-Magyarization, Transylvanian corridor

Tamás Sárándi: The Minority Policy of the Hungarian and Romanian Governments in 1940–1944 as Reflected in the Activity of the German–Italian Officers’ Commission

When researching the history of nationalities, the scholar’s aim should not be the presentation of the respective nationality’s grievances, but rather to understand the background mechanisms of power and the responses a certain ethnic minority gives to these. Although in a decreasing measure, Romanian and Hungarian historiography both still tend to present their history as a string of injuries.

This study treats the grievances that Romanians in Northern Transylvania, as well as Hungarians in Southern Transylvania suffered in the period between 1940–1944. However, its aim is not to simply present the wrongs, but also to reveal what types of offences occurred within both nationalities, as opposed to the other.

As a sort of filter, the study uses the activity of the German–Italian officers’ commission in Transylvania, and only focuses on the individual

complaints that reached the headquarters of the above-mentioned commission. It also attempts to rank and compare these grievances, therefore it also contains a statistical analysis.

The specific source types make it impossible for the Hungarian injuries from Southern Transylvania to be statistically analyzed, since no statements of any individual injuries reaching the German-Italian commission have been kept. Comparison is therefore only partly possible and comes down to the diagnosis of the most severe injuries. Romanian sources however, make it possible for the researcher to draw his conclusions based on statistical results.

One can conclude that both the Hungarian minority in Southern Transylvania and the Romanian minority in Northern Transylvania suffered most of all due to the behaviour that authorities showed towards them (maltreatment, abuse, harassment, arrests). Other complaints differ in each of the minorities' case. While Hungarians were struck by severe measures concerning their property and provisions, the Romanian minority in Northern Transylvania was hit by a wave of layoffs (most of all functionaries) and by issues concerning their churches.

Although different in the typology of the offenses, both minorities suffered from a persistent deterioration of their situation.

Keywords: civilian administration, grievances, minority policy, German-Italian officers' commissions, Romanian minority of Northern Transylvania, Hungarian minority of Southern Transylvania, minority policy based on reciprocity

Mihály Szabados: The Assimilation into the Romanian Population of Szolnok-Doboka County. The Building Up of the Hungarian Corridor in Transylvania

The study is an expertise written in 1941 by Mihály Szabados and commissioned by the Special Transylvanian Department of the Hungarian government. The writer resumes the findings of data collection carried out in Szolnok-Doboka county having a majority Romanian population, and suggests measures to be taken in order to re-Magyarize the county's population.

Keywords: Hungarian diaspora, settlement, assimilation, re-Magyarization, Transylvanian corridor

Attila Szavári: The Case of the Minerva Insurance Ltd.

The case study offers an insight into the economic and financial life of Transylvania, a region divided in two parts under the 1940 Second Vienna Award, through the story of the liquidation of the Minerva Insurance. The conflict between Budapest and the provinces is also outlined.

The political and economic elite of Transylvania, as it was closely connected with the central governmental and economic circles, had great expectations following the re-annexation of Northern Transylvania. However, a different type of discourse was also present, which was critical towards the relationship between the state and social organizations, and towards the extended authority of state institutions, stressing the importance of the independence of social organizations. This was further enhanced by the liquidation process of the Minerva and its incorporation into the Farmers Insurance Cooperative. Before 1940 the moral strength of the Minerva was unquestioned in Transylvania. Its existence was a national interest for the Hungarian minority, since, among others, the Hungarian minority denominations of Romania and the Hangya Cooperative were its shareholders, and almost the entire ecclesiastic property was insured by the Minerva.

While the Minerva represented the provinces and the Transylvanian region aspiring at autonomy, the Farmers Insurance Cooperative was a representative of Budapest, of the government and of the agrarian interests. The study gives a follow-up of the process in the course of which the Farmers took hold of the Minerva's insurance market with governmental political support and due to the allegations concerning the failure of the Minerva.

Keywords: Minerva Insurance Ltd., Farmers Insurance Cooperative, market expansion, insurance, liquidation, regionalism, institutional system of minorities

András Tóth-Bartos: Documents Related to Diaspora Politics after the Second Vienna Award

Following World War One the Hungarian minority of Transylvania endured the nationalization politics of the Romanian state. One of the problems to face with was the assimilation of Hungarian diaspora communities. After the Second Vienna Dictate diaspora management could be grounded

on a new basis. After the Romanian administration was withdrawn from Northern Transylvania, the positions of the Hungarian community of Transylvania could be consolidated, even regained. In this context issues related to diaspora were given a special emphasis. In 1942 an institutional framework was elaborated for the purpose of diaspora management: the Special Transylvanian Service was founded within the Nationality Politics Department of Hungary.

Concerning the economic issues of diaspora management, just as prior to World War One, again settling plans on ethnic considerations gained priority.

The published two documents, a report and an expert study are products of the preparatory works aiming the settling of Szeklers from Bucovina. Although the recommendations included in the study were never put into practice, the documents illustrate well what kind of solutions the Hungarian government sought in order to handle the issue of Hungarian diaspora communities.

Keywords: Hungarian diaspora, settlement, assimilation, re-Magyarization, Transylvanian corridor